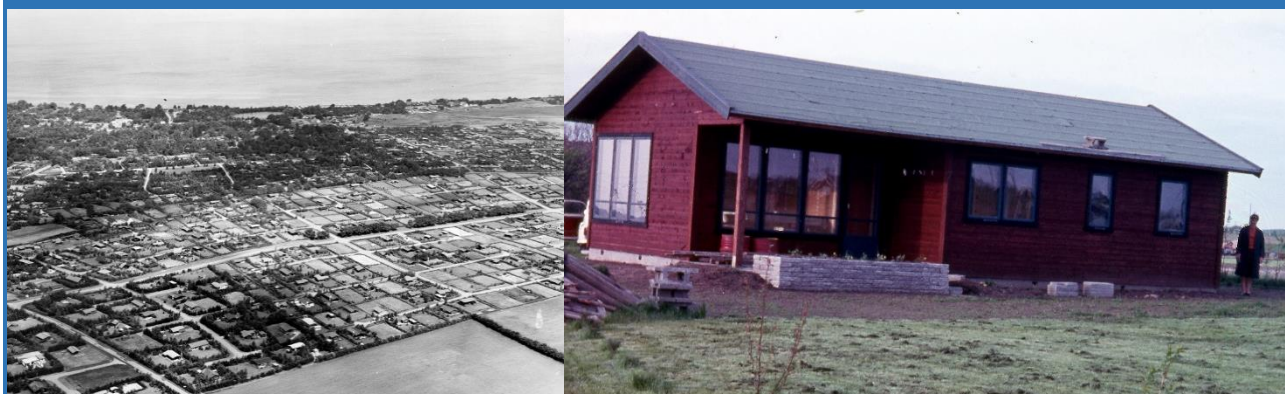

Henning Bro

Sommerhusbyen

*Sommerhusbyer i mellem- og efterkrigstidens
hovedstadsmetropol*

METROPOL, 2021, NR. 1
Metropolhistorisk Netværk
2021

DEL II

Sommerhusbyer: Mellemlrigstid og 40´erne

Kapitel 1

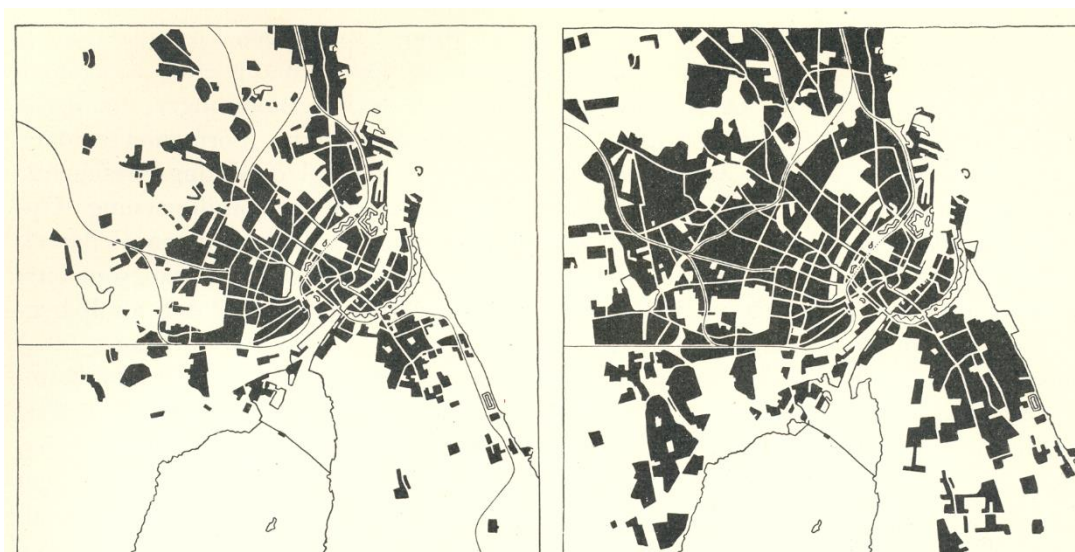
Forudsætninger

I mellemkrigstiden og 40'erne udbyggedes hovedstadsmetropolen. På samme tid fik stadig bredere befolkningslag mulighed for at søge ud til den voksende hovedstadsmetropolis udkant eller helt ud af metropolen for dér at udleve fritidslivet i det fri. En af de mange former, som tidens friluftsliv antog, blev et fritidsliv i egen have. Et gode for større befolkningsgrupper i form af egnet enfamiliehus, et bygge- eller haveboligforeningshus, et kolonihavehus eller et sommerhus. Med det ganske betydelige sommerhusbyggeri, der herved opstod i perioden, afløstes borgerskabets store og mondæne sommervillaer af et langt større antal mindre og knapt så prætentiose sommerhuse, der skød op i langstrakte bæltter af sommerhusbyer langs Kattegats og Køge Bugts kyster eller i mindre enklaver af sommerhusområder ved andre kystområder.

Hovedstadsmetropolens udbygning og stadig større udbredelse og dermed også behovet for at søge ud af den ekspanderende metropol, øget fritid og trangen til at omsatte den til et friluftsliv i en havebolig, blev forudsætningerne for mellemkrigstidens og 40'ernes sommerhusbyer.

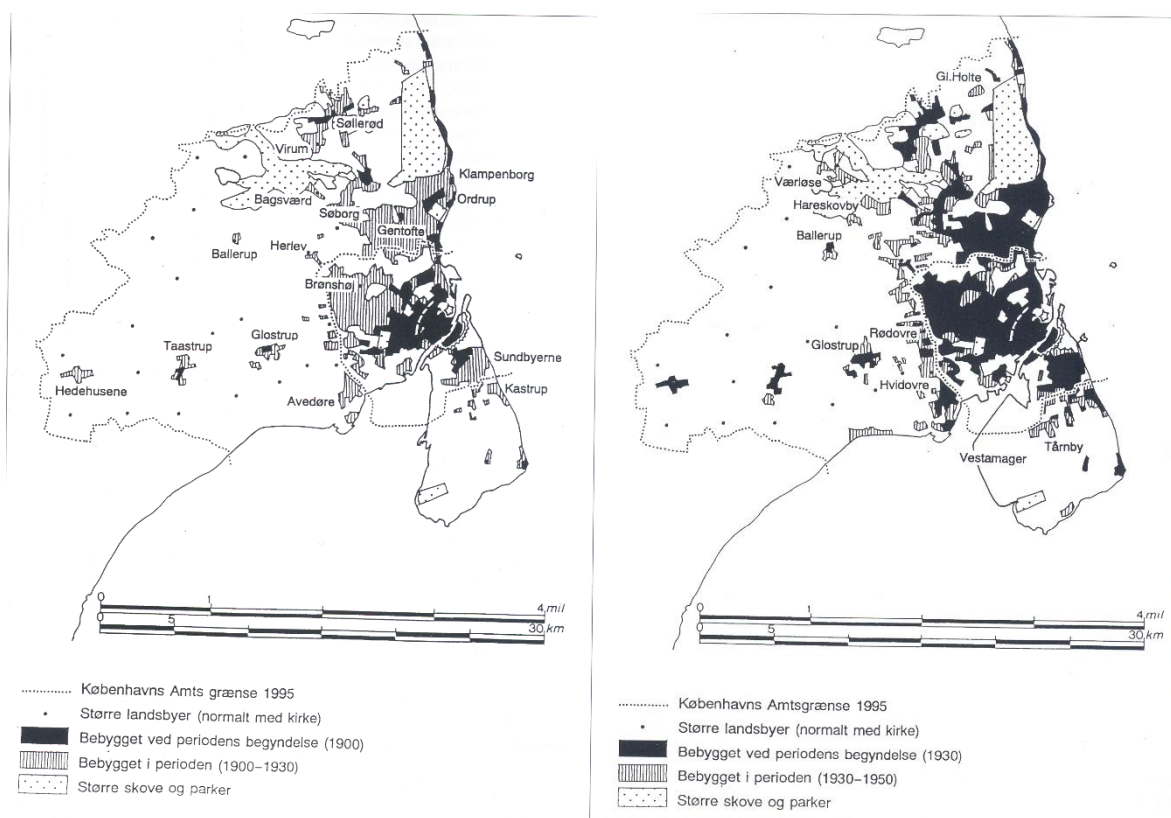
Hovedstadsmetropolens udbygning

Ved udgangen af første verdenskrig fremstod Københavns indre bydel som et center, der med specialforretninger, landets centraladministration, videregående uddannelsesinstitutioner, kulturinstitutioner, hovedsæderne for banker, kreditforeninger, rederier, industrivirksomheder og interesseorganisationer samt en stribe af liberale erhverv udgjorde ikke blot den fremvoksende hovedstadsmetropolis, men hele landets styrende centralby. Uden om havde der i den sidste halvdel af det 19. århundrede og frem til tiden omkring første verdenskrig, på samme tid som Københavns indre bys forvandling til metropolens center, lagt sig to omliggende koncentriske bylag med industri- og arbejderkvarterer, egentlige industrikvarterer og boligområder orienteret omkring ældre og senere baneanlæg og de store udvidelser, der samtidig gennemførtes af Københavns havne. Samtidig var der dels påbegyndt dannelse af industrikvarterer i grænseområdet mellem det andet bylag og det tredje, der omfattede de vestlige dele af Frederiksberg og de store distrikter, der lige efter århundredskiftet indlemmedes i Københavns Kommune, dels opstået forstæder for mellemlaget i Tårnby og Søborg og velhaverforstæder i Gentofte Kommune og langs det første stykke af Nordbanen.

Hovedstadens bebyggelse. Til venstre: 1920. Til højre: 1940 (Holm og Johansen: København 1840-1940, 1940)

Med dette udgangspunkt, åbningen af hovedstadens rigsgodsbane i 1930 og yderlige udvidelser af Sydhavnen førte realkapitalens bevægelighed op gennem den resterende del af den første halvdel af det 20. århundrede til, at de store industri kvarterer i grænseområdet mellem det andet bylag og det tredje lag bredte sig videre langt ind i dette tredje bylag og dermed kom til at danne fire meget store industriområder: Dels ved københavnske Valby og et bælte herfra frem mod grænsen til Hvidovre. Dels ved Fabriksvej og Bernhard Bangs Allé og syd herfor på Frederiksberg. Dels i Lygtekvarteret i det københavnske Brønshøjdistriktet. Dels i et landstrakt bælte ved Strandlodsvej i københavnske Sundbyerne i retning mod grænsen til Tårnby. De øvrige dele af det tredje bylag bebyggedes på samme tid med boliger, og fik en mere socialt opblandet karakter end de ældre bylag. Som følge af forskellige boligstørrelser i både kulisseyggeriet ved de gennemgående gader og i de kvarterer med etagebyggeri, der udlagdes tæt ved de vidtstrakte villakvarterer, hvor grundene enkeltvis bebyggedes med huse af ofte meget forskelligartet bygningskvalitet, størrelse og indretning.

Bebyggelse i hovedstaden og Københavns Amtskommune 1900-1930, til venstre, og 1930-1950, til højre (Kulturhistorisk oversigt, Københavns Amtskommune 1999)

Med de omfattende industriområder i samtlige af hovedstadens tre bylag og begyndende udlægning af nogle af de store centrale statsinstitutioner fra Købehavns indre bydel til brokvartererne og det østlige Frederiksberg, blev hele hovedstaden landets tyngdepunkt for både industriproduktion og privat og statslig administration og servicevirksomhed. Hele hovedstaden blev herved med næsten 900.00 indbyggere i midten af det 20. århundrede centralbyen, centret eller kernen, i den hovedstadsmetropol med forstæder, som hovedstaden skabte forudsætningerne for.

Forstæder, som voksede op i det fjerde bylag, der allerede var opstået inden tiden omkring første verdenskrig, og som frem til midten af det 20. århundrede med 300.000 indbyggere kom at lægge sig som et 5-10 km bredt og sammenbygget koncentriske bylag uden om hele hovedstadens tre indre bylag og den indre bydel. Dette forstadslag fik som følge af hovedstadsmetropolens daværende center-periferibaserede interaktion i første omgang, udover udflyttet hovedstadsindustri til Glostrup, Lyngby, Tuborg Havn og senest Gladsaxe, overvejende karakter af boligforstæder med først udbredte

villakvarterer og mindre randetagebebyggelser, men hen mod slutningen af perioden også med kvarterer med etagebyggeri i form af boligblokke i parkbebyggelser. Mens boligbebyggelsernes forskellighed med hensyn til boligstørrelse og bebyggelsesmåde blev rammesættende for de enkelte bydeles og kvarterers sociale karakter, både i hovedstaden og i de enkelte forstæder, blev det koncentriske forstadsbælte tidligt socialt opdelt i en større skala.

Øresundskysten havde længe været den helt afgørende boliglokaliseringsfaktor for samfundets højst placerede. Det gjaldt fra starten Østerbros ældste villakvarter, Rosenvænget, og senere dets kvarterer med yderst herskabelige villaer i Ryvangen. Herfra bredte tilsvarende bebyggelse op gennem det 20. århundredes første halvdel sig videre mod nord ind i Gentofte Kommunes forstæder i Hellerup, Charlottenlund og Klampenborg, derfra yderligere mod nord i et smalt bælte langs kysten, hvor Dyrehaven hindrede yderligere bebyggelse, og videre til Skodsborg og Vedbæk i Søllerød Sognekommune og igen derfra yderligere mod nord. Fra forstadsbæltet langs Øresund for samfundets absolutte overklasse lagde hovedstadsmetropolens forstadsdannelse, i takt med hovedstadens bebyggelses- og befolkningsmæssige opfyldning, sig med faldende grundværdier og dermed også faldende indkomst og social status som et halvcirkelslag i sydvestlig retning udenom hovedstaden for at ende ved Kalvebod Strand i Hvidovre og forsætte i Tårnby Sognekommune på Amager.

Byøkonomisk teori og empiri

I tiden omkring første verdenskrig er der uden om hovedstadens, centralbyens, indre tre koncentriske bylag, som det også indgår i Burgess zoneteori, jf. Indledningens Kapitels 3, opstået et fjerde bylag af boligforstæder. Dette bevirker, at de stærkt fremvoksende koncentriske forstadsdannelse uden om hovedstaden, parallelt med dennes, centrets, vækst og endelige udbygning op gennem det 20. århundredes første halvdel, får karakter af periferi; satellitbyteoriens første fase, Jf. Indledningens Kapitel 3. Som kerne, center, i hovedstadsmetropolens skaber hovedstaden således frem til midten af det 20. århundrede forudsætningerne for forstæderne i periferien, idet hovedstaden bidrager med en del af sin overskudsbefolkning til forstædernes befolkningsgrundlag, mens forstæderne som boligbyer leverer arbejdskraften til hovedstadens private og offentlige produktions- og servicevirksomheder, samtidig med at de bliver leverandør af dels visse industrivarer til videre salg i hovedstaden, det øvrige land eller udlandet, som følge af de hovedstadsindustrier, der tidligt bliver lokaliseret i visse forstæder, dels de omliggende landdistrikternes landbrugs- og råvarer til direkte salg i hovedstaden eller til videre forarbejdning i dens forædlingsindustrier.

Under denne udbygning af hovedstadsmetropolens i mellemkrigstiden og 40'erne bidrog hovedstaden med en del af sin overskudsbefolkning, sammen med en stor indvandring fra provinsen, til forstædernes befolkningsgrundlag og sikrede disses økonomiske grundlag som aftager af de arbejdsydelse og den produktion, som forstæderne bidrog med. Forstæderne leverede dermed, foreløbig som hovedstadsmetropolens boligbyer, en del af arbejdskraften til hovedstadens industri og offentlige og private administrations- og servicevirksomheder. En del af den værdiskabelse, som forstædernes arbejdskraft dermed bidrog med i hovedstaden, vendte i et vist omfang tilbage i form af profitter og høje lønindkomster til de kapitalejere og højtrangerede embedsmænd, der boede i nordforstæderne. Den værdiskabelse, som de øvrige forstæders lønarbejdere genererede i hovedstadens fremstillingsvirksomheder, returneredes derimod kun delvist til forstæderne i form af lavere lønindkomster, idet den resterende profit, der fulgte af produktionen, forblev i virksomhederne og fordeltes til disses kapitalejere, uanset om de befandt i hovedstaden, nordforstæderne eller udenfor.

Som leverandør af varer kom forstæderne frem til midten af det 20. århundrede også til at indgå i et underordningsforhold til hovedstaden, centret: Dels i form af leverandør af landdistrikternes varer til videre salg og direkte forbrug i hovedstaden eller til videre forarbejdning i dens forædlingsindustrier. Dels i form af leverancer af varer som følge af en tidlig industrilokalisering af enkelte af hovedstadens større industrivirksomheder til et begrænset antal forstæder, hvor særlige forhold gjorde sig gældende i form af historisk betingede forudsætninger for fabriksproduktion, lavere lønniveau og adgang til rigelig vandforsyning eller tæt ved liggende jernbane- og havneanlæg.

Med både privat og offentlig national og regional bestemmende administrativ- og servicemæssig virksomhed og funktionen som landets industrielle tyngdepunkt, blev hele

hovedstaden således centralbyen i den byregion, som den udbyggede hovedstadsmetropolen udviklede sig til i mellemkrigstiden og 40'erne. En byregion, der i samme periode fik et uden om centralbyen liggende meget omfattende forstadsbælte overvejende med boligområder, men også med ældre hovedstadsindustri i Tuborg Havn, i to tidligere stationsbyer, der inkorporeredes i forstadsdannelsen samt udflyttet industri til Gladsaxe i slutningen af perioden. Hovedstadsmetropolen kom dermed i perioden til at fremstå, som en byregion med tre eller rettere fire funktionelt forskelligartede byenheder:

Centralbyen med dens administrativt- og serviceerhvervsbaseret virksomhed i den indre del, dennes byhender med industri- og boligområder, boligforstæder og fremvoksende industri- og boligforstæder sammenbundet af en interaktion i henseende til produktionsfaktorer bevægelighed og lokalisering, arbejdskraftpendling og vare- og tjenestemobilitet inden for samme region. En region, som samtidig blev socialt segregeret i dens enkelte bydele som en funktion af forskelle i boligstørrelse og boligbebyggelsernes forskelligartede karakter og regionalt i dens forstadsdel i form af faldende social status i et halvcirkelsalg fra Øresund til Køge Bugt.¹

Turistforeningen for Danmarks fra 1937 engelsksprogede visualisering af de friluftsmuligheder, som landets kyst- og naturområder rummede. Foreningen havde rødder tilbage til 1880'erne, og fik i mellemkrigstiden et "opdragende" og "dannede" sigte for både danske og udenlandske turister. Et sigte, der lå i tråd med det virke, der i samtiden udgik fra friluftorganisationerne, og navnlig den socialdemokratiske arbejderbevægelses, og dermed også målsætningen for den tidlige velfærdssats kultur- og fritidssøjle. Turistforeningen for Danmark fik da også et tæt samarbejde med friluftorganisationerne og velfærdsstatens administratorer og planlæggere. Samme velfærdsstats behov for at stimulere den økonomiske vækst, der var forudsætningen for statsformen, førte fra 30'erne samtidig til, at udenlandske turisme skulle udgøre et nyt eksporterhverv bl.a. gennem den virksomhed, som udgik fra Turistforeningen for Danmark. (Stillet til rådighed af Mikael Frausing, Dansk center for Byhistorie)

Fritid og friluftsliv

Med en befolkningstilvækst på 114 procent op gennem de første halvdel af det 20. århundrede, med et folketal på mere end 1,2 mio. indbyggere, svarende til en tredjedel af landets befolkning, og med en geografisk udbredelse på 10-20 km ved perioden slutning øgedes urbaniseringens pres. Afstandene til de nærmest liggende rekreative områder forlængedes på sammen tid som bybebyggelse lagde beslag på eller afspærrede adgangen til stadig større dele af disse. Samtidig gav periodens udvidede ferie- og fritid for bredere samfundslag mulighed for, at større befolkningsgrupper fik mulighed for i den frie tid at søge væk fra den fortættede hovedstadsmetropol og dens produktions- og arbejdsliv.

Mens fritid og ferie hidtil havde været et overklasseprivilegium, blev dette gode netop mere jævnt fordelt gennem den første halvdel af det 20. århundrede som følge af fagbevægelsens kamp og Socialdemokratiets stadig stærkere styrkeposition i både lands- og kommunalpolitik. Med statens og de større bykommuner stadig større sociale ansvar for egne lønmodtagere, gennemførtes i årene 1914-1919 2-4 ugers ferie med løn for tjenestemænd og for lavere funktionærer og for fastansatte arbejdere efterhånden også 1-2 ugers ferie. På det private arbejdsmarked blev det offentlige normdannede således, at funktionærlaget her opnåede de samme ferierettigheder. I 1919 blev 8 timers arbejdsdagen endelig en realitet og dermed et af arbejderbevægelsen gamle kampkrav om døgnets opdeling i 8 timers arbejde, 8 timers hvile og 8 timers frihed. Samme år havde dog kun en fjerdedel af arbejderne i private virksomheder ret til 2-12 dages ferie; og endda kun et mindretal heraf med løn. Ved de efterfølgende overenskomster opnåedes siden så store indrømmelser på området, at to tredjedel af de privatansatte arbejder i 1936 havde opnået ret til mindst en uges ferie med løn. For at løfte de sidste restgrupper og udvide ferieperiodens omfang, indførtes endelig ved lov i 1938 to ugers ferie med løngodtgørelse for alle lønmodtagere.²

Blandt Danmarks betydelige antal friluftsmuligheder hørte mulighederne for ophold ved og færdsel langs landet enorme kyststrækning. Her visualiseret af Turistforeningen for Danmark. Til venstre i en dansk udgave fra 1933. Til højre en engelsksproget 1937, der indgik i de talrige brochure foreningen udgav på de europæiske hovedsprog for at eksportmæssige hensyn at fremme den danske turisme. Et af utallige eksempler, godt nok i det små, på hvordan organisationer, velfærdstat og erhvervsliv i det meste af det 20. århundrede grundlæggende var forenet om at skabe vækst i den blandingsøkonomi, som var forudsætningen for parternes videre udvikling af deres virksomhed og dermed forbundne mere snævre interesse (Stillet til rådighed af Mikael Frausing, Dansk center for Byhistorie)

Velfærdstat, fritid og friluftsliv

For den socialdemokratiske arbejderbevægelse var fritidens anvendelse "et samfundsspørgsmål af første rang", og det blev herfra anset som afgørende, at der blev skabt lige adgang til fysik og intellektuel udvikling for samfundets brede lag. I form af reel lige adgang til kulturgoderne og større bredde i fritids- og kulturtilbuddene, der ville føre til en "højnelse" af de brede samfundslag. En af instrumenterne, der sammen med den fremvoksende velfærdstats velfærdssystem og omfattende støtte til billige og gode kommunale og almene boliger, ville bidrage til en nedbrydning af klasseforskellene.

For at nå målet oprettede den socialdemokratiske arbejderbevægelse gennem den første halvdel af det 20. århundrede selv en række organisationer på kultur- og fritidsområdet. Det blev dog velfærdstaten, der i arbejderbevægelsens optik skulle organisere mulighederne for fritidens forskelligartede anvendelse ved at lægge rammene for eller støtte fritids- og kulturaktiviteter. Her blev det kommunale folkebiblioteksvæsen et centralt omdrejningspunkt, ligesom dette og skolerne samtidig kom til at stille lokaler til rådighed for møder, foreningsliv, studiekredse og andet folkeligt oplysningsarbejde. Hertil kom kommunernes idrætsanlæg, svømmehaller, tilvejebringelse af jord til kolonihaver, ungdoms- og aftenskoler, en statslig filmfond til støtte af en højnelse af filmproduktion og anskaffelse af kvalitetsbårne oplysnings- og undervisningsfilm, en statslig filmcentral til distribution af disse film og til køb eller leje af kunstneriske kvalitetsfilm samt Statsradiofonien, som arbejderbevægelsen anså som "det vigtigste kulturinstrument i vor tid".³

Fritidslivet

Med den øgede fritid og højere realløn, der opnåedes op gennem mellemkrigstiden, og den fremvoksende velfærdstats sikkerhedsnet og social-økonomiske omfordeling, skabtes forudsætningen for et egentligt fritidsliv for samfundets brede lag. Markedsøkonomiens kommercielle interesser udnyttede naturligvis de behov, den øgede fritid skabte til etablering af en stadig voksende forlystelsesindustri i form af film- og revyeteatret, restaurations- og hotelvirksomhed m.m., men mest markant blev det stadig mere omfattende og siden mangeartede fritidsliv, hvis rammebetingelser blev tilvejebragt af den fremvoksende velfærdstat og en lang række såvel politiske som upolitiske både eksisterende og nystiftede organisationer inden for folkeoplysningen, den brede idræt m.m. Rammebetingelser, som var en af forudsætningerne for, at brede dele af befolkningen begyndte at deltage i kurser, foredrag og aftenskoleundervisning, at tage en tur på biblioteket eller at blive en del af teaterlivet og andre fritidsaktiviteter.

Lyngby-Taarbæk Kommunes vandrehjem Troldehøj i 1949. For betydelige grupper af unge blev fri- og ferietiden anvendt til vandre- og cykelture i det fri. Til indretning af et større antal ungdomsherberger stiftedes Herbergsringen i 1930 af række ungdoms- og friluftorganisationer. For at give unge, der ikke var medlemmer af de stiftende organisationer mulighed for et vandrehjemsophold, dannedes samme år Dansk Vandrelaug, der snart fik et tæt samarbejde med Herbergsringen. (Foto: Ungdommens friluftsliv. Betænkning fra Ungdomskommissionen, 1950)

Danske lejrpladser i 1938. Lejrpladser, senere betegnet camping, blev af de andre udbredte friluftformer for unge, men også mindre bemidlede familier i mellemkrigstiden og 40'erne. Lejrpladsernes hovedorganisation blev Lejrklubben Danmark, der stiftede i 1926 og senere tog navnet Dansk Campingunion. Organisationen blev en af de centrale i mellemkrigstidens og 40'ernes meget omfattende organisationsdannelse på friluftsområdet. (Lejrpladser 7, 1938, s. 6).

Mens friluftsliv hidtil have været et gode, som kun de mest velbærgede havde nydt, førte den øgede fritid og de gradvist stigende reallønninger for arbejdere og funktionærer til, at et fritidsliv i det fri op gennem mellemkrigstiden og 40'erne blev stadig mere udbredt blandt de brede lag af befolkningen. Med den større bredde i friluftslivet, som både arbejderbevægelsen, tidens stadig større antal upolitiske friluftorganisationer og velfærdsstaten skabte rammebetingelser for, blev det muligt for stadig større samfundslag at virkeliggøre behovet for søge ud af den stadig større og mere intensivt bebyggede hovedstadsmetropol.

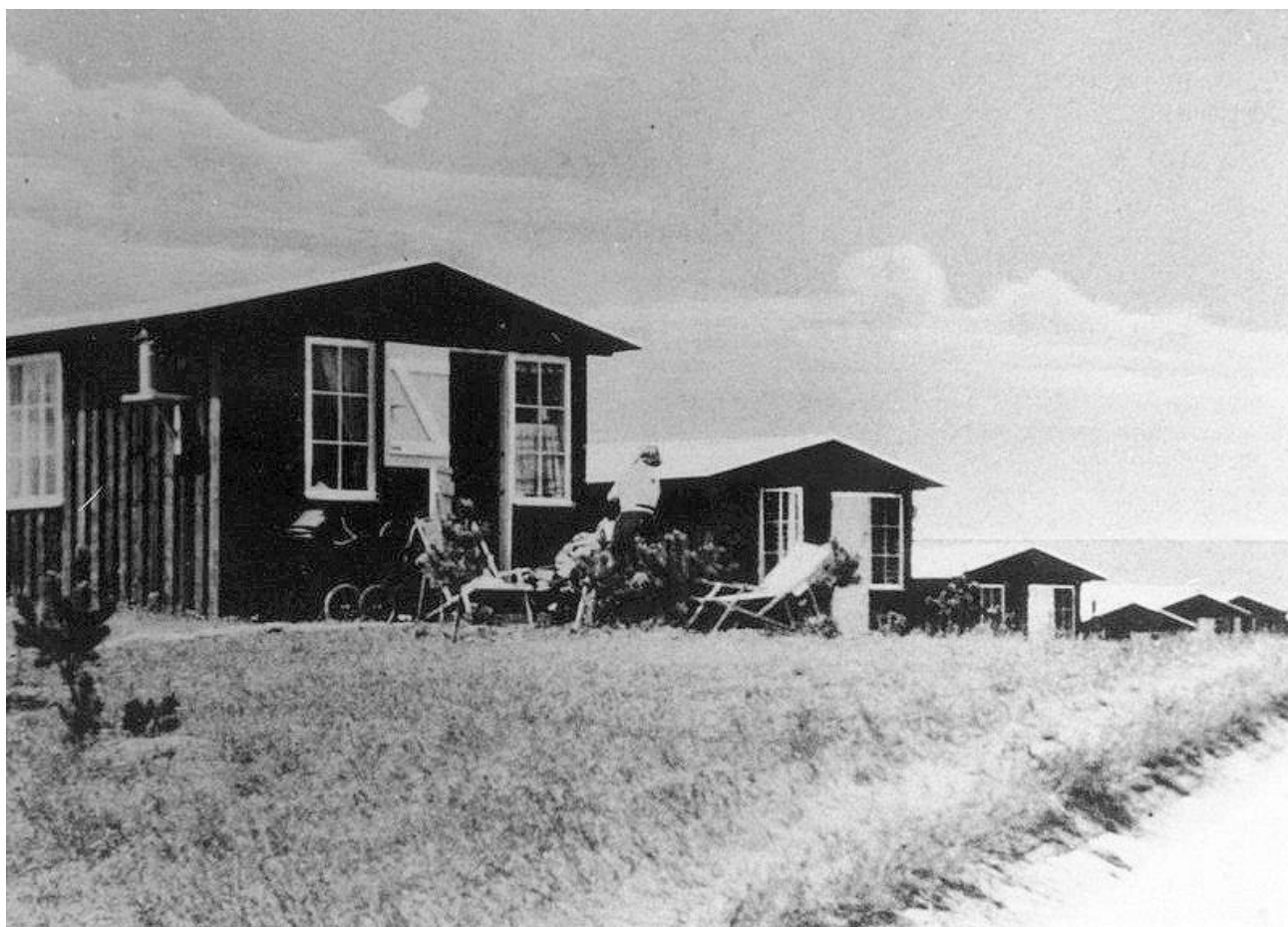
For den meget store del af befolkningen, der alene var henvist til udleve den arbejdsfri tid i en bolig i etagebyggeriet, udgjorde hovedstadens folkeparker og grønne grænsebælter eller forstædernes mere

vidstrakte kyst- og naturområder de nærmeste friluftsområder for børnefamilier og ældres søndags- eller sommerudflugter. Fra slutningen af 30'erne tilvejebragte arbejderbevægelsens Dansk Folkefrie mulighed for længerevarende ferieophold hos landbofamilier eller i feriebyer med små bungalows, mens de unge tidligt var begyndt at dyrke et mere aktivt friluftliv i form af lejersport, cykel- og vandreture og mere idrætslignende udfoldelse i de natur- og kystområder, som hovedstadsmetropolens opland og det øvrige Danmark bød på.⁴

Haveboligen

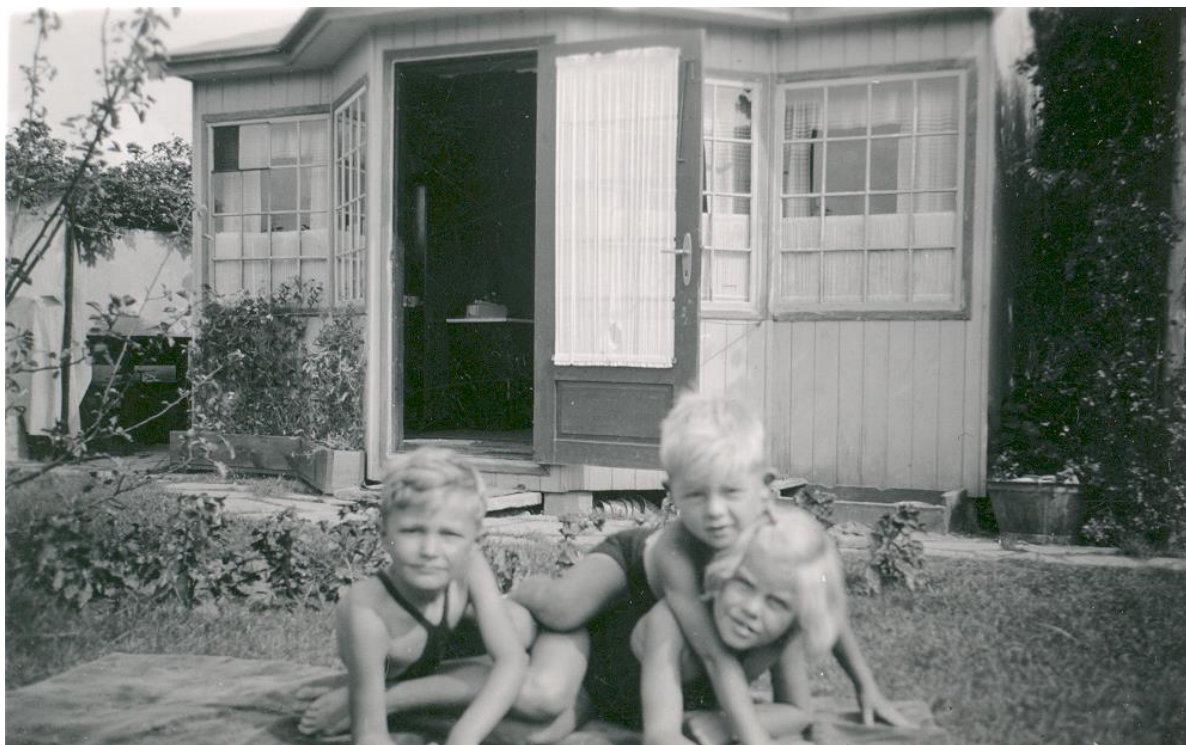
For funktionærer og sparsommelige faglærte arbejdere omsattes den frie tid i stadig større omfang til et friluftsliv i eget hus og have i Københavns yderdistrikter eller forstæderne eller i haver i bygge-, havebolig- eller kolonihaveforeninger i samme områder af hovedstadsmetropolen. Et fritidsliv i det fri med udgangspunkt i en helårs- eller fritidshavebolig, der ikke blot gav mulighed for at komme bare lidt på afstand af den store bys arbejds- og produktionsliv og fortættede bebyggelse, men også havde sine egne forudsætninger.

Havedyrkning af grøntsager kunne således aflaste husholdningsøkonomien og dermed sikre livets opretholdelse i perioder med lav indkomst, f.eks. ved arbejdsløshed, eller danne grundlag for den opsparing, der var nødvendig for et nyt eller større hus. Eller kunne opfylde drømmen om at vende tilbage til den mere rurale livsform, som mange af hovedstadsmetropolens arbejdere og funktionærer eller deres forældre, som første- og andengenerationstilflyttere, havde forladt ved tilflytningen fra provinsens landdistrikter.⁵

Dansk Folkeferies ferieby ved Tinkerup Strand ved Kattegatkysten. Byen anlagdes som en af Danske Folkeferies første omkring 1940 og skulle sammen med tilsvarende efterfølgende give den mindre bemidlede del af befolkningen, der økonomisk hverken magtede et enfamilie-, sommer- eller kolonihave en mulighed for i ferien at udleve et friluftliv med ikke blot badning, men også med mulighed for gennem egne eller organiserede udflugter i oplandet at tilegne sig dettes og dermed hele landets kultur- og naturhistorie. Et kulturelt højende og dermed lighedsfremmende aspekt, som indgik i arbejderbevægelsens og tillige andre fritids- og friluftorganisationers virke. (Gribskov Arkiv)

Overklassens villalivsform var samtidig noget, som i mellemkrigstiden og 40'erne blev anset som noget efterstræbsværdigt og nu opnåeligt for bredere samfundslag, og havde i en længere periode været centralt placeret på den boligpolitiske dagsorden. Boligformen indgik allerede, som tidligere anført, som et bærende element i den hygiejniske bevægelse strategi for lyse og luftige byrum i den sidste halvdel af det 19. århundrede, og dannede på samme tid udgangspunkt for de rækkehuslige bebyggelser med haver eller grønne anlæg for arbejdere, som borgerskabets filantropiske og kooperative byggeselskaber stod bag. Omkring århundredskiftet fik boliger med haver en ny udtryksform i form af det store antal enkelt- og dobbelthuse, som arbejderorganiserede små kooperative byggeforeninger omkring århundredskiftet med statsstøtte opførte rundt om i hovedstaden og provinskøbstæderne i øvrigt.

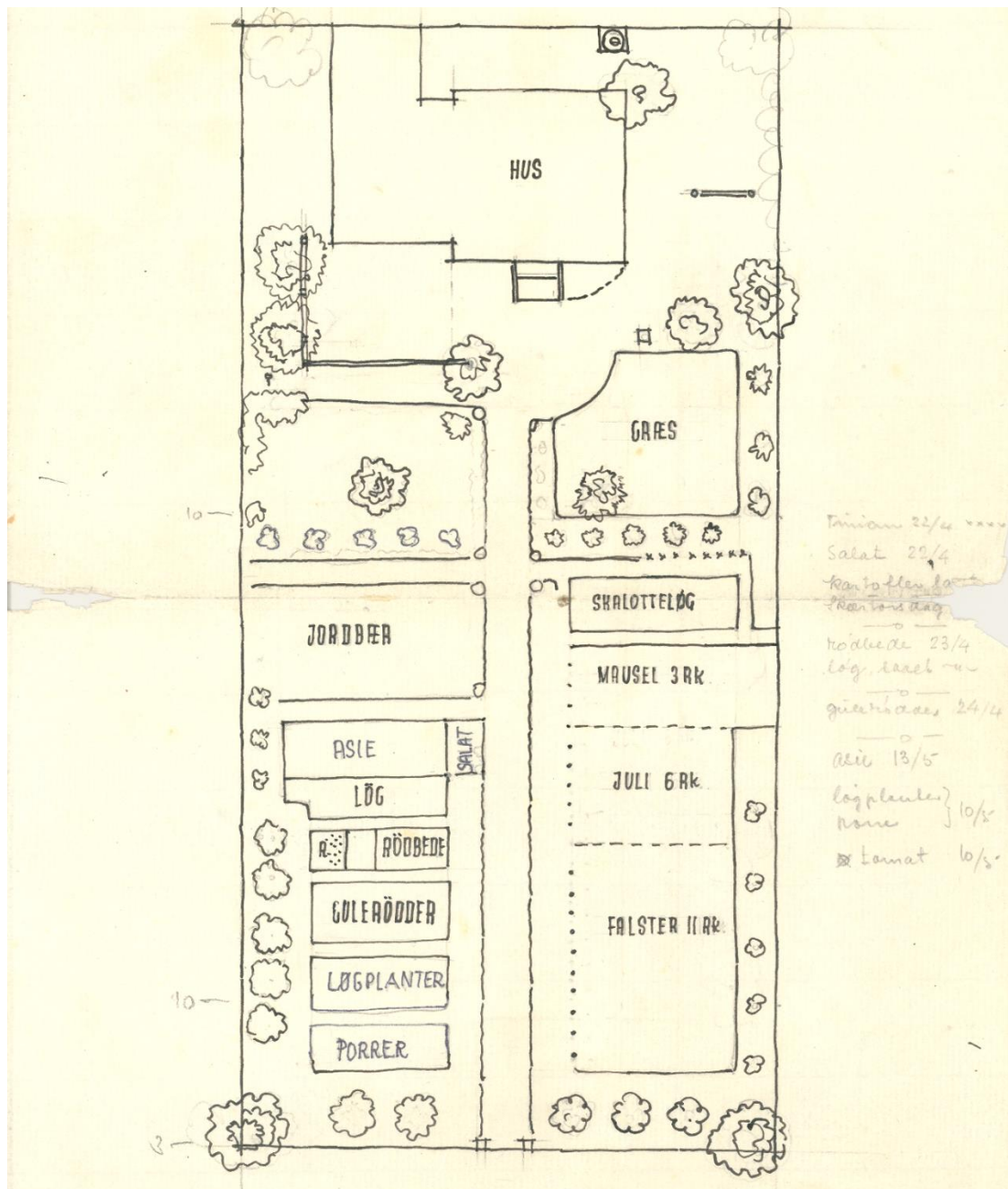

For dem der ikke økonomisk have mulighed for besidde et enfamilieshus, et bygge- eller haveboligforeningshus, var et kolonihavehus en anden mulighed for i fritiden at opnå haveboligens fortrin og komme på afstand af hovedstadsmetropolens urbanitet. Her leves livet i det fri i Haveforeningen Dalgas på det ydre Frederiksberg i sommeren 1938. (Frederiksberg Stadsarkiv)

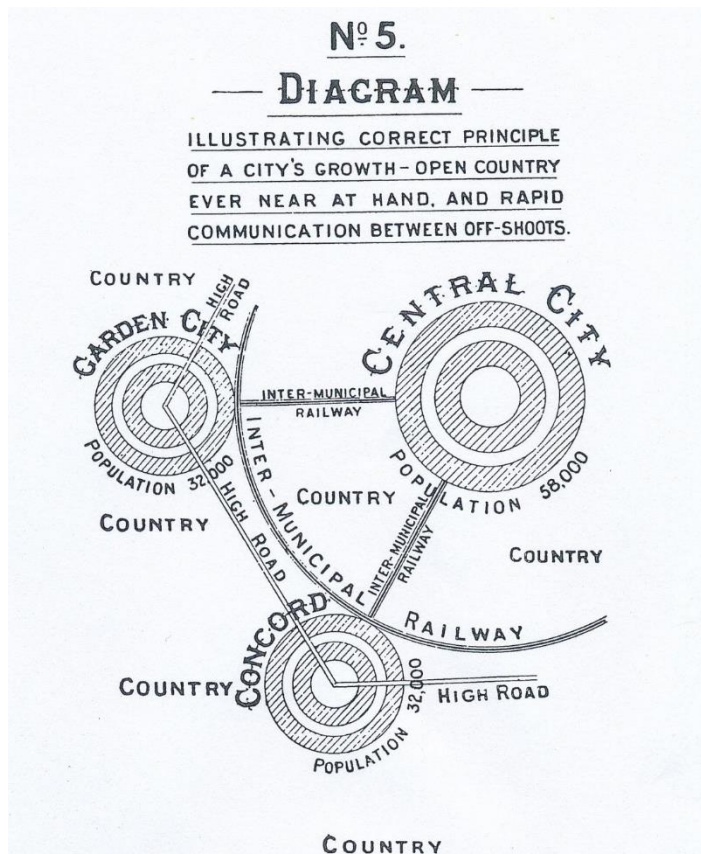
Hustyper, som tillige indgik som et bærende element i den nye forstadsform, havebyen, som byplanlæggeren Ebenezer Howard udviklede på samme tid som reaktion mod de koncentriske og sammenbyggede forstæder, der i stadig større omfang lagde sig uden om de engelske storbyer. En forstadsform, der skulle muliggøre udflytning af en del af den store bys funktioner til satellitbyer, der var adskilt fra hinanden og den store by af friliggende områder, der skulle anvendes til landbrugs- og gartneridrift. Satellitbyer, der ganske vist var forbundet med den store by med gennemgående trafiklinjer, men som forenede dennes fordele i form af arbejdspladser, institutioner og socialt liv med landets: Sunde og smukke omgivelser, lave boliger med haver og grønne arealer, hvor tidens nye fritidslivsform, friluftsliv, kunne udledes i alle dets afskygninger.⁶

En bolig- og friluftslivsform, der direkte gik igen i de almennyttige haveboligforeninger og andre byggeforeninger, som den fremvoksende velfærdstat og dens underliggende kommuner med lån og tilskud understøttede fra tiden omkring første verdenskrig og op gennem mellemkrigstiden og 40'erne, og som tillige søgtes indpasset i etageboligbyggeriet. For at opnå den størst mulige boligproduktion og dermed en stadig større boligmasse med gode boliger, blev den velfærdspolitiske boligpolitik i det væsentligste i perioden ganske vist udmøntet i understøttelse af kommunalt og socialt foreningsbaseret etagebyggeri. Ikke des do

mindre blev en række af haveboligens indlysende fordele forsøgt transformeret ind i det byggeri, som stat og kommune subsidierede. I første omgang i form af lukkede og åbne storgårdskarreer, hvor gårdene blev udlagt med grønne frirum, små haveanlæg og legepladser og gennem 30' og 40'erne gennem blokbebyggelser med stadig større beplantede mellemliggende grønne bæltter.⁷

Havebeplantningsplan fra 1943 for have nr. 8 i Haveforeningen Firkløveret, ligeledes på det ydre Frederiksberg. Uanset om haveboligen var et enfamilieshus, et bygge- eller haveboligforeningshus, et sommerhus eller blot et kolonihaven ydede dens have et vigtigt bidrag til husholdningsøkonomien. For hovedstadsmetropolens første- eller andengenerationstilflyttere samtidig det sted, hvor man i fritiden kunne få jord under neglene og nyde luften og lyset i det fri. En vis tilbagevende til det rurale miljø tilflytterne fra provinsens landdistrikter havde forladt og som sad dybt i dem i flere generationer. (Personarkiv efter Annalise Dühring Wiberg, Frederiksberg Stadsarkiv, [15074]).

Ebenezer Howards satellitbymodel fra 1902 (gengivet efter: Sys Hartmann og Villads Villadsen: Byens Huse. Byens Plan, Danmarks Arkitektur, 1979)

Samfundsøkonomiske udviklingstræk

For andre samfundslag blev sommerhuset en mulighed for i ferie- og fritid at komme på god afstand af hovedstadsmetropolens by-, arbejds- og produktionsliv og samtidig opnå de værdier, som knyttede sig til haveboligen. Med hovedstadsmetropolens fortsatte industrialisering og urbanisering i mellemkrigstiden og 40'erne opstod et endnu stærkere modsætningsforhold mellem på den ene side produktions- og arbejdslivet og boligen i den tæt bebyggede metropol og på den anden side det åbne land, hvor netop et sommerhus i fredelige, landlige og rekreative omgivelser på en og samme tid både kunne kompensere for det levevilkårsunderskud, som livet og helårsboligen i "byen" udgjorde og give mulighed for at opnå den brugsværdi og den sociale status, som besiddelsen af en havebolig indbefattede.

Vækst og kriser

Et gode, som dog forudsatte et husstandsindkomstniveau, der var så højt, at det kunne dække både udgifterne til livsfornødenheder, skatter, kontingenter og ikke mindst en helårsbolig. Men også et husstandsindkomstniveau, som måtte forudsættes så meget mere udredet blandt større befolkningsgrupper, at det kunne generere større sommerhusbydannelser i hovedstadsmetropolens fjernere kystnære og rurale opland end dem, der havde kendetegnet overklassens mindre sommervillakvarterer i tiden frem til første verdenskrig. Et sæt af forudsætninger, som gennem mellemkrigstiden og 40'erne tilvejebragtes af den samfundsøkonomiske udvikling.

I årtierne mellem 1914 og 1950 blev det danske samfund præget af tilbagevendende økonomiske kriser. Under de to verdenskrige viste problemerne sig ved varemangel, stærke prisstigninger og arbejdsløshed og umiddelbart efter krigene kortvarige efterkrigsbooms. I begyndelsen af 20'erne og i slutningen af 40'erne efterfulgt af fredskriser, siden efterfulgt kortere stabiliseringsperioder og i den mellemliggende periode, navnlig i den første halvdel af 1930'erne, med fald i produktionen og voldsom stigning i arbejdsløsheden. Trods kriserne blev

mellemløbetiden og 40'erne som helhed præget af en produktionsudvikling i landbruget inden for de rammer, der er blevet lagt i slutningen af det forudgående århundrede, en fortsat men mere afdæmpet industriel og byerhvervsmæssig tilvækst samt en jævnt stigende økonomisk vækst, der dog blev lavere end i de sidste årtier før første verdenskrig.

Tabel II.1. Årlig vækst i procent af BFI, Rådighedsbeløb og konsum i faste priser, mio. kr.

	Rådighedsbeløb	Konsum
1920-1929	3,0	2,5
1930-1939	2,4	2,0
1940-1949	2,0	1,6

Kilder.⁸

Med den jævne økonomiske vækst forøgedes det årlige rådighedsbeløb og konsumet med henholdsvis 2-3 og 1,6 og 2,5 procent, hvilket i perioden 1910-1939 medførte et signifikant fald i fødevarers andel af det samlede forbrug og betydelige stigninger i andelen af boligudgifter, andet konsum og navnlig varige forbrugsgoder (tabel II. 1-2). Da et sommerhus indgik blandt de varige forbrugsbruger, syntes periodens økonomiske vækst at have et skabt grundlag for, at større befolkningsgrupper havde fået muligheder for at opnå dette gode, hvilket også omfattede andre former for fritid- og ferieaktiviteter, som indgik i det øvrige konsum.

Tabel II.2. Forbrugssammensætningen i procent, 1900-1939

	1910	1939
Fødevarer	42	32
Nydelsesmidler	7	7
Fodtøj og beklædning	15	15
Husleje og prioriteter	10	12
Brændsel, el, gas og varme	3	4
Egen transport	1	2
Kollektivtransport og kommunikation	3	4
Varige forbrugsgoder	4	6
Andet konsum	15	18
Total	100	100

Kilde.⁹

Indkomstmæssig ulighed

Selv om faglærte arbejdere op gennem mellemløbetiden og 40'erne opnåede reallønsfremgang gennem overenskomsterne, syntes den større andel af forbruget, der gik til varige forbrugsgoder ikke umiddelbart at have kommet arbejderbefolkningen til gode i forhold til andre samfundslag (tabel II.3).

Tabel II.3. Pristal og timeløn for faglært Arbejder i hovedstaden, 1920-1949, Index=100: 1920, 1930 og 1940

	Pristal	Timeløn
1920	100	100
1929	60	71
1930	100	100
1939	113	114
1940	100	100
1949	133	184

Kilder.¹⁰

Tabel II.4. Den samlede indkomst procentvise fordeling, 1905-1947

	1905	1947
Arbejderklassen	38	35
Indehavere og direktører	44	37
Tjenestemænd og funktionærer	9	20
Liberale erhverv	3	5
Forskellige grupper	6	3
Total	100	100

Kilde.¹¹

I forhold til den samlede indkomstfordeling i perioden 1905-1947 faldt arbejderklassens andel således med tre procent, hvilket alene opvejedes af, at dens andel af samtlige beskæftigede f.eks. i hovedstaden reduceredes med 15 procent (tabel II.4). For gruppen af direktører og selvstændige, i tabellen angivet som indehavere, liberale erhverv og forskellige grupper, faldt denne indkomstgruppes samlede andel af den samlede indkomst mellem 1905 og 1947 med hele otte procent, hvilket var udtryk for et samlet betydeligt indkomsttab, idet gruppens andel af beskæftigede i bl.a. hovedstaden stort set udgjorde samme omfang både i starten og slutningen af perioden. På samme tid øgedes derimod funktionærers og tjenestemænds andel af den samlede indkomst med hele 11 procent. Da denne relative stigning svarede til en samlet stigning på 122 procent, og gruppen af tjenestemænd og funktionærer andel af beskæftigede i f.eks. hovedstaden samtidig "kun" fordobledes, syntes periodens forskydninger i indkomstfordeling alene at have begunstiget denne gruppe af lønmodtagere.¹²

Et forhold, der pegede i retning af, at den øgede andel som varige forbrugsgoder, herunder besiddelse af sommerhuse, fik i det samlede forbrug, kom gruppen af funktionærer og tjenestemænd til gode. Varige forbrugsgoder, som antagelig vedblivende i et betydeligt omfang indgik blandt gruppen af direktører og selvstændige m.m., da de ved slutningen af perioden forsat disponerede over 45 procent af den samlede indkomst.

En forskelligartet social adgang til varige forbrugsgoder, herunder sommerhuse, som understøttedes af den skattepligtig procentvise indkomstfordeling på tiendedele efter stigende skattepligtig indkomst for årene 1939-1949 (tabel II.5). For de to to-tiendedele med de laveste indkomster øgedes andel af den samlede indkomstmasse fra 1939 fra 4,4 og 9 procent til 4,8, og 10,5 i 1949. Derimod forrykkedes andelen af indkomstmassen fra 1939 til 1949 sig fra 51 til 45 procent for de to tiendedele med de højeste indkomster. For de mellemliggende to to-tiendedele i indkomstskalaen øgedes andelen af den samlede indkomst til gengæld fra henholdsvis 13,5 og 22,1 procent i 1939 til 16,3 og 23,4 procent i 1949. Samlet en betydelig indkomstudjævning, der førte til at den maksimale udjævningsprocent i disse år reduceres fra 33,0 til 28,1 procent, men som særlig kom mellemindkomsterne til gode. Mellemindekomster, som fik mulighed for at øge konsumet af varige forbrugsgoder, heriblandt sommerhuse om end ikke på samme niveau, som de to højeste indkomstgruppe, der stadig rådede over tæt ved 50 procent af indkomstmassen.¹³

Tabel II.5. Skattepligtig procentvise indkomstfordeling på tiendedele efter stigende skattepligtig indkomst, 1939-1949

Tiendedele	1939	1949
1.	1,4	1,5
2.	3,0	3,3
3.	4,0	4,5
4.	5,0	6,0
5.	6,0	7,2
6.	7,5	9,1
7.	9,4	10,7
8.	12,7	12,7
9.	15,8	15,5
10.	35,2	29,5
Total	100	100
Udjævningsprocent	33,0	28,1

Kilde.¹⁴ Anm. Udjævningsprocent: Den maksimale udjævningsprocent

Kapitel 2

Den første sommerhusboom

For at realisere behovet for et fritidsliv i det fri uden for den hastligt ekspanderede hovedstadsmetropol og samtidig de frisættende forventninger og den status, der knyttede sig til haveboligen, blev erhvervelse af en byggegrund og efterfølgende opførelse af et sommerhus en af de muligheder, der kom til at ligge inde for rækkevidde for en større del af metropolens befolkningen op gennem mellemkrigstiden og 40'erne. Gennem perioden opførtes således ikke mindre end 7.231 sommerhuse, hvilket med en gennemsnitlig husstandsstørrelse på 3,5 personer i 1930 og 2,8 i 1950, betød, at godt og vel 20.000 mennesker fik mulighed for at udleve den form for friluftsliv, som et sommerhus gav.¹⁵

I forhold til den samlede metropolbefolkning, på henholdsvis 630.000, 865.000 og 1,2 mio. 1911, 1930 og 1950, ganske vist en minoritet, men taget i betragtning af, at der frem til afslutningen af første verdenskrig alene var blevet opført omkring 1.800 sommervillaer og huse, repræsenterede periodens sommerhusbyggeaktivitet en firedobling af sommerhusantallet og dermed den første sommerhusbølge, der skyllede ind over hovedstadsmetropolen i det 20. århundrede. På tiårsbasis øgedes antallet af sommerhuse i hovedstadsmetropolen i 20'erne i gennemsnit med 3,9 procent pr. år og med 9,3 og 4,9 procent pr. år i henholdsvis 30'- og 40'erne. Besættelsesårene både økonomiske vanskeligheder og materialeknaphed førte til, at den årlige vækst i antal nye sommerhuse blev mindre end i 30'erne, mens det meget betydelige sommerhusbyggeri i den sidste halvdel af 40'erne bevirkede, at årtiet samlede tilvækst kom til at overstige 20'ernes. En tendens, der også afspejles i tilvæksten af sommerhus på landsplan gennem perioden.

Af mellemkrigstidens og 40'ernes nye sommerhuse i hovedstadsmetropolen kom en mindre del i periodens første del til at udgøre en væsentlig katalysator i forstadsdannelsesproces i metropolens indre dele, mens hovedparten genererede en helt ny form for bydannelse i metropolens åbne opland: Sommerhusbyen.

Sommerhuset som forstadskatalysator

Parallelt med at hovedstadens yderdistrikter udbyggedes, og forstadsdannelserne i Gentofte op gennem det 20. århundredes første halvdel bredte sig både nord og vest i kommunen og fortsatte i Lyngby-Taarbæk og Søllerød sognekommuner, udstykkedes i hovedstadens øvrige forstadsopland stadig større hidtidige landbrugsarealer til i helt ovevejende grad parceller for enfamiliehuse. Frem til omkring 1930 bebyggedes parcellerne med omkring 2.500 sommer- og lysthuse, der, ligesom de tidligere overklassesommervillaer ved Øresundskysten, sammen med helårsfamiliehuse banede vejen for overgangen fra land til forstad, og kom til at udgøre 29 procent af de sommerhuse, som opførtes i hovedstadsmetropolen i mellemkrigstiden og 40'erne.

Hvidovre

Mest udbredt blev fænomenet i Hvidovre Sognekommune. Indgående analyser har således påvist, at mere end halvdelen af kommunens areal mellem 1908 og 1925 af københavnske jordspekulanter, der havde opkøbt stedlige bøndergårde, udstykkedes til omkring 5.000 parceller på godt 700 m², og at sognerådet i samme periode gav tilladelse til, at der på en tredjedel af parcellerne opførtes lyst- eller sommerhuse. Forudsætningen var, at husene ikke anvendtes til overnatning, og ikke udrustedes med et ildsted, skosten og wc, hvorved der på dette grundlag og i denne periode som selvbyggeri og med anvendelse af genbrugsbyggematerialer opførtes knapt 1.300 små, primitive og uisolerede sommer- og lysthuse. Huse, der under indtryk af den voldsomme bolig-mangel under første verdenskrig og den første halvdel af 20'erne desuagtet af arbejdere og funktionærer i vid udstrækning anvendtes til helårsbeboelse, hvorved omkring 45 procent af Hvidovres husstande i 1923 boede ulovligt i sommer- og lysthuse.

Den vestlige del af hovedstaden og Vestegnens første forstadsdannelse i 1925. Højre side af kortet opfyldes udfyldes af det Frederiksberg vestlige bydistrikt og det i Københavns Kommune i 1901 fra Hvidovre Sognekommune indlemmede Valby-Vigerslev-distrikt. På kortets venstre side forstadsdannelsen i Rødovre nord for Vestbanens linjeføring og vest for Damhusøen og syd for banelinen Hvidovere ned til Køge Bugt (Valbybladet. Valby Avis)

Af sådanne benyttedes dog et ikke nærmere angivet mindretal til det af sognerådet tiltænkte formål. Små selvstændige inden for detailhandel og håndværk med lejligheder i hovedstaden kom således for en kortere periode til at udgøre Hvidovre egentlige sommerhusbefolkning og udlevede her i perioden et landliggerliv, der, godt under eklatant mere ydmyge forhold, kunne

minde om det sommerliv, som overklassen havde udlevet og stadig praktiserede i sommervillabyerne langs Øresund- og Kattegatkysten.

For landliggerne var det som for de ulovligt helårsbeboende ønsket på sigt at udbygge lyst- og sommerhusene til legal helårsbeboelse eller erstatte disse med egentlige helårsfamiliehuse. Et ønske, der sammen med den udbredte ulovlige helårsbeboelse kom i konflikt med den hidtidige lokalbefolknings interesser og det konservativt styrede sogneråd, der af hensyn stigninger i de kommunale velfærds- og anlægsudgifter ikke ville legalisere helårsbeboelsen og skabe rammebetingelser for kommunens transformation til forstad. En i 1923 særlig nedsat regeringskommission kunne dog konkludere, at den ulovlige helårsbeboelse både i Hvidovre og Rødovre, der stod overfor samme udfordringer, ikke umiddelbart belastede sognekommunernes økonomi og anbefalede, at disse måtte acceptere de uregelmæssigheder, i form af ulovlig helårsbeboelse, som var fulgt af boligmanglen. Året efter indføjedes i lovgivningen om oprettelsen folkeregistret samtidig en passage om, at ulovlig helårsbeboelse ikke skulle være en hindring for beboernes rettigheder i forhold til kommunerne, og samme år åbnede Hvidovre Sognekommune, tvunget af omstændighederne, en ny og større folkeskole i Hvidovre.

Både før og efter denne de facto anerkendelse af den ulovlige helårsbeboelse var parcellererne i Hvidovre gået ind i grundejer- og parcellforeninger, der efterhånden blev til en lokal enhedsorganisation, og fik et tæt samarbejde med den regionale organisation for parcellforeninger og villaejere i hovedstadsmetropolen.¹⁶ Udover at forsøge at tilvejebringe de nødvendige rammebetingelser for parcelbyggeriet, så som vejanlæg og spildevandsafledning, som sognekommunen var utilbøjelig til at fremme, skabte organisationsdannelsen solidaritet mellem parcellisterne, og blev et talerør for disses interesser, som særlig den lokale socialdemokratiske partiforening var lydør overfor.

Helårsbeboet sommer- eller lysthus i 1925 på Vårfluevej i Islev, Rødovre Kommune. Kvarteret betegnedes i samtiden "Kludstrup" (Rødovre Kommunes Lokalhistoriske Samling)

Forstadsdannelsen i Gladsaxe Sognekommune i 1930 med udlagte og projekterede veje. (Bilag til Gladsaxe Kommunes vejviser, Byhistorisk Arkiv).

Det blev dog først efter at Hvidovre store befolkning af arbejdere og lavere funktionærer sikrede Socialdemokratiet flertallet i sognerådet i 1925, at der tilvejebragtes tidsvarende rammebetingelser for et mere velordnet parcelbyggeri og en ordnet overgang fra land til forstad. I løbet af 30'erne fik sognekommunen således etableret et vandforsyningsystem baseret på trykvand og kloakering, opgraderet eksisterende og anlagt nye veje, der kunne bære den stærkt forøgede trafik, opbygget både et moderne bykommunalt skolevæsen, der med to nye folkeskoler endelig afløste den hidtidige landkommunale skoleordning, og etableret et folkebibliotek.¹⁷

Selv om der i 1950 forsat var registreret 496 sommerhuse, antagelig stadig ulovligt helårsbeboede, fik Hvidovre-forstaden aldrig karakter af et sommerhusområde. Lyst- eller sommerhuse blev nærmest fra starten i vid udstrækning anvendt til helårsbeboelse, mens disse og de øvrige, der kun for en kortere årrække anvendtes som så, senere udvidedes og udbyggedes med henblik på lovlig helårsbebyggelse, eller blev nedrevet og erstattet af et helårsenfamilieshus: Grundmuret eller bindingsværkskonstrueret med murværk eller cementplader i tavlene. Sammen med de huse, der fra starten var og siden blev opført som helårsenfamiliehuse, blev sommer- og lysthusene i ombygget eller erstattet form således en af katalysatorerne i Hvidovres omdannelse fra land til forstad. En proces, som var startet i løbet af 20'erne, idet Københavns Statistiske Kontor i efteråret 1929 kunne angive, at andelen af helårsbeboede i lyst- eller sommerhuse af samtlige enfamilieshuse i kommune var faldet til knapt 21 procent.¹⁸ I løbet af 30'erne blev de tidligere sommer- og lysthusbebyggelser helt inkorporeret i den fremvoksende forstad sammen med dens øvrige enfamiliehusbyggeri og det randetagebyggeri, der begyndte at brede sig langs Hvidovrevej.

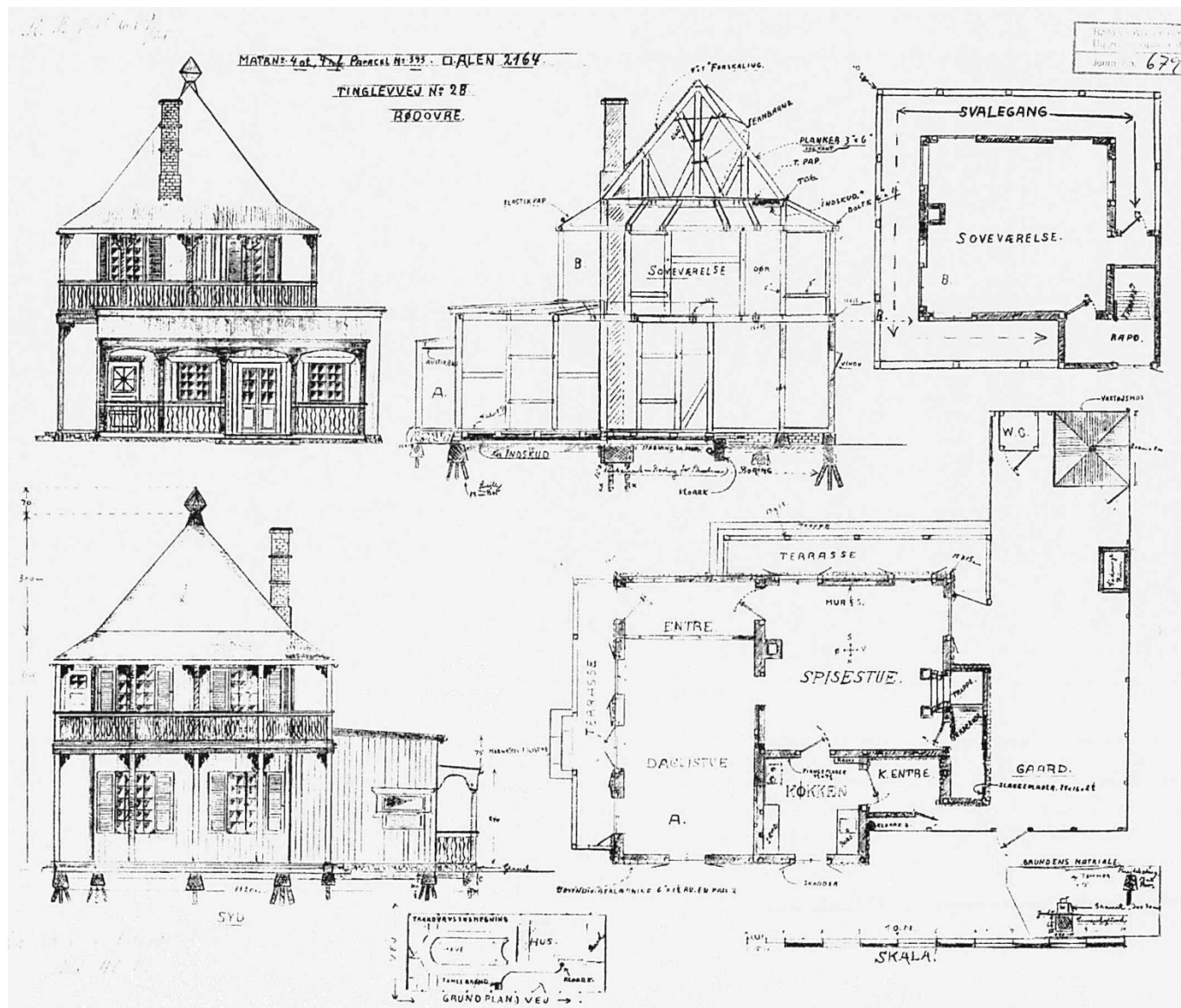

Helårsbeboet sommer- eller lysthus i 1929 på Klintemarken i Buddinge, Gladsaxe Kommune. (Gladsaxe Byarkiv).

Øvrige nye forstadsområder

I den omfattende litteratur om Hvidovres forstadshistorie er det blevet antaget, at forstadsomdannelsen i hovedstadens øvrige nordvestlige, vestlige og sydlige opland på samme tidspunkt gennemgik et tilsvarende udviklingsforløb som i Hvidovre Sogneskommune. Det er her blevet anført, at der i Gladsaxe, Rødovre og Tårnby sognekommuner særlig frem til starten af 30'erne opførtes flere tusinde sommerhuse, der beboedes illegalt eller lovligt, og som dermed også her udgjorde et væsentlige element i forvandlingen fra land til forstad.¹⁹ Den lokalhistoriske litteratur om disse dele af hovedstadsmetropolen og en afhandling om metropolens samlede regionale udvikling i perioden fra 1850-1990 har samtidig peget på, at de på samme tid fremvoksende forstadskommuner stod overfor tilsvarende sociale og

økonomiske udfordringer som Hvidovre Sognekommune, og at disse forhold frem til midten af århundredet i vidt omfang belastede kommunaløkonomien.²⁰

Ved udbygningen af et af lysthusene i Rødovre med en overetage i 1927 blev resultatet et noget ejendommeligt hus. (Gladsaxe Kommunes digitale byggesagsarkiv, <https://www.weblager.dk/>).

Undersøgelser i de nævnte kommuners digitale byggesager, har dog vist, at sommer- og lysthusbyggeriet i perioden 1900-1930 ikke her blev så udtalt som antaget i litteraturen om Hvidovres forstads historie, og alene udgjorde knapt 1.000 huse. Flest i Gladsaxe og Rødovre sognekommuner, der tegnede sig for omkring 80 procent af disse.

Efter en række større udstykninger i årene 1901-1905 opstod forstadsdannelsen i Gladsaxe Sognekommune frem til slutningen af 40'erne på sidevejene langs Søborg Hovedgade fra grænsen til Københavns Kommune til Buddinge Torv, nuværende Buddinge Centret, nord herfor på sidevej til Buddinge og Bagsværd hovedgader samt i et større kvarter syd og sydvest for linjen Gladsaxevej-Marienburg Allé. Ud over en randbebyggelse langs Søborg Hovedgade med sammenhængende etagebyggeri og butikker i stueetagen bebyggedes Gladsaxeforstaden fra århundredskiftet og frem til 1930 alene med enfamiliehuse, hvor godt en femtedel opførtes før første verdenskrig og de øvrige knapt 80 procent efter.

Tabel II.6. Procentvis social sammensætning af ejere af opførte enfamiliehuse 1900-1930 og af samtlige erhvervsbeskæftigede 1930, Gladsaxe Sognekommune.

Stilling	Ejere af			Hele kommunen
	Sommer- og lysthuse	Øvrige enfamiliehuse	Samtlige Enfamiliehuse	Hele kommunen
Større selvstændige	1,5	3,7	3,5	
Mindre selvstændige	4,1	27,6	19,2	
Selvstændige, total	5,6	31,3	22,7	17,0
Ledende funktionærer	0,0	1,9	1,2	
Akademisk uddannede funktionærer	0,0	1,1	0,5	
Højere funktionærer, i alt	0,0	3,0	1,7	
Øvrige funktionærer	15,8	18,6	17,8	
Funktionærer, total	15,8	21,6	19,5	18,2
Faglærte arbejdere	52,4	38,4	43,1	
Ufaglærte arbejdere	26,2	8,7	14,7	
Arbejdere, total	78,6	47,1	57,8	64,8
Total	100	100	100	100

Kilder²¹

Af peiodens samlede byggeri af enfamiliehuse udgjorde sommer- og lysthuse knapt en tredjedel, hvoraf alene 5 procent var opført før første verdenskrig og de restende 95 procent mellem 1914 og 1930. Allerede i løbet af 20'erne blev dog en betydelig del af sommer- og lysthusene udvidet og forsynet med skorsten med henblik på lovlig helårsbeboelse eller blev nedrevet og erstattet med egentlige helårsenfamiliehuse. En proces, der antageligvis fik et mere gennemgribende omfang end i Hvidovre, idet Københavns Statistiske Kontor i efteråret 1929 kunne ansætte den ulovlige helårsbeboelse i sommer- og lysthuse i Gladsaxe Sognekommune til kun 9,2 procent af samtlige enfamiliehuse i kommune.

Tabel II.7. Procentvis social sammensætning af ejere af opførte enfamiliehuse 1900-1930 og af samtlige erhvervsbeskæftigede 1930, Rødovre Sognekommune.

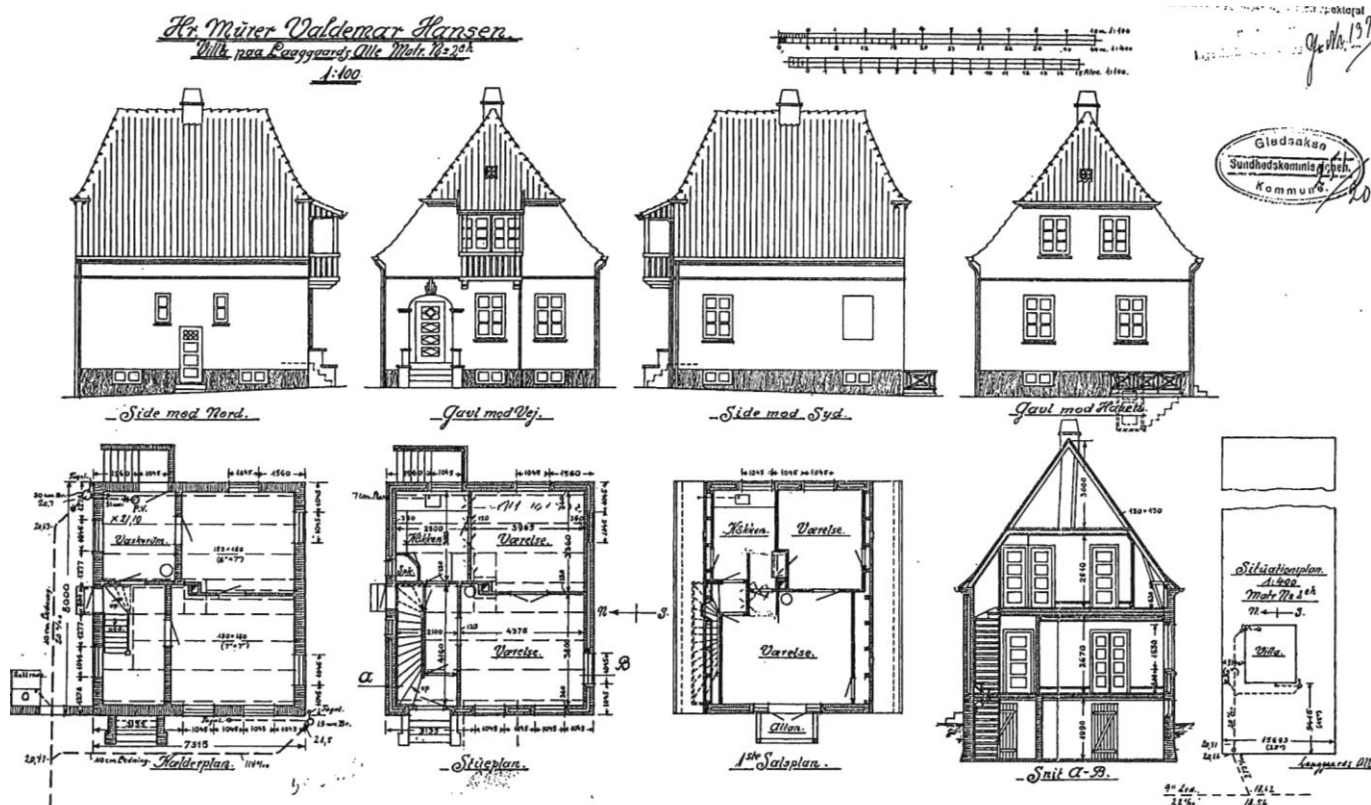
Stilling	Ejere af:			Hele kommunen
	Sommer- og lysthuse	Øvrige enfamiliehuse	Samtlige Enfamiliehuse	Hele kommunen
Større selvstændige	0,0	1,8	1,3	
Mindre selvstændige	5,6	17,5	15,6	
Selvstændige, total	5,6	19,3	16,9	8,2
Ledende funktionærer	0,0	0,5	0,6	
Akademisk uddannede funktionærer	0,0	2,3	1,8	
Højere funktionærer, i alt	0,0	2,8	2,4	
Øvrige funktionærer	8,7	11,3	10,8	
Funktionærer, total	8,7	14,1	13,2	18,1
Faglærte arbejdere	68,5	50,2	53,3	
Ufaglærte arbejdere	17,2	16,4	16,6	
Arbejdere, total	85,7	66,6	69,9	73,7
Total	100	100	100	100

Kilder²²

En helt tilsvarende proces kom til at kendetegne forstadsdannelsen i Rødovre Sognekommune, hvor det københavnske statistiske kontor på samme tidspunkt ansatte samme procentsat til 16,5 procent. I Rødovre var forstadsdannelsen blevet indledt i 1903 med udparcelleringen af grunde til en af tidens små arbejderorganiserede kooperative byggeförening "Fremtiden", lokalt betegnet "Søtorp", der opstod på stedet året efter. Siden bredte kommunens forstadsdannelse frem til slutningen af

40'erne sig som et bælte langs vestsiden af Damhussø i retning mod Islev og mod syd ned til Vestbanens linjeføring og grænsen til Hvidovre Sognekommune.

Rødovre forstadsomdannelse fra århundredskiftet til 1930 kom udelukkende bestå af enfamiliehuse; 10 procent opført før første verdenskrig og de resterende 90 procent rem til 1930. Af disse kom sommer- og lysthuse til at udgøre over en fjerdedel. 6 procent opført før verdenskrigen og de øvrige 94 frem til 1930, hvor en betydelig del af husene var overgået til legal helårsbeboelse ved udvidelser og udbygning eller erstattet af enfamiliehuse af samme karakter som i Hvidovre og Gladsaxe sognekommuner. Processen afsluttedes i hovedsagen gennem 30'erne, hvor enfamiliehusbyggeriet i årtiets slutning suppleredes med et omfattende bloketaagebyggeri ved Damhus Torv og den første del af Damhus Boulevard.

Murer Valdemar Hansens hus i Søborg, Gladsaxe Sognekommune, fra 1920, opførtes som et enfamiliehus indrettet med to selvstændige lejligheder. En med en større to værelses lejlighed med dispositionsret over hovedparten af kælderen til ejeren og en mindre to værelse på første salen til udlejning. Henholdsvis 29 og 27 procent af helårsenfamiliehuse fra perioden 1900-1930 i Gladsaxe og Rødovre sognekommuner have denne form. En form for enfamiliehuse, der med lejeindtægten fra førstesalen gjorde muligt for faglærte arbejdere at blive husejer. Husformen var desuden stærkt udbredt i de øvrige af mellemkrigstidens nye forstæder i hovedstadsmetropolen og i provinsens købstæder og stationsbyer (Gladsaxe Kommunes digitale byggesgasarkiv, <https://www.weblager.dk/>).

Ligesom Hvidovre fik mellemkrigstidens øvrige nye forstadskommuner, Gladsaxe, Rødovre og Tårnby, aldrig karakter af sommerhusområder. De sommer- og lysthuse, der her opførtes her i perioden 1900-1930 blev fra starten, i lighed med Hvidovre, i helt overvejende grad beboet helårs og ud- og ombyggedes allerede i 20'erne og i det følgende årti til helårsbeboelse, eller erstattedes af egentlige helårsenfamiliehuse. Men som i Hvidovre kom sommer- og lysthusbyggeriet til at udgøre en af katalysatorerne i omdannelsen fra land til forstad. Med den sociale ejersammensætning i sommer- og lysthuse forstærkede dette byggeri samtidig den i forvejen signifikante sociale fordeling af ejere af øvrige enfamiliehuse i kommunerne (tabel II.6-7). I lighed med Hvidovre kom arbejderklassen til at udgøre langt over halvdelen af ejerne af periodens enfamiliehuse. Et forhold der bevirke, at de tre forstadskommuner, ligesom Hvidovre, kom til at stå overfor betydelige kommunaløkonomisk tunge opgaver, og at Socialdemokratiet fik flertallet i Gladsaxe Sogneråd

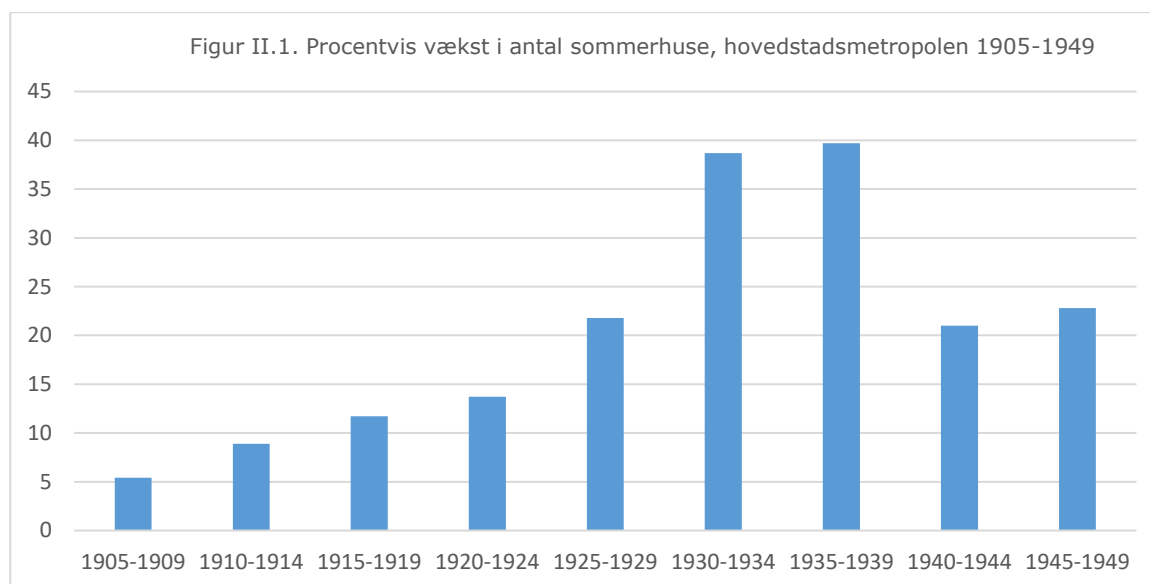
allerede i 1913 og i Tårnby og Rødovre i henholdsvis 1917 og 1929. Ligesom i Hvidovre lagdes herved fundamentet for en mere velrodet forstadsdannelse i den resterende del af mellemkrigstiden og i 40'erne og på sigt også for efterkrigstidens velfærdsforstæder på Vest- og Nordvestegnen og i Tårnby.²³

Sommerhusbyen

Mere end to tredjedele af sommerhusene i den sommerhusbølge, der skyllede ind over hovedstadsmetropolen i mellemkrigstiden og 40'erne, kom her, som andre steder i landet, til at danne grundlag for en ny form for bydannelse i industrikapitalismens urbaniseringsproces: Sommerhusbyen.²⁴ Da et sommerhus var et såkaldt marginalt varigt forbrugsgode, blev omfanget af opførte nye sommerhuse og dannelsen af sommerhusbyer, udover feriens og fritidens omfang, bestemt af den samfundsmæssige indkomstudvikling. Når den som i mellemkrigstiden og 40'erne blev tilstrækkelig høj, var der mulighed for efter, at forbrugsudgifterne til bolig, beklædning, levned- og nydelsesmidler, daglig transport m.m. var dækket, at bredere samfundslag kunne erhverve et sommerhus, jf. Kapitel 1.

På trods af periodens tilbagevendende økonomiske kriser skabte den stigende samfundsmæssige indkomst grundlag for en jævnt stigende vækst i antallet af nye sommerhuse under og umiddelbart verdenskrigen, i 20'erne og yderligere i 30'erne (figur II.1). Besættelsestidens krigskrise og de første efterkrigstids fredskris lagde derimod en signifikant barriere for væksten i sommerhusbyggeriet.

Figur II.1. Procentvis vækst i antal sommerhuse, hovedstadsmetropolen 1905-1949

Udbredelse og bykarakter

Ikke mindre end tre fjerdedel af dette sommerhusbyggeri blev koncentreret til Nordsjællands Kattegatkyst og Køge Bugts kystlinje (tabel II.8). Ligesom hovedstadsborgerskabets sommervillabyggeri havde skabt bybælter langs de mest attraktive kyststrækninger, lokaliseredes mellemkrigstidens og 40'erne sommerhusbyer langs andre kystområder, og kom af den grund til at udgøre meget langstrakte og nærmest ubrudte bybånd:

Dels på en strækning på over 50 km langs Kattegats kyst fra Helsingør og til Hundested, hvor der længe før langs kysten var opstået et stort antal fiskerlejer, og hvortil førte både, efter tidens forhold, gode biveje fra landeveje længere inde i landet og det nordsjællandske sidebanenet. Dels langs Køge Bugt på den 20 km lange strækning fra Avedøre og til Jersie Strand, der lå nærmere hovedstaden, og som efter etablering en ny hovedlandevej i midten af 30'erne blev mere tilgængelig. Herudover opstod langs kyst- og fjordstrækningerne andre steder i hovedstadsmetropolen en række mindre enklaver af sommerhusbebyggelser.

Samlet blev mellemkrigstidens og 40'erne sommerhusbyer i hovedstadsmetropolens opland styret af behovet for at sikre sommerhusene den tætteste beliggenhed i forhold til kysters og naturområders attraktioner, men også af den trafikale tilgængelighed til sommerhusbyerne. Hertil kom, at ældre eksisterende bymæssige bebyggelse, fiskerlejer og andre mindre husklynger, der tillige omfattende andre former for landliggerbosættelse, så som pensionater og badhoteller, eller hovedstadsmetropolens yderste forstadsdannelser, blev bestemmende for lokaliseringen af periodens første sommerhusbyer. Sommerhusbydannelser, der herved fik karakter af kystnære sammenhængende sommerhusbybælter og mindre sommerhusenklaver.

Ud over den signifikante udbredelse langs kyst- og skovlinjerne blev mellemkrigstidens og 40'ernes sommerhusbyer og- bybælter i hovedstadsmetropolens opland kendetegnet af en koncentriske byvækst, hvor et eller flere bebyggelseslag langs parallel- eller tværveje veje og uden fællesarealer, idrætspladser og større offentlige forsyningsanlæg med tiden lagde sig uden om de først opståede ældre sommerhusbebyggelse nær kyst- og naturområderne. Der hvor der indlagdes elektricitet, blev denne samlet varetaget af det af Gentofte Kommune ejede Nordsjællands Elektricitets-Sporvejsaktieselskab (NESA), mens vandforsyningen enten klaredes ved boringer på de enkelte parceller, af private vandværker i større sommerhusbyer eller ved forsyning fra nærmeste bymæssige bebyggelse. På nær enkelte undtagelser gennemførtes, der i perioden ingen kloakering af periodens sommerhusbyer, hvorved spildevand udledes på den enkelte grund eller til nærmeste vandløb eller til sivebrønde. Da de nærmest sommerhusbyerne beliggende ældre eksisterende bymæssige bebyggelser, fiskerlejer og landsbyer, havde dagligvarebutikker, i nogle tilfælde andre former for detailforretninger og håndværksvirksomheder, knyttedes, der i perioden til de nordsjællandske sommerhusbyer ikke særlige bymæssige servicefunktioner udover mindre iskiosker. Til gengæld dannede sommerhusbyerne langs Køge Bugt grundlag for en stribe af mindre dagligvareforretning og byggehåndværksvirksomheder ned langs Køge Landevej.

Tabel II.8. Hovedstadsmetropolens sommerhusbyer og- områder, procentvis fordeling, 1918-1950

Ved Nordsjællands Kattegatkyst	52,7
Ved Køge Bugt	22,7
I større enklaver	10,9
I mindre enklaver	13,8
Total	100

Kilder²⁵

Sommerboligbebyggelsen karakter

Mens hovedstadsborgerskabets sommervillabyggeri op til tiden omkring første verdenskrig alle blev opført med bistand fra tidens førende arkitekter, og kom til at fremstå som meget store og oftest grundmurede og veludstyrede bygningskomplekser forsynet med tidens mest moderne energi- og vandforsynings- og spildevandsafledningsformer, fik mellemkrigstidens og 40'ernes sommerhuse som heldhed en langt mindre prætentios karakter (tabel II.9). 16 og 40 procent blev således opført som selvbyg eller af lokale håndværksmestre indenfor bygge og anlæg, og alene knapt 40 procent med bistand fra en arkitekt. Som noget nyt kom byggefirmaer til at stå for en ganske vist mindre del af sommerhusbyggeriet, der i særlig grad i form af Jeppesen-huset opførtes af firmaet Jeppesens Savværk, der 1932 specialiserede sig i masseproducerede sommerhuse. Først i form af weekendhytter på 15 m² og siden større typer med flere rum og køkken. Husene var inspireret af ejerens rejse til Norge i slutningen af 20'erne, og fik således et udpræget norsk udtryk med hjørne- og skillerumssamlinger udført i importeret træ, laftekonstruktion samt med vindskeder med en tunget underkant og græs- og mosbeklædning på taget.

Selv om sommerhusene med arealer fra 8 til 555 m² fik en meget stor spredning i rummelighed, blev to- og trerums sommerhuse med næsten tre fjerdele af samtlige af periodens huse den meste udbredte form, og bragte den gennemsnitlige sommerhusstørrelse ned på 53,9 m². I en tiårsperiode fra opførelsen af det første sommerhus, blev disse i gennemsnit udvidet med 16,6 m².

Tabel II.9. Parametre for sommerhusstandarden i hovedstadsmetropolens sommerhusområder, 1918-1950

Opført, i procent:	Som selvbyg	Af bygmester	Med arkitektbistand	Af byggefirma	Total
	15,5	40,6	38,6	5,3	100
Rumfordeling, i procent:					
1 rum	2 rum	3 rum	4 rum	5 el. fl. rum	Total
5,9	33,3	38,8	12,1	9,9	100
Toilet, i procent:	Udenfor huset	I huset	Total	10,5 procent med bad.	
	62,8	37,2	100	5,5 procent uden køkken	
Areal:	Mellem 4-555 m ² . I gennemsnit 53,9 m ²		Udvidelser:	I gennemsnit 16,5 m ²	
Opført, procentfordeling:			Forsynet, procentfordeling:		
Af træ	Som grundmuret	Total	Med skorsten	Uden skorsten	Total
86,2	13,8	100	52,8	47,2	100
Opført på, procentfordeling:	Vandforsyning, procentfordeling:		Spildevandsafledning, procentfordeling:		
Piller	Fundament	Udenfor hus	I hus	Ingen	Sivebrønd m.m.
24,1	75,9	14,4	85,6	23,3	76,7

Kilder²⁶

Hovedparten af sommerhusene, 86,2, procent blev opført som bindingsværkskonstruktioner beklædt ofte med et lag brædder, opstilledes for tre fjerdedele vedkommende på et støbt fundament, og var for godt halvdel forsynet med en i hovedsagen muret skorsten, hvorved opvarmningen gennemførtes ved en stationær kakkel-brænde- eller petroleumsovn eller pejs. Huse uden sådanne indretninger blev opvarmet med små mobile petroleumsovne, eller anvendtes alene i højsommerperioden, hvor en varmekilde var unødvendig. Knap to tredjedele af periodens sommerhuse var uden toilet, hvorfor nødtørften her måtte forrettes på et lokum i en bygning uden for det beboelsesbygningen, og indholdet af den i dasset opstillede spand måtte nedgraves i haven. Tidens sommerhusområderne var ikke dækket af den natrenovation, som omfattede byerne, og her i øvrigt blev total afviklet gennem perioden i takt med den fulde kloakering.

Alene 10 procent af sommerhusene var forsynet med bad, mens kun knapt seks procent ikke havde en køkkenindretning. Vand, i form af trykvand fra et vandværk eller en håndpumpe, var indlagt i knapt 86 procent af sommerhusenes køkkener, mens vandet i de resterende af husene måtte hentes ved en vandhane- eller pumpe, der var opstillet på de enkelte grunde eller udenfor, hvorved der på den måde etableredes en større eller mindre grad af primitiv fælles vandforsyning. I over tre fjerdedele af sommerhusene blev spildevand fra køkken og eventuelt WC og bad afledt til en sivebrønd eller septiktank, mens dette vand i de øvrige sommerhuse udhældtes på grunden eller i nærmest liggende vandløb.

Sommerhusbyens social sammensætning

Den langt mindre mondæne og ofte primitive karakter, som langt over halvdelen af mellemkrigstidens og 40'ernes sommerhusbyggeri fik i forhold til de sommervillaer, som den øverste hovedstadsoverklasse byggede i tiden op omkring første verdenskrig, var udtryk for, at bredere samfundslag i perioden fik mulighed for at erhverve en byggegrund og på denne at opføre et sommerhus (tabel II.10). På nær en andelsforening ved Greve Strand, se nedenfor, alle som privat ejendom i modsætning til provisen, hvor privat eller kommunal udlejning af sommerhusgrunde og herpå lejeropførte huse var udbredt i større eller mindre omfang.²⁷

Godt 10 procent af periodens førstegangssommerhusejere i hovedstadsmetropolens opland var arbejdere, mens tæt ved halvdelen kom fra tidens mellemlag af mindre selvstændige inden for detailhandel, håndværk og servicevirksomhed og øvrige, for det meste underordnede funktionærer. Andelen af sommerhusejende kapitalejere og ledende eller akademisk uddannede funktionærer kom dermed til at ligge et godt stykke under halvdelen af tidens nye førstegangssommerhusejere. Periodens øgede realindkomster og fritid for bredere samfundslag slog således også igennem inden for sommerhusbyggeri, uden at dets ejersammensætning på nogen måde kom til at svare til hele hovedstadsmetropolens sociale sammensætning. Med en andel på et pænt stykke over haldelen af hovedstadsmetropolens erhvervsbeskæftigede både i 1930 og 1950, blev arbejderklassen stærkt underrepræsenteret som sommerhusejere, mens en langt større andel af selvstændige og funktionærer, og særlig øvrige funktionærer og mindre selvstændige, i forhold til disse grupper

befolkningsandel i metropolen, kom til at nye godt af den friluftmulighed, som et sommerhusliv og ejerskab udgjorde.

Tabel II.10. Procentvis social sammensætning af sommerhusejere, 1918-1950 og i hovedstadsmetropolen sommerhusvillabyer, 1918-1930 og af den sociale sammensætning af byregionens erhvervsbeskæftigede, 1930 og 1950.

Stilling	Sommerhusejere		Hovedstadsmetropolens erhvervsbeskæftigede Befolkning			
			1930		1950	
			Hovedstaden	Forstæder	Hovedstaden	Forstæder
Større selvstændige	13,7					
Mindre selvstændige	25,2					
Selvstændige, total		38,9	13,9	19,9	11,7	17,4
Ledende funktionærer	12,0					
Akademisk uddannede funktionærer	14,8					
Højere funktionærer, i alt	26,8					
Øvrige funktionærer	23,5					
Funktionærer, total		50,3	30,2	21,1	33,0	24,2
Faglærte arbejdere	9,5					
Ufaglærte arbejdere	1,3					
Arbejdere, total		10,8	55,9	59,0	55,3	58,4
Total	100	100	100	100	100	100

Kilder²⁸

Sommerhusbyerne forskelligheder

Selvom hovedstadsmetropolens sommerhusbyer i mellemkrigstiden og 40'erne fik række fællestræk for så vidt tidsmæssig og geografisk lokalisering, udbredelse, bykarakter, social sammensætning og sommerboligernes kvalitet og standard, kom de på disse områder til signifikant at adskille sig fra hinanden.

Særlig tydelig blev forskellene mellem sommerhusbybælterne ved Kattegatkysten og Køge Bugt, inden for hvilke der endda på samme tid opstod samme forskelle, mens de tre største bebyggelsesensklaver med sommerhus fik et mere ensartet præg.

Kapitel 3

Kattegatkystens sommerhusbyer

Af de sommerhuse, der skød op i mellemkrigstidens og 40'ernes nye sommerhusbyer, kom dem langs Kattegatkysten til at omfatte mere end en halvdelen. Selv om der i kystbæltet Helsingør-Hornbæk allerede var opstået en smal stribe af sommervillaer og et sammenhængende sommervillaområde vest for fiskerlejet, havde den øvrige del af Kattegatkysten og dens rurale opland indtil årene omkring første verdenskrig ligget uberørt hen.

Kyst og opland

Langs Kattegatkysten var der vest for Hornbæk og på vest- og sydsiden af Halsnæs ud til Isefjorden og Roskilde Fjord i tidens løb opstået en stribe af fiskerlejer af stærk varierende størrelse. Alt lige fra klynger af småhuse, som f.eks. Villingebæk, Nødebohuse, Kikhavn, St. og L. Karlsminde og Sølager, over større lejer, som f.eks. Rågeleje, Tisvildeleje, Liseleje og Lynæs, til Hornbæk, Gilleleje og Hundested, der med nord- og fjordkysternes største fiskerihavne, for Hundestedes vedkommende tillige med dampskibsforbindelse til Grenå, og som stationsbyer allerede i 1911 havde opnået en befolkning på henholdsvis 988, 1.163 og 576 indbyggere.

Ud over byerhvervene i fiskerlejerne og i de andre større og mindre stationsbyer, der skød op i takt med udbredelsen af de nordsjællandske sidebaner fra det 19. århundredes sidste årtier, var det nordligste Nordsjælland erhvervsmæssigt domineret af landbruget. Både omkring kirkesognelandsbyerne og de øvrige landbyer længere inde i landet og i områderne op mod Kattegatkysten, hvor de sandede jorder ikke kunne opdyrkes og udnyttes i samme omfang. Jordbundforhold, der som følge af tidligere landrugsopdyrkning og fældning af naturskovene allerede i 1500-tallet havde ført til omfattede sandflyvninger med deraf følgende ødelæggelser af marker og helt nødvendige flytninger af gårde til områder længere fra kystområderne. Selv om kronen i de efterfølgende århundreder, med anvendelse af dens lokale fæstebønder, fik opsat gærder, udplantet forskellige vegetationer og udlagt tang på markerne, var det ikke tilstrækkeligt til at hindre, at vildt og klovdyr trængte gennem afspærringerne og dermed at bremse sandflugten.²⁹

Først fra slutningen af det 18. århundrede og gennem de følgende 100 år fik staten tilplantet sandflugtsområderne med hårdføre træarter og opsat stendiger, der hindrede at vildt i at trænge ind i områderne og afgræsse de nyplantede træer og den vegetation, der fulgte efter. Meget omfattende foranstaltninger, der ikke blot standsede sandflugten i den nordligste del af Nordsjælland, men også gav dens kystområder en særlig landskabelige karakter. I form af: Dels den meget store Hornbæk Plantage og det store antal større og mindre plantager, der skød op herfra til Tisvildeleje. Dels Tisvilde Hegn, der med sin store udstrækning fra Kattegatkysten til Arresø delte landskabet i det nordligste Nordsjælland i to, og som vestover flød samme med Asserbo og Liseleje plantage, der fra kystlinjen lagde sig som et 2-3 km bredt skovbælte ind i landet.

Med de store plantageområder, de brede strande langs Kattegatkysten, de smukke udsigter over havet med den skånske og hallandske kyst som baggrund og det øvrige og kuperede bagland, blev den nordligste del af Nordsjælland efter århundredskiftet hovedstadsmetropolens mest attraktive kyst- og landskabsområde. En fra selve den daværende hovedstadsmetropol ganske vist fjern attraktion, som dog blev opvejet af de trafiklinjer, der allerede var udlagt og senere førtes til og gennem området. Fra Hillerød løb således amtslandeveje til Græsted, Helsingør og Hundested via Frederiksværk, mens den ligeledes amtskommunale landevej Frederiksværk-Helsingør, der førte syd om Liseleje og Asserbo pantager og Tibirke Hegn,

forbandt hele det nordlige Nordsjælland i øst-vestlig retning. Med de gode sognekommunale biveje, der fra amtslandeveje førte frem til Kattegat- og fjordkysterne og med de private rutebilsruter, som med amtskommunal koncession allerede fra starten af 20'erne trafikerede disse vejstrækninger, lettedes fremkommeligheden hertil i udstrakt grad.

Kort over den nordlige del af hovedstadsmetropolen, 1931 (Danmark i 1:200.000, Geodætisk Institut, 1931)

Ud over det udbyggede net af lande- og biveje var der allerede fra slutningen af det 19. århundrede opbygget et fintmasket sidebanenet nord for Hillerød. Herfra førtes 1880 en jernbane over Kagerup til Græsted og i 1896 forlængedes banen herfra til Gilleleje. Året efter førtes en jernbane fra Kagerup til Helsingør og fra Hillerød til Frederiksværk. Hornbækbanen forlængedes med et stort antal trinbrætter 1916 til Gilleleje, og samme år førtes Frederiksværkbanen til Hundested med en række holdepladser på Halsnæs. Med forlængelsen af banen til Helsingør til Tisvildeleje i 1924 var det nordsjællandske sidebanenet udbygget. Da samtlige af sidebanerne førtes frem til centrale punkter på Kattegat- og fjordkyster, da nogle på strækningerne Hornbæk-Gilleleje og Frederiksværk-Hundested havde et stort antal holdepladser tæt ved kystlinjen, da der i hovedsagen var udlagt gennemgående strandveje langs Kattegatkysten på strækningerne Helsingør-Tisvildeleje og Liseleje-Hundested, og da disse senere også trafikeredes af rutebiler, etableredes i det nordligste Nordsjælland en kollektive trafikdækning, der i samtiden var uden sidestykke til andre landdistrikter i Danmark.

Med det stærkt udbyggede vej- og banetrafiknet blev fremkommeligheden til Nordsjællands kyst- og fjordstrækninger i tiden omkring århundredskiftet langt lettere end til andre dele af hovedstadsmetropolens yderste opland. Sammen med de naturgivne herlighedsværdier, der knyttede sig til hele det nordligste Nordsjællands kyst- og landskabsområder, blev de fra årene omkring første verdenskrig og op gennem mellekrigstiden og 40'erne hovedstadsmetropolens mest eftertragtede område for særlig overklassens fritids- og ferieophold og-liv. Ud over etableringerne i Hornbæk etableredes allerede i 1895 et badehotel i Tisvildeleje, der frem mod 1920 efterfulgtes af badehoteller i Gilleleje, Rågeleje, Liseleje og Hulerød samt et større antal pensionater samme sted og i Holløselund og Tisvilde.³⁰

Med Kattegat- og Øresundskystens og baglandenes helt enestående natur- og kulturattraktion og med striben af hoteller, badehoteller, pensionater, sø- og kurbade ansalter, kom disse kyststrækninger til at indgå i brochuren "Den danske riviera", som Turistforeningen for Danmark i mange oplag producerede i årene 1924-1935. Her fra 1931-udgaven. Til venstre sommerlandet fra Ålsgårde til vest for Gilleleje og til højre samme mellem Hellebræk og Sletten og Hellebæk. (Stillet til rådighed af Mikael Frausing, Dansk center for Byhistorie)

Sommerhusbybæltet

Med disse forskellige sommeretableringer, i forvejen eksisterende bymæssige bebyggelser, tidlige sommervillaområder langs den østlige del af Kattegatkysten, gode vejforbindelser og jernbaner til eller tæt ved Hornbæk, Gilleleje, Tisvildeleje og Liseleje opstod mellemkrigstidens første sommerhusbyer ved disse fiskerlejer og områder på Nordsjællands nordkyst. Fra 1912 og i de følgende årtier bebyggedes således de sidste ledige grunde langs Ndr. Strandvej mellem Helsingør og fiskerlejet og stationsbyen Hornbæk i et betydeligt omfang med sommerhuse, og fra samme år og frem til 1948 udstykkedes og sommerhusbebyggedes et større område med gennemgående veje og tværveje vest for den ældre sommerhusvillaby i Hornbæk mellem kystlinjen og strandvejen (tabel II.11). På dennes sydside, langs parallelveje til denne og tilhørende tværveje opstod fra årene 1917-1918 og op gennem mellemkrigstiden og 40'erne sommerhusområdet Horneby Stand, der mod vest smeltede sammen med den sommerhusbebyggelse, som fra 1911 voksede op mellem kysten og strandvejen og side- og parallelveje til denne i Villingebæk.

Gilleleje Badehotel. Et af "Den danske rivearas" talrige etableringer, der var med til gøre hele Øresunds- og Kattegatkysten til et særligt attraktivt landliggerområde for hovedstadsmetropolens overklasse. (Foto ca. 1920, Gribskov Arkiv)

Mens området vest for Hornbæk og frem til Villingebæk kom til at fremstå som en sammenhængende, forholdsvis bred og langstrakt sommerhusby, blev området vest først udstykket og mindre bebygget fra 20'erne og i de følgende tiår. Nord for den lille stationsby Dronningmølle og ned til kystlinjen opstod således fra 1924 sommerhusbebyggelse, der senere fulgtes af en tilsvarende syd for byen langs sideveje til den gennemgående bivej Dronningmølle-Esrum. Mod vest smeltede Dronningmølle efterhånden sammen med sommerhusbyen Munkerup, hvor bebyggelsen påbegyndtes i 1925 langs side- og parallelveje til de gennemgående strandvej. I den østlige del på såvel dennes kyst som landside, men i den vestlige del alene til kystsiden. Samme år påbegyndte en smal sommerhusbebyggelse i Nakkehoved mellem kystlinjen og den fra Gilleleje mod østgående kystvej og ved enkelte syd for liggende sideveje til denne. Mod vest smelte sommerhusbyen efterhånden sammen med fiskerlejet og stationsbyen Gilleleje.

Tog på Hornbækbanen mellem Hellebæk og Ålsgårde i 1912 (Gribskov Arkiv)

Ud over det omfattende sidebanet fik det nordligste Nordsjælland fra 20'erne stadig flere rutebilslinjer fra købstæderne Helsingør, Hillerød og Frederiksværk og frem til Kattegatkysten. Her rutebilen Dronningmølle-Hillerød i starten af 30'erne. Senere blev en stor del af rutebilerne overtaget af de lokale jernbaneselskaber, der var ejet af de stedlige købstads- og sognekommuner og amtskommunen. Formålet med disse overtagelser, som DSB helt tilsvarende gennemførte på samme tid, var at få kontrol over den rutebilstrafik, der ydede jernbanerne konkurrence. (Gribskov Arkiv).

Her udstykkedes i 1912 og siden i 1918 et større bredt bælte vest for byen mellem den lokale strandvej, senere betegnet Vesterbrogade, og kystlinjen. Sommerhusbebyggelsen påbegyndtes i 1916 og fortsatte op gennem mellemkrigstiden, men det blev først efter, at en lokal købmænd i 1946 havde overtaget og samlet udstykket et større område, at Gillelejes sommervillaby i det væsentligste udbyggedes. Med de store bakkedrag ned til Kattegatkysten og det stedlige badehotel blev Rågeleje, trods manglen på en direkte jernbaneforbindelse, tidligt en sommerattraktion. Fra 1915 påbegyndtes successive sommerhusudstyknings bådøst for fiskerlejet, mellem kystlinjen og den ved denne direkte beliggende vej og Store Ornebjergvej og sideveje til denne, og vest for mellem kystlinjen og Rågelejevej og sideveje hertil. Rågelejes sommerhusbyggeri indledtes i 1926 og fortsatte op gennem den resterende del af mellemkrigstiden og 40'erne.

Med kombinationen af den vidtstrakte plantage, som Tibirke Hegn udgjorde og meget brede badestrande, blev Tisvildeleje tidligt et så attraktivt sommerområde, at fiskerlejet fra 1906 og op gennem den resterende første halvdel af det 20. århundrede på dets øst-, syd- og vestsider og helt op til plantagen omsluttedes af en vidtstrakt sommerhusby. I form af den vanlige bebyggelse mellem kystlinjen og lokale strandveje og et bagvedliggende en km langt sommerhusområde med et større system af parallel- og tvæerveje. Syd og sydvest herfor udstykkedes fra 1906 vest for landsbyerne Tisvilde og Tibirke tilsvarende sommerhusområder langs Tibirke Hegn og efterfølgende i Tibirke Bakker et vidtstrakt, lyngbevokset og kuperet område til en spredtliggende sommerhusbebyggelse. Bebyggelsen påbegyndtes her i 1916, og med den stadig større udbredelse i mellemkrigstiden og 40'erne kom den sammen med Tisvildeleje efterhånden til at udgøre en samlet sommerhusby fra Kattegatkysten og vest og syd om Tibirke Hegn.

Da dette plantageområde sammen med vest for liggende Asserbo og Liseleje plantager hindrede dannelsen af kystnære sommerhusbyer over en længere strækning vest for Tisvildeleje, blev det først øst, syd og vest for fiskerlejet Liseleje, at der først ved større udstyknings i årene 1916-1921 og siden ved successive udmatrikuleringer her dannedes en

sommerhusby. Fra 1918 og op gennem mellemkrigstiden og 40'erne i form af et to km langt bebygget bælte mellem Kattegatkysten og den stedlige strandvej og mindre sideveje hertil samt et større område længere inde i landet, med gennemgående veje og tværveje, syd for fiskerleje og vest for Liseleje Plantage.

Tabel II.11. Sommerhusbybæltet ved Kattegatkysten, 1918-1950

Sommerhusområder	Procentandel af sommerhuse i hele bæltet	Udmatrikuleret	Bebygget
Helsingør-Hornbæk	2,3	1912-1948	1912-1950
Hornbæk Vest	2,6	1911-1934	1911-1948
Horneby Sand	4,6	1917-1950	1918-1950
Villingebæk	2,6	1909-1950	1911-1950
Dronningemølle	3,0	1934-1950	1940-1950
Munkerup	4,0	1918-1950	1925-1950
Nakkehoved	2,2	1921-1950	1924-1950
Gilleleje Vest	5,2	1912-1950	1916-1950
Tinkerup Strand	2,7	1920-1950	1928-1950
Smidstrup Strand	4,7	1917-1960	1928-1950
Udsholt Strand	2,4	1918-1950	1925-1950
Rågeleje	4,6	1915-1950	1926-1950
Vejby Strand	4,3	1918-1950	1919-1950
Holløselund Strand	2,1	1920-1950	1922-1950
Tisvildeleje	9,2	1906-1950	1906-1950
Tibirke	5,7	1906-1950	1916-1950
Tibirke Sand	3,4	1924-1950	1926-1950
Asserbo	14,6	1918-1950	1926-1950
Liseleje	10,1	1916-1950	1918-1950
Liseleje-Hundested	5,2	1918-1950	1929-1950
Omkring Hundested	1,9	1932-1950	1936-1950
Omkring Frederiksværk	2,6	1931-1950	1936-1950
Total	100	1906-1950	1906-1950

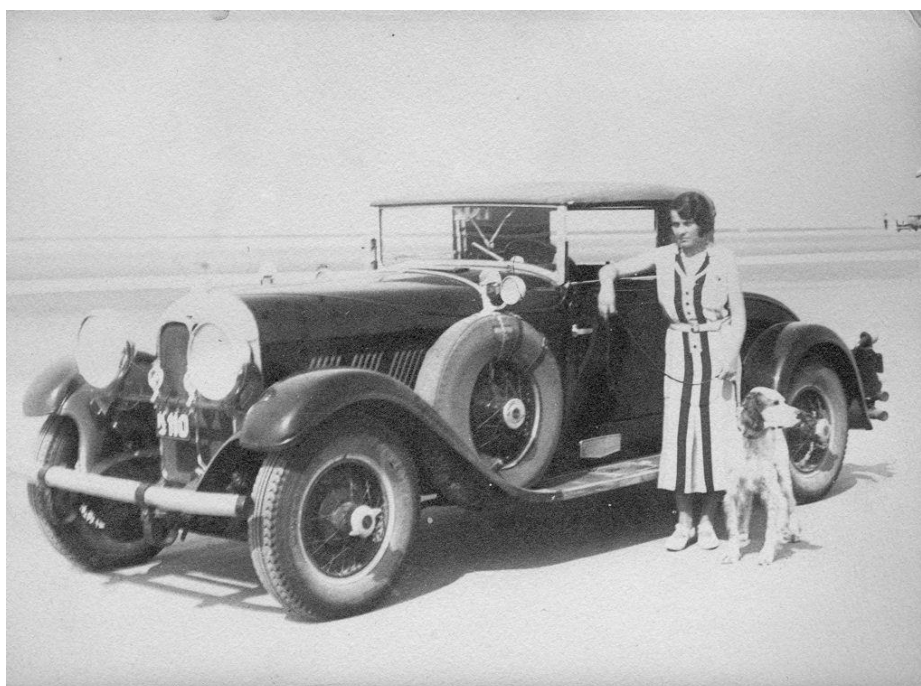
Kilde³¹

I takt med at de mest kystnære arealer mellem Helsingør og Hornbæk og omkring fiskerlejerne vest for bebyggedes, og ganske hurtigt forsynedes med moderne trykvandsanlæg, elektricitet fra NESAs og i nogle tilfælde også med bygas, fik jordspekulanter og stedlige gårdejere interesse i til kommende sommerhusbyggeri at udparcellere andre arealer ved Kattegatkysten. I 20' og 30'erne opstod således bag sommervillabæltet mellem Helsingør og Hornbæk længere inde i landet sommerhusenklaver med flere gennemgående tvær- og sideveje. På kysstrækningen mellem Villingebæk og Gilleleje påbegyndtes i Dronningemølle udstykninger og sommerhusbebyggelser i 1934 og 1940, mens samme forløb kom til at kendetegne vest for liggende Munkerup i 1918 og 1925 og Nakkehoved i 1921 og 1924. Det blev dog først ved senere udstykninger og byggeri, at der efterhånden dannedes et næsten sammenhængende sommerhusbybælte langs denne kyststrækning. Overvejende med bebyggelse mellem kystlinjen de lokale strandveje og visse steder med sideveje og en eller flere parallelveje hertil.

Tilsvarende sommerhusbydannelse kom tillige til at kendetegne kyststrækningerne dels mellem Gilleleje og Rågeleje, hvor de første udstykninger gennemførtes ved Tinkerup Strand i 1920, ved Smidstrup Strand i 1917 og ved Udsholt Strand året efter dels mellem Rågeleje og Tisvildeleje med tidligste udstykninger ved Vejby Strand i 1918 og ved Holløselund Strand i 1912. Sommerhusbybælter, der trods de tidlige udmatrikuleringer, først for alvor bebyggedes i 30'erne og efter større og sammenhængende udstykninger i 40'erne. Et tidsmæssigt udstyknings- og bebyggelsesmønster, der med en mere spredte bebyggelser også kom til at kendetegne det langt smallere sommerhusbybælte mellem Liseleje og Hundested.

Med den gradvise opfyldning af de mest kystnære områder i sommerhusbyerne ved fiskerlejerne og i de mellemliggende sommerhusbybælter og de her dermed stigende grundpriser, gennemførtes sommerhusudstyknings i andre attraktive områder i det nordligste

Nordsjællands kystopland. I løbet af mellemkrigstiden opstod således syd for sommerhusbyen ved Rågeleje mindre sommerhusenklaver med hver et mindre antal gennemgående veje og tvær- og sideveje. Det blev dog i særlig grad i det store område syd for Tibirke Hegn og Asserbo og Liseleje plantager, hvor der efter de tidligste udmatrikuleringer i Asserbo i 1918 og i Tibirke Sand i 1924 åbnedes for dannelsen af en meget omfattende sommerhusby. Det første sommerhusbyggeri tog her sin begyndelse i 1926 og med yderligere udstykninger fra midten af 30'erne og større samlede udparcelleringer i 40'erne, bebyggedes inden midten af århundredet betydelige dele af området i retning mod Arresø langs gennemgående lange forbindelsesveje og et stadig større system af side- og tværveje. I takt med udbredelsen af denne sommerhusbebyggelse påbegyndtes de første sommerhusudstyknings omkring Frederiksværk i 1931 og omkring fiskerlejet og stationsbyen Hundested på Halsnæs vest- og sydside året efter. Bebyggelsen indledtes begge steder i 1936, og efterhånden opstod her større sommerhusenklaver, der kom til at indgå i det nordsjællandske sommerhusbybælte.

For hovedstadsmetropolens overklasse fik de gode kollektive trafikforbindelser til Kattegatkysten efterhånden mindre betydning. Privatbilen blev allerede inden første verdenskrig og i stadig større omfang op gennem mellemkrigstiden og 40'erne et gode for dette befolkningssegment. Her har en af fruene i sommeren 1934 kørt sin mands luksus bil ned til stranden i Gilleleje for at lufte hunden. (Gribskov Arkiv)

Et samlet nordsjællandsk sommerhusbybælte, hvor bebyggelserne tidligst havde bredt sig ind over de mest kystnære områder og dem op til Tibirke Hegn og Asserbo og Liseleje plantager for derfra med tiden at have forsat ind i landet i sydgående retning. Et samlet nordsjællandsk sommerbybælte, der op gennem den første halvdel af det 20. århundrede over en strækning på mere end 50 km bredte sig langs Nordsjællands Kattegatkyster, udgjorde hovedstadsmetropolens største og geografisk mest udbredte sommerhusbebyggelser og omfattede: Dels større sommerhusområder ved kystens fiskerlejer med 20 procent af hele bybæltets sommerhuse omkring Tisvildeleje, hver 10 procent af disse omkring Hornbæk og Liseleje og hver 5 procent af samme ved Gilleleje og Rågeleje. Dels mellemliggende mindre sommerhusbælter med 25 procent af det samlede nordsjællandske sommerhusbybæltets sommerhus. Dels en stor sommerhusby syd for Tibirke Hegn og Asserbo og Liseleje plantager og sommerhusenklaver på Halsnæs med hver 20 og 5 procent af samme mængde sommerhuse. Dels dagligvareforretninger og håndværksvirksomheder i overvejende grad lokaliseret til kystens fiskerlejer eller bagved liggende landsbyer³²

Liseleje. Sommerhuse tegnet af Arkitekt I. Chr. & Dirik

Som her i Liseleje i 1918 opstod Kattegatkystens sommerhusbyer først i form af mindre klynger af eksklusive sommerhuse i første række ud til attraktive kystlinje. Umiddelbart efter fulgte stadig større sommerhusbebyggelser langs de mere eller mindre regelmæssigt udlagte side- og parallelveje, der førte til kystlinjen fra de stedlige strandveje og i næste fase bebyggelser ved tilsvarende vejssystemer på strandvejenes landside. I Asserbo blev det dog sommerhuse langs det attraktive skovbryn op til Tisvilde Hegn og Asserbo og Liseleje plantager, der dannede grundlag for den koncentriske lagvise dannelse af sommerhusbyen. Både her og ved de øvrige sommerhusbyer langs Kattegatkysten udjævnedes den sociale ejersammensætning af sommerhusene proportionalt med afstanden fra kystlinjen og plantagerne. En proportionalitet, der med de stedlige forskydninger i den sociale sammensætning af sommerhusejerggruppen tillige satte sig igennem i form af sommerhusene stadig mindre størrelse og ringere kvalitet. (Frederiksberg Stadsarkiv).

Sommerhusbybæltets sociale sammensætning

I forhold til den gennemsnitlige sociale sammensætning af førstegangssommerhusejere i de sommerhusbyer, der mellemkrigstiden og 40'erne opstod i hovedstadsmetropolens opland, fik det nordsjællandske sommerhusbybælte sin egen karakter (tabel II.12). Andelen af selvstændige udgjorde ganske vist godt 38 procent af førstegangssommerhusejerne i såvel hovedstadsmetropoloplandets sommerhusbyer som i Nordsjællands, men blandt disse indgik større selvstændige og mindre selvstændige med henholdsvis en større, 18,7 procent, og mindre andel, 19,5 procent, blandt de nordsjællandske sommerhusejere end tilsvarende sociale lag, 13,7 og 25,2 procent, i metropoloplandets sommerhusbyer som.

Som følge af arbejderklassens voldsomme underrepræsentation blandt nordsjællandske førstegangssommerhusejere, kom funktionærlaget blandt disse med godt 58 procent her til at udgøre en større andel end i sommerhusbyerne i hele hovedstadsmetropolen. Dog således at gruppen af højere funktionærer blandt sommerhusejerne i Nordsjælland udgjorde en tredjedel af samme mod alene godt en fjerdedel i hele metropolens sommerhusbyopland.

Selv om det nordsjællandske sommerhusbybælte med en andel på over halvdelen af førstegangssommerhusejerne, mod 40 procent af samtlige sommerhusejere i hele metropoloplandet, blev domineret af et førstegangsejende overklasselag af større selvstændige og højere funktionærer, der havde vinterbopæl både i hovedstadens kvarterer med store villaer og ejendomskomplekser med mondæne lejligheder og i velhaverforstæderne først i Gentofte Kommune og siden i Lyngby-Taarbæk og Søllerød kommuner og nogen grad i købstadskommunerne Helsingør og Hillerød, dækkede denne sociale sammensætning dog over betydelige lokale variationer.

A.P. Møllers sommerhus direkte ud til Udsholt Strand omkring 1920 (Gribskov Arkiv)

Sommerhus på en af sidevejene længere inde i landet i sommerhusbyen Smidstrup Strand i slutningen af 40'erne. Stadig pæne store huse, men knapt så prætentiose som dem, der lå direkte ud til kystlinjen. (Gribskov Arkiv)

Tabel II.12. Procentvis social sammensætning af førstegangssommerhusejere i ved Kattegatkysten sommerhusbybælte, 1918-1950 og i hovedstadsmetropolen, 1930 og 1950.

Stilling	Sommerhusejere		Hovedstadsmetropolens erhvervsbeskæftigede Befolkning			
			1930		1950	
			Hovedstaden	Forstæder	Hovedstaden	Forstæder
Større selvstændige	18,7					
Mindre selvstændige	19,5					
Selvstændige, total		38,2	13,9	19,9	11,7	17,4
Ledende funktionærer	18,8					
Akademisk uddannede funktionærer	14,5					
Højere funktionærer, i alt	33,3					
Øvrige funktionærer	25,0					
Funktionærer, total		58,3	30,2	21,1	33,0	24,2
Faglærte arbejdere	3,5					
Ufaglærte arbejdere	0,0					
Arbejdere, total		3,5	55,9	59,0	55,3	58,4
Total	100	100	100	100	100	100

Kilder³³

Overklassesegment var således særlig fremherskende blandt førstegangssommerhusejerne i de mest kystnære sommerhusområder, dem der lå lige op Tibirke Hegn og Asserbo og Liseleje plantager og i de dele af det nordsjællandske sommerhusbybælte, der bebyggedes tidligst. Således mellem Helsingør- Hornbæk, hvor det udgjorde 88 procent af sommerhusejerne og i sommerhusbyerne omkring fiskerlejerne, hvor dets andel omkring i Hornbæk kom op på mellem 65 og 98 procent af sommerhusejerne, knapt tre fjerdedel af samme ved Gilleleje, i Rågeleje knapt 70 procent og i Tisvilde, Tibirke og Liseleje henholdsvis 73, 90 og 66 af førstegangssommerhusejerne.

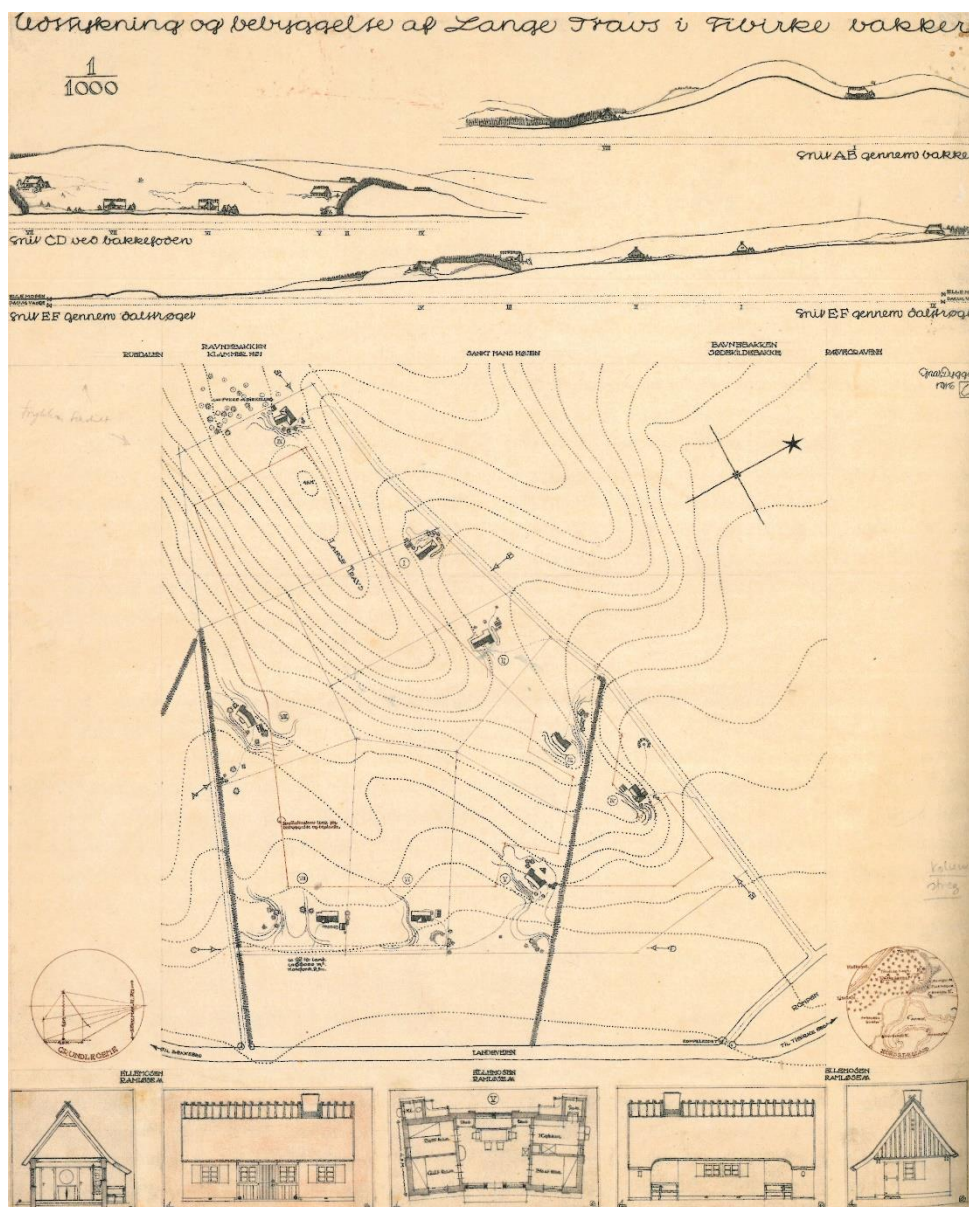
Selv om samme overklassegruppe med over to tredjedele af de førstegangssommerhusejere ved Udsholt og Vejby strande her lå på linje med gruppens gennemsnitlige repræsentation i sommerhusbyerne omkring fiskerlejerne, udgjorde dette befolkningssegment en signifikant mindre andel blandt sommerhusejerne i de øvrige sommerhusbybælter mellem fiskerlejerne, i den store sommerhusby syd for Tibirke Hegn og Asserbo og Liseleje plantager i Tibirke Sand og Asserbo og i enklaverne på Halsnæs vest- og sydside. Sommerhusbyer, der opstod senere end dem omkring fiskerlejerne, og som fik en social sammensætning, hvor mellemlaget af mindre selvstændige og øvrige funktionærer opnåede en andel af førstegangssommerhusejere, der lå over dette lags andel af førstegangssommerhusejere på 48,7 og 44,5 procent i henholdsvis hovedstadsmetropolens sommerhusbyer og Nordsjællands som helhed.

Således med mellem 41 og 78 procent i de mellem fiskerlejerne mellemliggende smallere sommerhusbybælter, mellem 50 og 57 procent i sommerhusområderne syd for det store nordsjællandske plantageområde og mellem 68 og 70 procent på vest- og sydsiden af Halsnæs og ved Frederiksværk. I disse dele af det nordsjællandske sommerhusbybælte opnåede arbejderklassen tillige andele af førstegangssommerhusejerne på 3,5-7,2 procent. Det var ganske vist en noget større andel end i det Nordsjælland sommerhusbybælte som helhed, men, lige på nær sommerhusbyen ved Tinkerup Strand med en arbejderandel af sommerhusejerne på 10,4 procent, langt under arbejderbefolkningens andel på 10,8 procent af førstegangssommerhusejere i hele hovedstadsmetropolens sommerhusbyopland.

At Nordsjællands sommerhusbybælte trods disse mindre lokale sociale variationer som helhed i mellemkrigstiden og 40'erne alligevel fik en overklassekarakter, var betinget af den status af sommeropholdsenkla ve for hovedstadsborgerskabet, som den østlige del allerede opnåede inden første verdenskrig, de højere grundværdier, der fulgte af kyst- og landskabsmæssige attraktioner og den, trods gode trafikforbindelse, betydelige afstand til hovedstadsmetropololen og dens kerne; hovedstaden. En afstandsfaktor, der bevirkede:

Dels at sommerhusbybæltet hurtigst og mest bekvemt alene kunne tilgås i de motorkøretøjer, automobil eller eventuelt motorcykel, som i samtiden var forbeholdt et mindretal. Dels at der

fordredes ikke ubetydelige rejseomkostninger, i fald tog og rutebil var den økonomiske eneste mulige transportform for at nå det nordligste Nordsjælland. Dels at det var mest hensigtsmæssigt at tage længerevarende sommerophold i sommerhusbybælte, hvilket krævede både de længere ferieperioder, som alene større selvstændige og højre funktionærer rådede over og et motorkøretøj, således at manden uden for ferieperioden dagligt kunne befordres til og fra arbejdspladsen i hovedstaden. Dels at daglig cykelpendling mellem arbejdsplads i hovedstaden og sommeropholdssted, teltlejr, koloni- eller sommerhus, som var ganske udbredt blandt arbejdere andre steder i hovedstadsmetropolen, ikke var muligt i forhold til det nordsjællandske sommerhusbybælte.³⁴

Som reaktion på villakvarterlignende bebyggelsesform, der hurtigt kom til at kendetegne sommerhusbydannelsen ud til Kattégatkysten, valgtes tidligt en anden planløsning for Tibirke Bakker: Et højt billiggende og stærkt kuperet terræn, der strakte sig syd over fra Tibirke Hegn. Efter en udstyknings- og bebyggelsesplan fra 1916 for "Lange Travs", som området betegnede, udlagdes på meget store grunde i de følgende årtier 48 spredtliggende stråtagsbelagte sommervillaer opført i den lokale landlige byggestil. De på enkelte ejendomme belagte servitutter sikrede, at de enkelte sommervillaer blev placeret i områdets dalstrøg, således at de tilpassede landskabet og ikke spærrede for udsigten over dette og Arresø i det fjerne, og at beplantningen gennemførtes på sådan måde, at områdets lyngklæde og åbne karakter bibeholdtes. De rette rammer for særlig den kulturelite fra hovedstaden, der her søgte friluftslivets goder. (Samlingen af arkitekturtegninger, Danmarks Kunstbibliotek)

Sommerboligbebyggelsen karakter

Det nordsjællandske sommerhusbybæltets overklassekarakter i mellemkrigstiden og 40'erne manifesterede sig ikke alene ved sommerhusenes placering ved de mest attraktive landskabs- og kystområder i hovedstadsmetropolens opland, men også ved den gennemsnitlige standard, der i perioden kom til at kendetegne disse (tabel II.13. og APPENDIX IV). En betydelig større andel af sommerhusene blev her i forhold til sommerhusbyerne i hele hovedstadsmetropolens opland opført med arkitektbistand, ligesom selvbyg var mindre udbredt. Mens hovedstadsmetropolens sommerhus i gennemsnit havde et areal på 53,9 m², kom det i Nordsjælland op på 61,2 m². En størrelsesforskel, der bevirkede, at større og store sommerhuse med fire eller flere rum kom til at udgøre 44,1 procent af sommerhusene Nordsjælland og alene 22 procent i metropoloplandet som helhed, hvor mindre sommerhuse med 2-3 rum og et rum tegnede sig for henholdsvis 72,1 og 5,9 procent mod 51,2 og 4,7 procent i det nordsjællandske sommerhusbybælte. Hertil kom at sommerhusene i Nordsjælland i den første 10-årsperiode udvidedes med i gennemsnit 18,5 m² mod 16,5 m² i hele metropoloplandet.

Signifikante forskelle, der også satte sig igennem ved de faktorer, som ellers kendetegnede sommerhusbyggeriets øvrige standardforskelle. I Nordsjælland udgjorde grundmurede sommerhuse således 18,9 procent mod 13,8 procent i hele byregionens opland. 63,2 procent havde de opvarmingsmuligheder som en installeret skorsten gav mod 52,8 procent i hele metropolen. 46,8 og 15,1 procent af de nordsjællandske sommerhuse havde wc installeret i selv sommerhusbygningen og var forsynet bad mod 37,2 og 10,5 i hovedstadsmetropolens opland som helhed. Hertil føjede sig, at 85,1, 94,4 og 89,2 procent af sommerhusene i Nordsjælland var opført på et støbt fundament, havde indlagt vand i selve sommerhusbygningen og var forsynet med spildevandsafledning til en sivebrønd eller septiktank. Tilsvarende procentsat udgjorde for hele hovedstadsmetropolens sommerhusbyer henholdsvis 75,9, 85,6 og 76,7. Endelig var alene 3,5 procent af de nordsjællandske sommerhuse ikke forsynet med et køkken, mens dette var tilfældet i 5,5 procent af husene i hele hovedstadsmetropolens sommerhusbyopland.

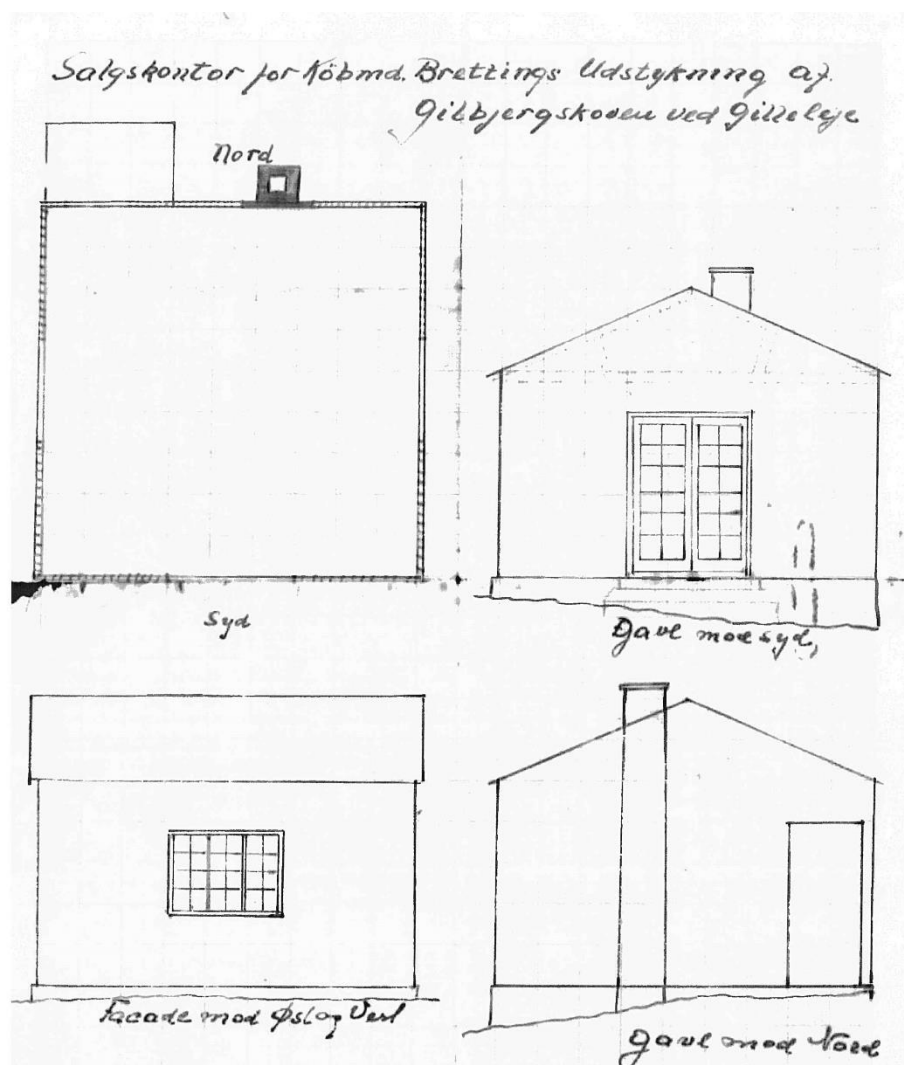
Tabel II.13. Parametre for sommerhusstandarden i Kattegatkystens sommerhusbybælte, 1918-1950

Opført, i procent:	Som selvbyg	Af bygmester	Med arkitektbistand	Af byggefirma	Total
	10,6	34,5	47,8	7,1	100
Rumfordeling, i procent:					
1 rum	2 rum	3 rum	4 rum	5 el. fl. Rum	Total
4,7	21,8	29,4	22,4	21,7	100
Toilet, i procent:	Udenfor huset	I huset	Total	15,1 procent med bad. 3,5 procent uden køkken	
	53,2	46,8	100		
Areal:	Mellem 10-555 m ² . I gennemsnit 61,6 m ²		Udvidelser:	I gennemsnit 18,5 m ²	
Opført, procentfordeling:			Forsynet, procentfordeling:		
Af træ	Som grundmuret	Total	Med skorsten	Uden skorsten	Total
81,1	18,9	100	63,2	36,8	100
Opført på, procentfordeling:	Vandforsyning, procentfordeling:		Spildevandsafledning, procentfordeling:		
Piller	Fundament	Udenfor hus	I hus	Ingen	Sivebrønd m.m.
14,9	85,1	5,6	94,4	10,8	89,2

Kilder³⁵

Selv om sommerhusene i det nordsjællandske sommerhusbybælte i mellemkrigstiden og 40'erne blev de mest rummelige, og fik den bedste standard i forhold til sommerhusbyerne i hovedstadsmetropolen som helhed, bevirkede de lokale variationerne i den sociale sammensætning af førstegangssommerhusejere i bæltet, at sommerhusene størrelse og standard blev kendetegnet af ganske betydelige forskelle. Sommerhusene blev således størst og mest veludrustede i de mest kystnære sommerhusområder, dem der lå lige op Tibirke Hegn og Asserbo og Liseleje plantager og i de dele af det nordsjællandske sommerhusbybælte, der bebyggedes tidligst. Således i sommerhusbybæltet mellem Helsingør og Hornbæk og sommerhusbyerne omkring fiskerlejerne. Mest udtalt i sommerhusbæltet Helsingør-Hornbæk og i sommerhusområdet vest for fiskerlejets ældre sommervillaby mellem strandvejen og kystlinjen. Sommerhusene, der her for 85 procents vedkommende var opført med arkitektbistand, varierede mellem 40 og 555 m² og opnåede gennemsnitsstørrelser på henholdsvis 109 og 129 m² med 4 eller flere rum i henholdsvis 48 og 64 procent af husene. Mellem 57 og 68 procent af husene var opført som grundmurede bygninger,

omkring 90 procent havde installeret wc i huset og 53 og 61 procent var forsynet med bad. Alle huse var opført på et støbt fundament og havde indlagt vand og spildevandsafledning til sivebrønd eller septiktank. Stort set samtlige huse var forsynet med skorsten, og blev inden for den første tiårsperiode udvidet med i gennemsnit over 40 m².

Mens parcellerne i Kattegatkystens sommerhusbyer længe udstykkedes successivt i mindre partier efterhånden som behovet opstod for yderligere grunde, blev det i løbet af 40'erne almindeligt at gennemføre større og sammenhængende sommerhusudstykninger. Særlig i sommerhusbyen Asserbo og i den sydlige del af Gillelejes sommerhusby, hvor det på sidstnævnte sted blev den lokale købmand Bretting, der slog ind på en sådan forretning. Her det udstykningssalgskontor, som han selv tegnede på millimeterpapir og senere flikkede sammen i 1946 (Gribskov Kommune digitale byggesager, <https://www.weblager.dk/>)

Særdeles ekstravagante sommerboligforhold, der i det væsentligste gik igen i sommerhusbyerne omkring Kattegatkystens øvrige fiskerlejer. Mest markant ved Gilleleje, Rågeleje og omkring Tisvildeleje, hvor sommerhusene i 56-79 procent af tilfældene var opført med arkitektbistand, havde gennemsnitlige størrelser på 72-85 m², 29-53 procent rummede mere end fire værelser, 24-36 procent var opført som grundmurede bygninger, 56-74, 15-26 og 62-85 procent var forsynet med henholdsvis wc, bad og skorsten, 90-97 procent var opførte på støbt fundament, 97-100 procent og 93-100 procent havde indlagt vand og spildevandsafledning, og indenfor den første tiårsperiode, gennemførtes udvidelser på i gennemsnit 13-30 m². Mindst udtalt i Liseleje og ved Horneby Sand og Villingebæk ved Hornbæk, hvor sommerhusene størrelse og standard kun lå en smule højere end den gennemsnitlige sommerhusstørrelse og- standard for det nordsjællandske sommerhusbybælte.

Omkring og under denne gennemsnitstørrelse og- standard kom sommerhusene i de mindre sommerhusbybælter mellem fiskerlejerne, sommerhusbyen syd for Tibirke Hegn og Asserbo og Liseleje plantager og sommerhusenklaverne på Halsnæs vest- og sydside og ved Frederiksværk til at ligge. Dele af det nordsjællandske sommerbybælte, hvor sommerhusene i 20-50 procent af tilfældene var opført med arkitektbistand, havde gennemsnitlige størrelser på 29,3-63,2 m², i 0-26 procent af tilfældene rummede mere end fire værelser, i 0-14 procent af tilfældene var opført som grundmurede bygninger, i 7-47, 0-13, og 21-73 procent af samme var forsynet med henholdsvis wc, bad og storsten, i 63-90 procent af tilfældene var opførte på støbt fundament, 77-93 procent og 77-93 procent af tilfældene havde indlagt vand og spildevandsafledning og indenfor den første tiårsperiode var blevet udvidet med 8-18 m².³⁶

Forretninger i fiskerlejet og stationsbyen Gilleleje i slutningen af 30'erne. Da fiskerlejerne langs Kattegatkysten havde dagligvareretninger og ofte flere specialforretninger og håndværksvirksomheder indenfor bygge- og anlægssektoren, gererede sommerhusbydannelserne ved Kattegatkysten ikke en byerhvervsmæssig udvikling i mellemkrigstiden og 40'erne. (Gribskov Arkiv)

Kapitel 4

Køge Bugts sommerhusbyer

Af mellemkrigstidens og 40'ernes sommerhuse, der skød op i hovedstadsmetropoloplandets nye sommerhusbyer, udgjorde sommerhusene ved Køge Bugt mere end en femtedel. Selv om Køge Bugt-området lå tættere ved hovedstaden end oplandene til den nordlige del af Øresunds- og Kattegatkysten, henlå det frem til tiden omkring første verdenskrig som et vidtstrakt uberørt kyst- og landbrugsområde.

Køge Bugt-oplandet

I modsætning til de kuperede og skovrige områder i Nordsjælland og dets vidtstrakte og åbne kyststrækninger med gode strande ved Øresund og særlig Kattegat, som før midten af det 19. århundrede havde tiltrukket aristokratiet og siden hovedstadens overklasse, havde Køge Bugts kystlinje og opland, der over mere end 30 km strakte sig fra Avedøre Holm til Køge, ikke disse attraktioner. Frem til Hundige Strand, 18 km fra København Rådhusplads, var Køge Bugts kyster lavvandet og ellers dækket af omfattede rørskove, mens strandene herfra var smalle frem til Jersie Strand, hvorfra de afløste af et 7 km langt bælte af mose- og strandenge frem til Køge. Udsigten over Køge Bugt fremstod desuden ofte som et udblik over en stillestående havoverfalde uden landkending, og dets bagland udgjorde et fladt og skovløst landbrugsområde med kirkelandbyer og mindre tilhørende landbyer. På arealerne ved kystlinjen forekom stort set ingen bebyggelse og jorden, der for det meste havde en sandet karakter, var ved landsbyernes udskiftning og udflytning i årene omkring år 1800 blevet opdelt i strandlodder og tillagt de enkelte gårde, der anvendte dem til kreaturgræsning og bjergning af sand og tang.

Familien Pedersen i sommeren 1913 på vej hjem ad Gammel Køge Landevej fra den sommerhusgrund, som den lige havde erhvervet ved Vallensbæk Strand. Også på cykel var det første stykke af landevejen rimelig fremkommelig, hvorfor der tidligt her opstod en større sommerhusbebyggelse. (Forstadsmuseet, Hvidovre Afdeling).

Køge Bugt-området var herudover vanskeligt tilgængeligt. Der var betydelige afstande hertil fra Vetsbanen mellem København og Roskilde og Sydbanedelen Roskilde-Køge. Køgevejen havde godt nok karakter af en god sognekommunal landevej fra det københavnske Valby til Avedøre, men fortsatte derfra som en mindre sognekommunal bivej langs kysten indtil Vallensbæk Strand. Her drejede Køgevejen en smule ind i det åbne land for at komme uden om de store engdrag ved Store Vejleås udløb i bugten, hvorefter den nærmede sig kysten ud

for Ishøj Strand for syd for Lille Vejleås engarealer, syd for Ishøj Strand, at drejede ind i landet mod landsbyen Hundige. Herfra kom den som en almindelig sognekommunal bivej til at indgå i det system af mindre biveje, der løb fra kystlinjen frem til baglandets landsbyer og derfra til det første stykke af den amtskommunale og bedre landevej, Vordingborgvej, mellem Tåstrup og Køge. Efter Lille Vejle Å til Jersie Strand havde Køgevejen alene karakter af en ofte sandet markvej, der var vanskelig passabel, hvorfor Køge Bugt-områdets kyst på denne over 15 km lange strækning alene var mere tilgængelig fra de biveje, der fra baglandet løb ned til kystlinjen.³⁷

Syd for Lille Vejleå ved Ishøj Strand var Gammel Køge landevej længe et ufremkommeligt sandet hjulspor både for cyklister og automobiler. Her Køgevejen med et af dens mange iskagehuse ved Hundige Strand i starten af 30'erne. (Greve Kommunearkiv).

Sommerhusbybæltet

Som følge opfyldningen af sommervillabyerne langs dens nordre del af Strandvejen og på det første stykke af Nordre Strandvej ved Kattegatkysten, og heraf følgende meget betydelige stigninger i grundpriserne, og med den relativ korte afstand fra hovedstaden ad bivejslinjen fra Valby til Hundige Strand, påbegyndtes lige før første verdenskrig Køge Bugt-områdets omdannelse et sommerhusbyområde. Ved Brøndby Strand, der kunne nås på cykel ad den farbare del af Køgevejen, udstykkedes i 1912 et mindre antal parceller til sommerhusbyggeri, og ved Greve Strand, hvor der ad den sognekommunale bivej fra Vordingborgvej, var rimelige tilkørselsforhold, igangsattes på samme tid en tilsvarende proces (tabel II.14). Sidstnævnte sted havde nogle entreprenante forretningsfolk opkøbt et større antal strandlodder med henblik på plantagedrift, men da der var flere penge i udstykning til sommervillabyggeri, gennemførte de, stærkt inspireret af de ældre sommervillaudstyknings i Hornbæk, i 1912 og

de følgende år en udparcellering af nogle af strandlodderne til meget store grunde til sommervillabyggeri.

Kort 1930 over den sydlige del af hovedstadsmetropolen. Køge Bugt og dets opland rummede uden sammenligning ikke de kyst- og naturattraktioner som Kattegatkysten og dens opland. Bugtens sommerland kom selvsagt ikke med i Turistforeningens "Den danske raviara" og blev heller ikke omtalt i foreningens øvrige publikationer i mellemkrigstiden og 40'erne (Danmark i 1:200.000, Geodætisk Institut, 1931)

Med udgangspunkt i disse to udstykninger i 1912 nærmest skylede en sommerhusbølge ned langs Køge Bugt. Sommerhusudstykninjerne fortsatte således successivt i de følgende år ved Brøndby Strand for på tilsvarende måde i 1917 at brede sig ind over Vallensbæk Strand. Året efter og igen i 1920 gennemførtes to meget store samlede udstykninger af strandlodderne ved Ishøj Strand i det brede område mellem Køgevej og kystlinjen og mellem Solvej i nord og Lærkevej i syd. Ved Greve Strand frasolgtes de hidtil udstykkede store sommervillagrunde allerede i 1916 til andre københavnske jordspekulanter, hvorefter successiv udstykninger tog sin begyndelse og fortsatte op gennem resten af mellemkrigstiden og i et vist omfang i 40'erne. Allerede i årene 1916-1920 og op gennem den følgende mellemkrigstid beredte disse udstykninger sig både sydover til Kraslunde, Solrød og Jersie strande og nordover til Hundige Strand, hvor sommerhusbæltet smeltede sammen med det, der var opstået langs Brøndby, Vallensbæk og Ishøj strande.

Kort før åbningen af den ny Gammel Køge Landvej overtog DSB samtlige private rutebilsruiter i Køge Bugt-området. Her en af DSB's nye rutebiler et sted ved Brøndby eller Vallensbæk strande i 1936 på vej til Greve Strand ad den moderniserede og stærkt udvidede Køgevej med passagerer, der ser frem til et ophold i sommerhuset eller nogle timer ved stranden længere ned ad kysten. (Københavns Museum)

Med et vis efterslæb i forhold til de første udstykninger ved den enkelte strandområder, tog bebyggelsen sin begyndelse. Ved Brøndby Strand allerede i 1914 og ved Greve Strand året efter. I årene 1921, 1924 og 1929 fulgte byggeriet efter ved Vallensbæk, Ishøj og Hundige strande, mens det først igangsattes i årene 1931-1934 ved Karlsunde, Solrød og Jersie strande. De første udstykninger og bebyggelser fik betydning for det tidsmæssige forløb af sommerhusbebyggelsens videre udbredelse, der i særlig grad blev bestemt af trafikforbindelserne til området. Ganske tidligt kom der således yderligere skred i byggeriet ved Brøndby, Vallensbæk og Ishøj strande, da disse lå nærmere hovedstaden, og med den bedre stand Køgevejen havde på det første stykke, kunne nås på cykel eller med benyttelse af rutebilslinjer, som private vognmænd allerede fik amtskommunal koncession på i starten af 20'erne.

Efterhånden blev persontrafikken til Køge Bugt-området så stærk, at DSB måtte indsætte tungere materiale. Til venstre: Tre af de store ledbusser, som DSB anvendte på Køge Bugt-ruterne fotograferet i garagerne i Valby i starten af 50'erne. Til højre: Et særsyn i Danmark – en af de to London-dobbeltdækkerbusser, som DSB nedsatte ned lang Køge Bugt. Her fotograferet sammen med topembedsmænd i gården i Sølvgade 40: Generaldirektoratet for De danske Statsbaner. (Ishøj Lokalhistoriske Arkiv)

Først på cykel og siden også med DSBs rutebiler tog hovedstadens brede lag til Køge Bugt for at udleve et tiltrængt landliggerliv. Nogle drog til Lejerklubben Danmarks lejerplads ved Hundige Strand, der som klubbens første åbnede allerede i 1928; foto til venstre, 1938. Andre til HKs feriehjem Strandhus ved Karlslunde Strand som ses her en gang i slutningen af 30'erne, foto til højre (Greve Kommunearkiv)

Her og særlig længere nede ad Køge Bugt kom der dog først for alvor mere skub i byggeriet efter, at ferie og fritid blev mere udredt blandt bredere samfundslag, og der i starten af 30'erne var truffet beslutning om en markant forbedring af området trafikale tilgængelighed. DSB overtog således i 1932 rutebilskoncessionerne fra de private vognmænd, der drev rutebilslinjer ned langs Køge Bugt, og i 1935 åbnedes en ny Køgevej. I form af en moderne betonbelagt bred to sporet landevej, der erstattede den gamle bivej til Lille Vejle Å og markvejstrækningen derfra til Mosede Strand, og herfra udlagdes som ny landevej til sammenløbet med den gamle Vordingborgvej ved engområderne nord for Køge. Ved åbningen af den nye Køgevej lagde DSB føringen af rutebilslinjerne på denne og etablerede en tæt betjening af de bebyggede dele langs kystlinjen med hyppige forbindelser til Køge og sjældnere videre syd over til Præstø på Sydsjælland og Stege på Møn.

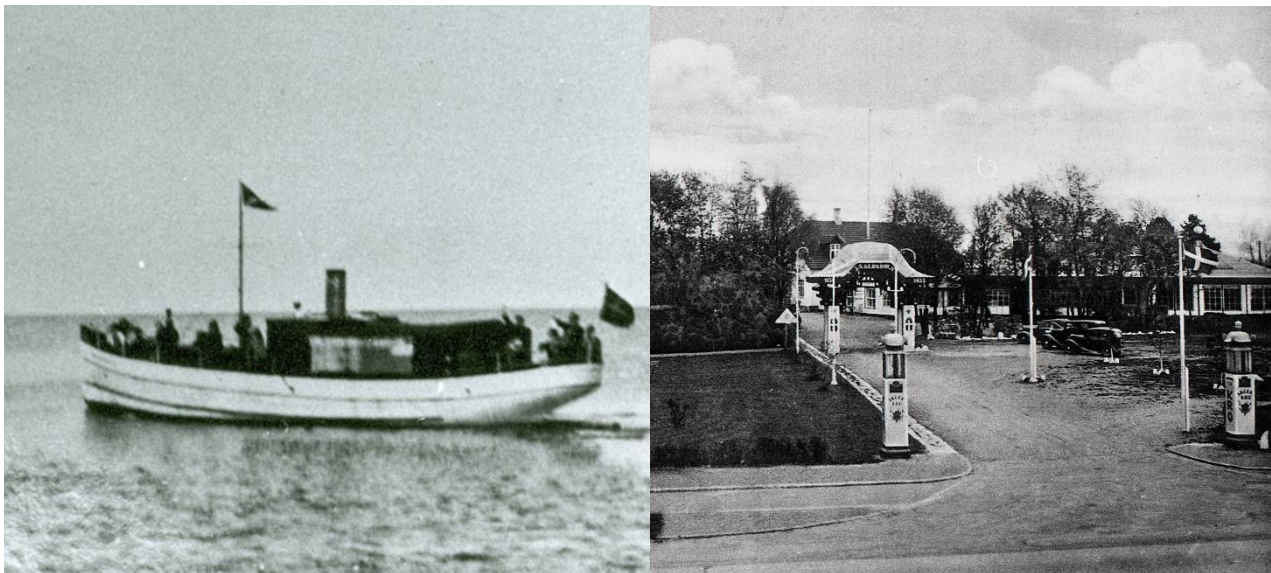
Tabel II.14. Sommerhusbybæltet ved Køge Bugt, 1918-1950

Sommerhusområder ved	Procentandel af sommerhuse i hele bæltet	Udmatrikuleret	Bebygget
Brøndby Strand	11,9	1912-1950	1914-1950
Vallensbæk Strand	6,1	1917-1950	1921-1950
Ishøj Strand	8,2	1918-1950	1924-1950
Hundige Strand	11,1	1920-1950	1929-1950
Greve Strand	16,1	1912-1950	1915-1950
Karlslunde Strand	14,6	1919-1950	1931-1950
Solrød Strand	24,2	1916-1950	1934-1950
Jersie Strand	7,8	1917-1950	1934-1950
Total	100	1912-1950	1914-1950

Kilde³⁸

Ud over et vist byggeri af helårsfamiliehuse, særlig på Køge Bugts nordlige og tættere ved hovedstaden beliggende del, bebygges området langs kystlinjen op gennem mellemkrigstiden og 40'erne i overvejende grad med sommerhuse og i et sådant omfang, at de i midten af det 20. århundrede udgjorde 87 procent af de bebyggede parceller.³⁹ For at så mange af sommerhusejerne kunne have direkte adgang eller kort afstand til kysten, fik Køge Bugts bebyggelse karakter af et 30 km langt sommerhusbybælte fra Avedøre til Jersie Strand. Over meget betydelige strækninger i form af lange striber af bebyggelser på sideveje mellem kystlinjen og Køgevejen og i nogen grad på sideveje til dennes landside eller sommerhusbyer med et mere udbredt system gennemgående veje mellem kysten og den stedlige strandvej. Det blev tilfældet ved Ishøj Strand, hvor Køgevejen løb et stykke fra kystlinjen, hvorved der her kunne udstykkes et større sammenhængende område, og ved Køge Bugts mest attraktive strande ved Solrød Strand. En attraktion, der bevirkede, at sommerhusbyen her kom til at omfatte knapt en fjerdedel af sommerhusene i Køge Bugts sommerhusbybælte, mens fordelingen

af de øvrige sommerhuse i bæltet blev nogenlunde jævn med omkring 10 procent i hver af bugtens enkelte sommerhusbyer. Som følge af Køge Bugt-området hidtil ubebyggede karakter og det sammenbyggede sommerhusbybælte, der opstod langs bugtens kystlinje, skabtes ned langs Køge Landevej grundlag for et større antal dagligvareforretninger og byggehåndværksfirmaer, hvorved disse erhvervsdrivende kom til at udgøre hovedparten af beboerne i bæltets helårsfamiliehuse.⁴⁰

Hovedstadens jævne lag søgte også til Køge Bugt med den rutebåd, der udgik fra Langebro i København og lagde til kaj flere steder indtil den nåede Karlsrunder Strande. Båden ses her til venstre ud for kysten omkring 1930 (Greve Kommunearkiv). Andre slog vejen inden om Gammel Køge Landevejs beværtninger og kroer. Til højre: Jægerkronen ved Ishøj Strand omkring 1935 (Ishøj Lokalhistoriske Arkiv)

Sommerhusbybæltets social sammensætning

Allerede da de første sommerhusbebyggelser skød op langs Køge Bugt, opstod der etableringer, som hørte tidens sommerland til. På nær det mere mondæne Greve Badehotel fra 1926 mest med mere jævne landevejskroer og Lejrklubben Danmarks første lejrplads i Hundige, der tillige udlagdes i 26. Med de brede samfundslags udvidede fritid og trang til et friluftsliv uden for hovedstadsmetropolens bybyggede områder, forstærkedes denne proces. Op gennem den sidste del af mellemkrigstiden og 40'erne kom Køge Bugts sommerhusbybælte til også at omfatte talrige såvel kommercielle som organiserede lejrpladser, yderlige landevejskroer, udlejningshytter og andre former for badeetableringer. Bybæltet blev hermed også et af sommerudflugtssteder for særlig hovedstadens arbejderbefolkning, som ofte kom i konflikt med de stedlige sommerhusejere, som besværede sig over sommergæsternes adfærd. Det unge lejrfolk blev anklaget for uhensigtsmæssig omgang med naturen og umoralsk adfærd, og de øvrige sommergæster for at være drikfældige og udvise ubehøvlet og dårlig opførsel.⁴¹

Køge Bugts sommerhusbybælte fik dermed i mellemkrigstiden og 40'erne ikke samme sociale sammenhængskraft og heller ikke samme sammensætning, som havde kendetegnet overklassens sommervillabyer i Nordsjælland før første verdenskrig og i de sommerhusbyer, der opstod samme sted efter krigen. Selv om arbejderklassen ved Køge Bugt, med knapt 16 procent, som heldhed fik en langt større andel blandt førstegangssommerhusejere end ved Kattegatkysten, var det dog langt under denne befolkningsgruppes andel af erhvervsbeskæftigede i hovedstaden og dens forstæder (tabel II.15).⁴² Ved Brøndby, Vallensbæk og Ishøj strande kom andelen af førstegangssommerhusejende arbejdere dog op på 23-31 procent, da sommerhusbyerne her kunne nås fra arbejdspladserne i hovedstaden på cykel eller med rutebil inden for rimelig tid, og sommerhusene derved i en længere periode kunne anvendes til sommerbeboelse eller eventuel ulovlig helårsbeboelse i nogle år.⁴³ Endelig var, som før anført, kystens vand her stillestående og plumret eller

kystlinjen bevokset med rørskov, hvorved grundene var mindre attraktive og, trods nærheden til hovedstaden, dermed billigere end dem længere nede af Køge Bugt-kysten. Arbejderklassens andel af førstegangssommerhusejere faldt da også signifikant ned gennem Køge Bugts sommerhusbyer for med godt 9 procent at udgøre den mindste andel ved Solrød og Jersie strande

Tabel II.15. Procentvis social sammensætning af førstegangssommerhusejere i Køge Bugt sommerhusbybælte, 1918-1950 og i hovedstadsmetropolen, 1930 og 1950.

Stilling	Sommerhusejere		Hovedstadsmetropolens erhvervsbeskæftigede			
			Befolkning		1950	
			1930	1950	Hovedstaden	Forstæder
Større selvstændige	12,2					
Mindre selvstændige	33,6					
Selvstændige, total		45,8	13,9	19,9	11,7	17,4
Ledende funktionærer	7,2					
Akademisk uddannede funktionærer	8,1					
Højere funktionærer, i alt	15,3					
Øvrige funktionærer	23,0					
Funktionærer, total		38,5	30,2	21,1	33,0	24,4
Faglærte arbejdere	14,2					
Ufaglærte arbejdere	1,7					
Arbejdere, total		15,9	55,9	59,0	55,3	58,4
Total	100	100	100	100	100	100

Kilder⁴⁴

I forhold til den sociale sammensætning af erhvervsbeskæftigede i hovedstaden og dens forstæder opnåede gruppen af funktionærer og særlig selvstændige derimod en betydelig større andel blandt førstegangssommerhusejerne i Køge Bugts sommerhusbybælte. Men det blev tydeligvis, i modsætning til sommerhusbybæltet ved Kattegatkysten, mindre selvstændige og øvrige funktionærer, der, med en andel på over 50 procent, ved Køge Bugt blev det bærende sociale lag. Selv om gruppen af øvrige funktionærer udgjorde stort set samme andel blandt førstegangssommerhusejerne både ved Kattegats og Køge Bugts kyster, kom gruppen af højere funktionærer til at udgøre en væsentlig højere andel ved nordkysten end ved Køge Bugt, hvilket også gjaldt gruppen af større selvstændige.

Villa Sitka ved Greve Strand fra 1916 svarede fuldstændige til de samtidige meget store sommerhuse, sommervillaer, vest for det ældre sommervillaområde i Hornbæk (Greve Kommunearkiv)

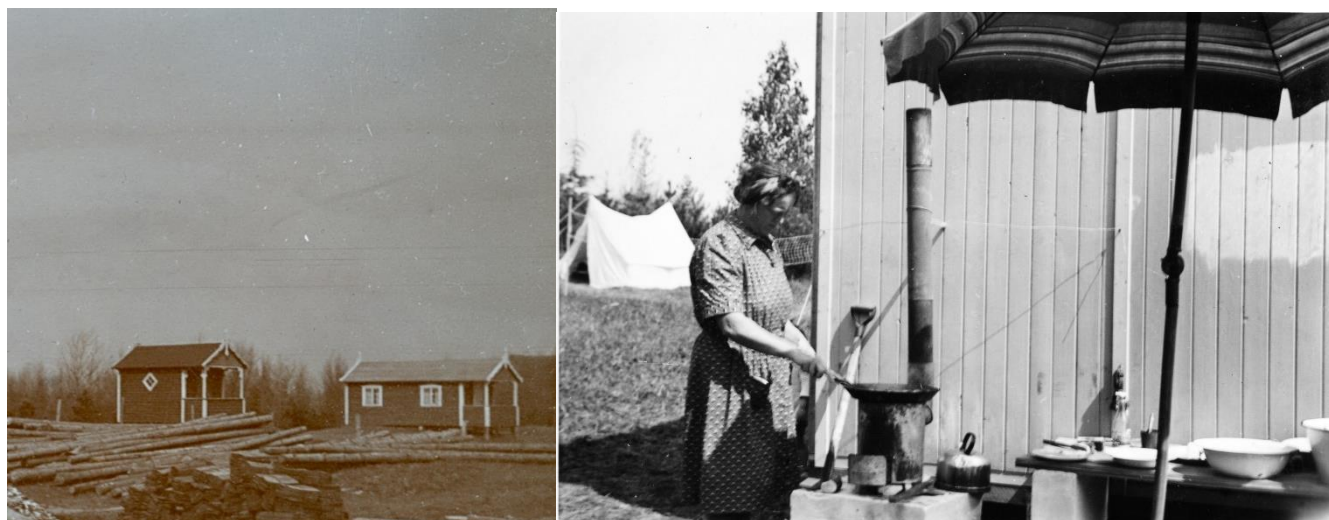
I samme kategori som Villa Sitka hørte: Professor Orla Jensen sommervilla ved Karlslunde Strand. Til sommervillaen hørt sø og en park, der passedes af en gartner, der boede i et hus ved indkørslen til disse herligheder. Ud over nogle få andre tilsvarende prætentiose bygningskomplekset fik Køge Bugts sommerhusbybælte igen sidende sådanne mondæne bygninger til sommer- og fritidsbeboelses (Foto, 1919, Greve Museum)

Skønt det brede mellemlag af mindre selvstændige og lavere placerede funktionærer således kom til at dominere den sociale sammensætning i mellemkrigstidens og 40'ernes sommerhusbybælte ved Køge Bugt, udgjorde det ved Brøndby, Vallensbæk og Ishøj strande, som følge af arbejderklassens her højere andel af førstegangssommerhusejere, en mindre andel. Til gengæld opnåede dette mellemlag en større andel af de førstegangssommerhusejende i Køge Bugts sydlige sommerhusbyer, hvor gruppen af højere funktionærer og større selvstændige tillige fik højere andel uden dog at komme i nærheden af denne gruppes meget betydelige repræsentation i sommerhusbybæltet ved Kattegatkysten.⁴⁵

Selv om langt hovedparten af førstegangssommerhusejerne i Køge Bugts sommerhusbybælte havde vinterbopæl i hovedstaden, afspejledes den sociale sammensætning i bæltets enkelte sommerhusbyer i nogen grad i førstegangsejernes bopælssted. Ved Brøndby, Vallensbæk og Ishøj strande havde stort set alle fast bopæl i hovedstaden, mens ejere med helårsbolig i velhaverforstaden i Gentofte Sognekommune og i villakvartererne i Vestegnens stationsbyer, Glostrup og Tåstrup, udgjorde en vis andel i de syd for beliggende sommerhusbyer. I de sydligste del tillige førstegangssommerhusejere med fast bopæl i de nærmest liggende købstæder: Roskilde og Køge.

Sommerboligbebyggelsens karakter

På nær de få meget store sommervillaer ved Greve Strand, der opførtes efter de første udstykninger i 1912, og svarede til de villaer, som på samme tid rejstes ved Kattegatkysten, fik mellemkrigstidens og 40'ernes sommerhuse i Køge Bugts sommerhusbybælte en langt mindre prætentios karakter i forhold til det samtidige sommerhusbyggeri ved Sjællands nordkyst (tabel 16 18 samt APPENDIX VI). Som følge af den bredere sammensætning af førstegangssommerhusejere blev en betydelig større andel af de først opførte sommerhusene ved Køge Bugt således rejst som selvbyg eller uden arkitektbistand af håndværksmestre indenfor bygge- og anlæg. Godt 13 procent af periodens sommerhuse ved Køge Bugt, mod 7 procent ved Kattegatkysten, opførtes af et byggefirma. En mindre halvdel heraf af Jeppesens Savværk A/S i Gladsaxe, der opførte 2-3 rums blokhuse på 38 og 50 m², og mere end den resterende halvdel af konsortiet I/S Greve-Hundige Strandens Udstykning, der virkede i årene 1935-1945.

Ikke kun i den nordlige del af Køge Bugts sommerhusbyer, men også længere nede blev sommerhusene i den første tid små og ofte indrettet uden køkken. Til venstre et eksempel fra Karlslunde Strand i 1920. (Greve Kommunearkiv). Når der i et sommerhus ikke var indrettet et køkken, måtte maden tilberedes i et udendørs køkken. I dag meget moderne, men den gang ved et primitivt bord med baljer og spande og med anvendelse af et primusapparat med aftræksrør. (Foto til højre ca. 1945, Lokalthistorisk Arkiv for Gentofte Kommune).

Interessentselskabet stod for en række udstykning i denne midterste del af Køge Bugts sommerhusbybælte, og søgte ved vejudlæg og servitutpålæg på de enkelte parceller at imødegå det misforhold, der fulgte af de stedlige sognekommunernes manglende evne og vilje til at gennemføre en bebyggelsesplanlægning ved Køge Bugt. Servitutterne gav detaljerede bestemmelser om de kommende bygningers størrelse, højde, andel af det bebyggede areal, placering på parcellerne og anvendelse ud over sommerhusbeboelse, beplantning, indskrænkning af almenhedens færdselsret på privatvejene og ejernes ret til at bade og tage ophold på strandene. På nogle af de udparcellerede grunde opførte og solgte interessentselskabet desuden en række typesommerhuse, der omfattede otte forskellige typer på 50-56 m² med tre værelser med kammer, køkken og lille gårdsplads med redskabsrum og das. I de største var der desuden indlagt WC. Med såvel Jeppesens Savværks og interessentselskabets ganske betydelige byggeaktivitet i den sidste mellemkrigstid og 40'erne, indvarsledes det industrialiserede typesommerhusbyggeri, der slog igennem i efterkrigstiden.

Selv om lokale håndværksmestre opførte en betydelig del af sommerhusene i Køge Bugts sommerhusbybælte, blev selvbyg her ganske udbredt. Her flikkes et lille sommerhus sammen ved Greve Strand i 1946. (Greve Kommunearkiv).

Selv om Køge Bugts sommerbybælte næsten udelukkende bestod af privatejede sommerhuse, kom bæltet til at omfatte et socialt eksperiment inden for sommerhusbyggeriet, der havde betydelige paralleller til tidens kolonihaveforeninger. I 1930 oprettede således ved Greve Strand Andelsejerselskabet Strandhusene. Selskabet udsprang af en lejrklub, og i 1934 erhvervede det den af den tidligere lejrklub lejede 8.3000 m² store grund mellem kystlinjen og den under anlæg nye Køgevej. Fra en af sidevejene til denne udlagde selskabet en gennemgående mindre vej, Strandhusene, til kysten. Fra vejen anlagdes yderligere seks små sideveje og hele arealet opdeltes 62 småparceller på omkring 80 m², som andelsselskabets medlemmer fik mulighed for at bebygge med huse på op til 40 m². I de følgende år bebyggedes området med på piller opførte småhuse på 10-25 m² og med de 1-2 rum. De fleste indrettedes med et lille køkken og havde das uden for huset. Med denne form for fælleseje fik sommerbeboerne i Strandhusene en helt anderledes sammensætning i Køge Bugt sommerhusbybælte. 11 procent af andelshaverne var således ufaglærte arbejder og 47 faglærte, mens de øvrige 42 procent fordelte sig på det brede mellemlag af lavere funktionærer og mindre selvstændige, som ellers dominerede Køge Bugts sommerhusejerkreds (Greve Museum og Greve Kommunens digitale byggesager, <https://www.weblager.dk/>).

Da opførelse af sommerhuse gennem et byggefirma eller håndværksmester udgjorde en dyre løsning end selvbyg, forekom disse byggeformer i højere og selvbyg i mindre grad i de sydlige dele af Køge Bugts sommerhusbybælte, som følge af bæltets sociale sammensætning. Helt modsat sommerhusbybæltets nordlige del, ved Brøndby, Vallensbæk og Ishøj strande, hvor selvbyg ved over halvdelen af de rejste sommerhuse udgjorde den mest udbredte form, og arkitektbistand til projektering stort set var ukendt. Et fænomen, dertil gengæld blev ganske udbredt i bæltets sydlige del.

Karlsunde Strand.

Op i gennem mellemkrigstiden blev sommerhusene ved den sydlige del af Køge Bugt større og mere veludrustede. Her et eksempel fra Karlsunde Strand 1940. (Greve Kommunearchiv)

Småt, men godt. En varm sommerdag nydes i sommerhusbyen ved Ishøj Strand en gang i 30'erne. På nær enkelte undtagelser nåede sommerhusene i Køge Bugt sommerhusbybælte i størrelse og indretning i mellemkrigstiden og 40'erne ikke i nærheden hovedstadsoverklassens prætentiose sommerhuse og- villaer ved Kattegat. Til gengæld gav Køge Bugt mulighed for, at et noget bredere samfundslag kunne opnå det gode, som et sommerhus udgjorde. Sammen med områdets lejrklubber, telt- og hyttepladser, feriehem, kroer og traktørsteder blev Køge Bugt den jævne mands sommerland. Ligesom hovedstadens forskellige bydele og hovedstadsmetropolens forstæderne blev stærkt socialt segregeret, gjaldt det også dens sommerland. (Ishøj Lokalhistoriske Arkiv)

Som følge af den sociale sammensætning af førstegangssommerhusejende blev sommerhusene i hele Køge Bugts sommerhusbælte tillige langt mindre end ved Kattegatkysten og ikke tilnærmelsesvist så veludrustet som dér. Stort set alle huse var opført i træ og rejst på piller eller støbt fundament i henholdsvis en fjerdedel og tre fjerdedel af tilfældene. Størrelsesmæssig varierede bæltets sommerhuse fra 4- 150 m², og var i gennemsnit på 46,7 m² fordelt på 2 og 3 rum i mere end trefjerdedele af husene. I gennemsnit udvidedes de i en periode på ti år efter opførelsen af den første sommerhusbygning med 11,8 m². Knap 10 og 80 procent af husene var ikke forsynet med henholdsvis et selvstændigt køkken og wc, og alene 4 procent havde et installeret badeværelse. Næsten halvdele af sommerbusbybæltets huse havde ikke den opvarmningsmulighed, som en opsat skorsten gav, mens vand i knapt 14 procent af husene måtte hentes uden for sommerhuset ved en hane for trykvand, en vandpumpe på grunden eller ved sådanne fællesindretninger for flere huse på samme vej. Endelig var tæt ved 40 procent af bæltets sommerhuse ikke forsynet med spildevandsafledning.

For så vidt sommerhusenes standard, som deres areal og tilhørende faciliteter var udtryk for, førte den forskelligartede sociale sammensætning i de enkelte sommerhusbyer langs Køge Bugt til meget betydelige lokale variationer. Ved Brøndby, Vallensbæk og Hundige strande varierede

sommerhusstørrelsen fra 11 til 63 m² med et gennemsnit på 28 m² og med en udbredelsen af huse med 2-3 rum på op til 80-90 procent af samtlige huse, der alle var opført i træ og omkring halvdelen på piller. Kun et fåtal af husene var forsynet med wc, trefjerdele kunne ikke opnå opvarmning via storsten, og ingen havde indlagt bad. Omkring en fjededel af husene var ikke forsynet med køkken og i omkring en tredjedel måtte brugsvandet hentes uden for huset, ligesom der i omkring halvdelen af husene ikke var etableret spildevandsafledning.⁴⁶

Table II.16. Parametre for sommerhusstandard i Køge Bugt-områdets sommerhusbybælte, 1918-1950

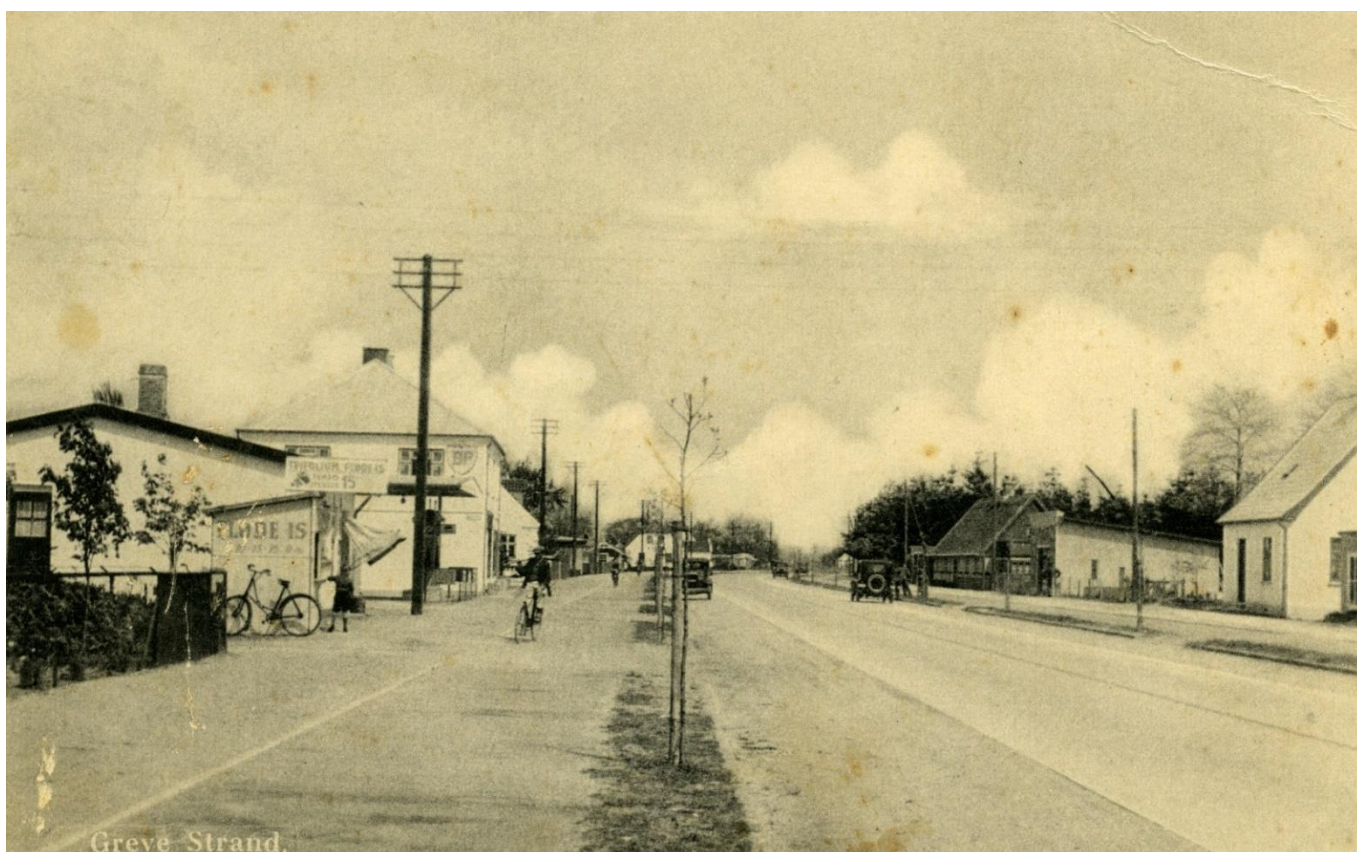
Opført, i procent:	Som selvbyg	Af bygmester	Med arkitektbistand	Af byggefirma	Total
	19,5	52,1	15,5	13,3	100
Rumfordeling, i procent:					
1 rum	2 rum	3 rum	4 rum	5 el. fl. Rum	Total
5,1	27,1	49,8	13,2	4,8	100
Toilet, i procent:	Udenfor huset	I huset	Total	4,3 procent med bad.	
	79,5	20,5		9,2 procent uden køkken	
Areal:	Mellem 4-150 m ² . I gennemsnit 46,7 m ²		Udvidelser:	I gennemsnit 11,8 m ²	
Opført, procentfordeling:			Forsynet, procentfordeling:		
Af træ	Som grundmuret	Total	Med skorsten	Uden skorsten	Total
92,5	7,5	100	53,7	46,3	100
Opført på, procentfordeling:		Vandforsyning, procentfordeling:		Spildevandsafledning, procentfordeling:	
Piller	Fundament	Udenfor hus	I hus	Ingen	Sivebrønd m.m.
25,2	74,8	13,6	86,4	37,5	62,5

Kilder⁴⁷

I det væsentligste kom sommerhusbyerne i den nordlige del af Køge Bugts sommerhusbybælte til at omfatte huse, der havde betydelige ligheder med de sommer- og lysthuse, som opførtes i den første mellemkrigstids nye metropolforstæder. Set i forhold til parametre for sommerhusstandard, og som denne som gennemsnit havde for hele Køge Bugts sommerhusbybælte, kom den på alle områder til at ligge på et væsentligt højere niveau i bæltets sydlige del ved Hundige, Greve, Solrød og Jersie strande.⁴⁸

I modsætning til Kattegatkystens sommerhusbyer hvor dagligvareindkøb kunne foretages i det store antal fiskerlejer, hvoraf flere udviklede sig til større stationsbyer, og hvorfra håndværksbistand kunne rekvireres, var Køge Bugt-området før sommerhusbydannelsen satte i gang helt ubebygget. Afstandene til landbyerne inde i landet, sommerhusbyernes stadig større udbredelse og det øvrige landliggerliv skabte dermed grundlag for en erhvervsmæssig udvikling i Køge Bugts sommerhusbybælte i form af en række mindre håndværksvirksomheder indenfor bygge- og anlægsektoren og en stribe af dagligvareforretninger, kiosker og autoværksteder ned langs Gammel Køge Landevej. Her to eksempler fra 30'erne fra den nordlige del af bugstens sommerbusbybælte. Til venstre: Retaurant og bagerforretning ved Brøndby Strand (Forstadsmuseet, Brøndby Afdeling). Til højre købmand Espersen butik ved Ishøj Strand. Udbygningen af Ishøj Stand sommerhusby og dennes gradvise senere overgang til helårsbeboelse muliggjorde, at købmand Espersen i slutningen af 40'erne kunne opføre en større forretning med en stor tilknyttet privatbolig. Med Køge Bugt-planen blev Ishøj fra omkring 1970 en del af forstadsbåndet langs bugten, og med åbningen af Ishøj Stationscenter i 1977 måtte Espersen dreje nøglen om efter at have drevet forretning på stedet i en mere end 40 år og taget turen fra sommerhusby for de knapt så velstillede befolkningslag til forstad i hovedstadsmetropolen. (Ishøj Lokalhistoriske Arkiv).

Også længere nede ad Køge Bugts sommerhusbybælte opstod en række mindre håndværksvirksomheder indenfor bygge- og anlægssektoren og en stribe af dagligvareforretninger, kiosker og autoværksteder. Her et eksempel fra 30'erne fra Greve Strand med iskiosk, benzintank, autoværksted, købmandshandel, grøntforretning og fiskehandel (Greve Kommunearkiv).

Selv om butikstætheden tyndede noget ud længere nede af Køgevejen, opstod også her i 30'erne et større antal mindre købmandsforretninger. Her en af dem fra Karlsrunder Strand med benzintank. Selv om det tyndede ud med kunder i vinterperioden, var tanken en god forretning, da den nyanlagte Køgevej blev en del af den hovedlandevej fra hovedstaden, der førte videre til Sydsjælland med omliggende øer og med færgeforbindelse til kontinentet (Greve Kommunearkiv).

Kapitel 5

Sommerhusenklaver

Mens godt trefjerdedel af hovedstadsmetropolens sommerhuse i mellemkrigstiden og 40'erne koncentreredes til de store sommerhusbybælter ved Kattegatkysten og Køge Bugt, opstod en mindre fjerdedel forskellige steder i metropolens rurale opland. Knapt 60 procent heraf opførtes som enkeltstående og isolerede sommerhuse i det åbne land eller ved metropolens kyster eller i klynger med 5 til 20 huse langs Roskilde Fjords kyst mellem Frederiksværk og Roskilde, i Hornsherred særlig på dettes vestkyst ud til Isefjorden, omkring Nordsjællands søer og landsbyer eller i udkanten af købstæderne i den uden for hovedstadsmetropolen liggende købstadsring. Navnlig ved fjordkysterne kom disse småbebyggelser til at danne udgangspunkt for meget store sommerhusudstyknings i efterkrigstiden.

Tabel II.17. Procentfordeling af sommerhuse i større sommerhusklynger i hovedstadsmetropolen, 1918-1950

Søvang	42,8
Kulhuse	39,3
Strøby Strand	17,9
Total	100

Kilde⁴⁹

Godt en tredjedel af hovedstadsmetropolens sommerhuse uden for de to sommerhusbybælter voksede i perioden frem i tre større kystnære sommerhusenklaver, hvor tilgængeligheden via lande- og biveje eller med jernbane og rutebil var større end i de små og spredtliggende sommerhusbyggerier. (tabel II.17). Over 40 procent heraf i bebyggelsen Søvang på Amagers sydkyst ud til Køge Bugt, knapt 40 procent ved Kulhuse på Hornsherreds nordspids og godt 20 procent ved Strøby Strand på Stevens nordlige kyststrækning ud til Køge Bugt. På nær Søvang kom sommerhusområderne ved Kulhuse og Strøby Strand til også at danne grundlag for mange af efterkrigstidens omfattede sommerhusudstyknings.

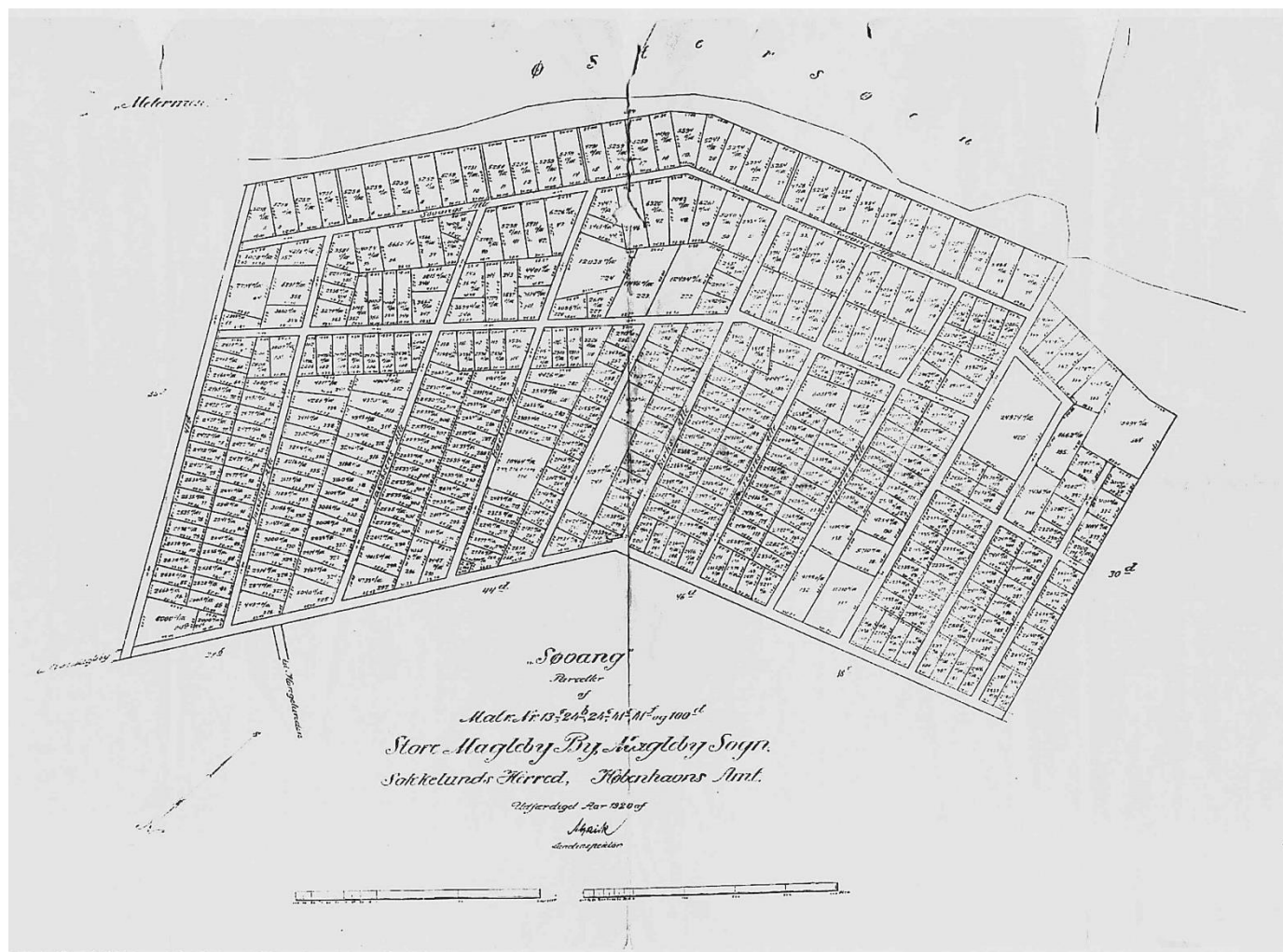
Tabel II.18. Parametre for sommerhusstandard i sommerhusbyen Søvang, 1918-1950

Opført, i procent:	Som selvbyg	Af bygmester	Med arkitektbistand	Af byggefirma	Total
	42,9	31,3	17,9	7,9	100
Rumfordeling, i procent:					
1 rum	2 rum	3 rum	4 rum	5 el. fl. rum	Total
7,8	41,2	45,1	5,9		100
Toilet, i procent:	Udenfor huset	I huset	Total	Igen med bad.	
	97,3	2,7	100	15,6 procent uden køkken	
Areal:	Mellem 10-71 m ² . I gennemsnit 35,1 m ²		Udvidelser:	I gennemsnit 8,2 m ²	
Opført, procentfordeling:			Forsynet, procentfordeling:		
Af træ	Som grundmuret	Total	Med skorsten	Uden skorsten	Total
97,9	2,1	100	3,8	96,2	100
Opført på, procentfordeling:	Vandforsyning, procentfordeling:		Spildevandsafledning, procentfordeling:		
Piller	Fundament	Udenfor hus	I hus	Ingen	Sivebrønd m.m.
61,2	38,8	43,6	56,4	33,9	66,1

Kilder⁵⁰

Søvang

Med den nære beliggenhed i forhold til hovedstaden begyndte de første landliggere af funktionærer og mindre selvstændige i slutningen af 1890'erne at søge ud til fiskerlejet Dragør og dets omgivne kyster som pensionærer hos de lokale, der stille deres hus til rådighed og selv i sommerperioden flyttede ud i udhuse eller på loftet. En sommerbosætningsform, der forstærkedes med åbningen af Amagerbanen i 1907, men også fik et mere mondænt islæt, da også hovedstadsoverklassen enten indlogerede sig på fiskerlejets badhotel, der etableredes samme år, og i den gamle kro, da den kort efter blev omdannet til badhotel, eller som i Hornbæk opførte sommervillaer lige uden for byen.

Udstykningsplan for Søvang 1918 (<http://www.dragoerhistorie.dk/>)

Som ved Kattegatkysten var der ved Dragør ved indgangen til mellekrigstiden således skabt forudsætninger for en egentlig sommerhusbydannelse, der dog i modsætning til nordkysten fik en anden karakter. I lighed med de første parceludstykningsplaner i den første mellemkrigstids nye forstæder, udmatrikulerede en københavnsk jordspekulant efter en samlet plan i 1918 ved Amagers sydkyst et 80 tdr. land stort landbrugsareal til 400 grunde på omkring 1.000 m² placeret ved to parallelveje langs kystlinjen og herfra tværgående veje til et stykke inde i landet. Som ved udstykningerne i de nye forstæder havde spekulanten over for Matrikeldirektoratet stillet med en kreds af købere for at sikre sig at, direktoratet ville godkende udstykningen og dermed opgivelsen af landbrugsdriften på jorderne. Køberkredsen kom til at danne udgangspunkt for Grundejerforeningen Søvang, der ligesom tilsvarende foreninger i forstæderne, fik afgørende betydning for sommerhusområdets vandforsyning, vejanlæg og spildevandsafledning.

Da der med Amagerbanen var etableret direkte togforbindelse fra Dragør til hovedstaden, påbegyndtes byggeriet i Søvang ganske tidligt efter, udstykningen var gennemført, og allerede i 1920 var der opført 40 huse i området, der i det væsentligste udbyggedes op gennem den resterende del af mellemkrigstiden og 40'erne. Udover knapt 14 procent med helårsfamiliehuse, bebyggedes Søvangs parceller alene med sommerhuse, der i modsætning til de nye forstæderes sommerhus- og lysthusbebyggelser udekukkende anvendtes til det tiltænkte formål. I forhold til parametrene for standarden i periodens sommerhusbyggeri, svarede Søvangs bebyggelse mest til Køge Bugt-området og i særlig grad til den nordlige del af dettes sommerhusbybælte ved Brøndby, Vallensbæk og Ishøj strande (tabel II.18). I form

af helt overvejende, for det meste selvbyggede, små og primitive sommerhuse på gennemsnitlig 35,1 m², fordelt på 1-3 rum og næsten udelukkende opført som træbygninger på piller. Stort set alle huse havde das uden for, og et betydeligt antal var uden vandforsyning i huset og spildevandsafledning. Herudover havde ikke mindre end knapt 16 procent ikke en køkkeninstallation, og kun knapt 4 procent kunne opvarmes fra en varmekilde ved en skorsten.

Tabel II.19. Procentvis social sammensætning af førstegangssommerhusejere i sommerhusbyen Søvang, 1918-1950 og af hovedstadsmetropolens erhvervsbeskæftigede, 1930 og 1950.

Stilling	Sommerhusejere		Hovedstadsmetropolens erhvervsbeskæftigede Befolkning			
			1930		1950	
			Hovedstaden	Forstæder	Hovedstaden	Forstæder
Større selvstændige	5,8					
Mindre selvstændige	24,1					
Selvstændige, total		29,9	13,9	19,9	11,7	17,4
Ledende funktionærer	8,1					
Akademisk uddannede funktionærer	5,7					
Højere funktionærer, i alt	13,8					
Øvrige funktionærer	23,0					
Funktionærer, total		36,8	30,2	21,1	33,0	24,2
Faglærte arbejdere	29,9					
Ufaglærte arbejdere	3,4					
Arbejdere, total		33,3	55,9	59,0	55,3	58,4
Total	100	100	100	100	100	100

Kilder⁵¹

Ligesom i den indre del af Køge Bugts sommerhusbybælte førte den korte afstand til hovedstadens arbejdspladser til, at en tredjedel af Søvangs førstegangssommerhusejere kom fra arbejderklassen (tabel II.19). Selv om denne andel ikke svarede til denne befolkningsgruppes andel af de erhvervsbeskæftigede i hovedstaden og forstæderne, blev Søvang et af de få sommerhusområder, hvor arbejderbefolkningen opnåede den højeste repræsentation som sommerhusejere i perioden. Andelen af førstegangssommerhusejende mindre selvstændige og øvrige funktionærer blev dermed en smule mindre, men udgjorde i Søvang dog tæt ved halvdelen af periodens sommerhusejere.⁵²

Kulhuses første sommervilla, Udkig, opført i 1918. Det efterfølge sommerhusbyggeri blev langt mere beskedent. (Frederikssund Stadsarkiv)

Kulhuse

På Hornsherreds nordligste spids opstod i det store Dråby Sogn Kulhuse som kulbrænderi og udskibningshavn for kul og træ i 1633, for efter ophøret af denne virksomhed at udvikle sig til et mindre fiskerleje med senere færgeoverfart til Halsnæs. I tilknytning til færgefarten åbnedes 1848 en færgekro og 1878 og 1892 etableredes fortrinsvis for oplandets bønder et købmandshandel og et andelsmejeri. Med sine åbne kyststrækninger til såvel Roskilde Fjord som Isefjorden, den forbedrede færgefart og en større sognekommunale landevej til Frederikssund blev Kulhuse i lighed med fiskerlejerne ved Kattegatkysten efter århundredskiftet attraktivt for hovedstadsoverklassen sommerbosætning. Færgekroen fik mere karakter af badehotel, og i 1902 og 1910 etableredes pensionatet Dyrenæs i Jægerspris og ved Isefjorden badepensionatet Bautahøj med udsigt over Kattegat og senere med eget elektricitets- og vandværk. For samme samfundslag opførtes fra 1912 og i de følgende år 15 sommervillaer langs kysterne til Roskilde Fjord og Isefjorden.

Som følge af både kystnærhed og små afstande til det nordlige Hornsherred store skovområder etablerede FDF i 1906 sommerlejren Jømsborg ved Isefjordskysten og i lighed med Dragør blev privat indlogering af københavnske landliggere hos bønder, husmænd og fiskere udbredt. Med den stadig større sommerbosætning skabtes i 1920 og 25 grundlaget for en lokal brugsforening og et bageri i Kulhuse. En med den samtidigt etablerede rutebilsforbindelse fra Frederikssund og en senere lokal hyrevogns- og vognmandsforretning væsentlig forudsætning for, at der op gennem den resterende del af mellemkrigstiden etableredes fire sommerlejr- og kolonier for hovedstadens børn og unge og indlogeringsmuligheder for de brede samfundslag, men også afgørende for egentlige mindre sommerhusudstyknings fra 1939 og i de følgende år.⁵³

Tabel II.20. Parametre for sommerhusstandard ved Kulhuse, 1941-1950

Opført, i procent:	Som selvbyg	Af bygmester	Med arkitektbistand	Af byggefirma	Total
	37,5	51,5	11,0	0,0	100
Rumfordeling, i procent:					
1 rum	2 rum	3 rum	4 rum	5 el. fl. rum	Total
21,4	42,8	35,8	0,0	0,0	100
Toilet, i procent:	Udenfor huset	I huset	Total	Ingen med bad.	
	98,3	1,7	100	15,5 procent uden køkken	
Areal:	Mellem 15-44 m ² . I gennemsnit 29,6 m ²		Udvidelser:	I gennemsnit 8,9 m ²	
Opført, procentfordeling:			Forsynet, procentfordeling:		
Af træ	Som grundmuret	Total	Med skorsten	Uden skorsten	Total
100	0,0	100	12,5	87,5	100
Opført på, procentfordeling:	Vandforsyning, procentfordeling:		Spildevandsafledning, procentfordeling:		
Piller	Fundament	Udenfor hus	I hus	Ingen	Sivebrønd m.m.
66,7	33,3	75,9	24,1	79,3	20,7

Kilder⁵⁴

Udstykninger, der i årene 1947-1950 afløstes af en masseudstyknings af tre bøndergårde på i alt 250 tdl. til knapt 400 sommerhusparceller. En masseudstyknings, som på nær forstadsudstyknings på Vestegnen og i Søvang blev den største i tiden før midten af det 20. århundrede, og pegede frem mod efterkrigstidens tilsvarende sommerhusudstyknings. Bag udstykningen stod en jordspekulant i Dronningmølle, der havde opkøbt både de tre gårde og byggemateriale fra besættelsesmagts efterladte barakker i Oksbøl, som solgtes videre til et stort antal af grundkøberne.

Sammen med de tidligere mindre udstykninger kom sommerhusbyen med masseudstyknings i slutningen af 40'erne til at omfatte et bredt bælte syd for Kulhuse Havn langs Isefjordkysten ved side-, tvær og parallelveje til foreløbig den mod øst afgrænsende landevej Frederikssund-Kulhuse, og skabte samtidig grundlag for en købmandshandel i selve sommerhusbebyggelsen. Frem til 1950 kom sommerhusbyen til at omfatte småhuse på mellem 15 og 44 m² med et gennemsnitsareal på knapt 30 m² fordelt på mellem et og tre rum (tabel II.20). I forhold til

parametrene for periodens sommerhusstandard kom sommerhusene i Kulhuse til at indgå i gruppen af de mindste og mest primitive, der opførtes i mellemkrigstiden og 40'erne.

Tabel II.21. Procentvis social sammensætning af førstegangssommerhusejere i ved Kulhuse, 1941-1950 og i hovedstadsmetropolen, 1930 og 1950.

Stilling	Sommerhusejere		Hovedstadsmetropolens erhvervsbeskæftigede Befolkning			
			1930		1950	
			Hovedstaden	Forstæder	Hovedstaden	Forstæder
Større selvstændige	3,2					
Mindre selvstændige	29,0					
Selvstændige, total		32,2	13,9	19,9	11,7	17,4
Ledende funktionærer	4,1					
Akademisk uddannede funktionærer	5,6					
Højere funktionærer, i alt	9,7					
Øvrige funktionærer	33,8					
Funktionærer, total		43,5	30,2	21,1	33,0	24,2
Faglærte arbejdere	18,5					
Ufaglærte arbejdere	5,8					
Arbejdere, total		24,3	55,9	59,0	55,3	58,4
Total	100	100	100	100	100	100

Kilder⁵⁵

Arbejderklassen udgjorde da også knapt en femtedel af førstegangssommerhusejere i Kulhuse, men opnåede ikke samme andele som i den indre del af Køge Bugts sommerhusbybælte og ved Søvang, som følge af den lange og dyre transport til området, der mest hensigtsmæssigt kunne nås i eller på et motorkøretøj (tabel II.21). Med næsten to tredjedele af sommerhusejerne opnåede mellemlaget af små selvstændige og øvrige funktionærer da også en meget høj repræsentation i Kulhuse.⁵⁶

Vallø Strandhotel opførtes i 1899 og var med til at give sommerhusbyen Strøby Strand karakter af et rigtigt sommerudflugtsområde (Vallø Lokalhistoriske Arkiv)

Tabel II.22. Procentvis social sammensætning af førstegangssommerhusejere i ved Strøby Strand, 1919-1950 og i hovedstadsmetropolen, 1930 og 1950.

Stilling	Sommerhusejere		Hovedstadsmetropolens erhvervsbeskæftigede			
			Befolkning		Befolkning	
			1930		1950	
		Hovedstaden	Forstæder	Hovedstaden	Forstæder	
Større selvstændige	6,3					
Mindre selvstændige	25,0					
Selvstændige, total		31,3	13,9	19,9	11,7	17,4
Ledende funktionærer	3,3					
Akademisk uddannede funktionærer	3,9					
Højere funktionærer, i alt	7,2					
Øvrige funktionærer	46,8					
Funktionærer, total		53,2	30,2	21,1	33,0	24,2
Faglærte arbejdere	15,5					
Ufaglærte arbejdere	0,0					
Arbejdere, total		15,5	55,9	59,0	55,3	58,4
Total	100	100	100	100	100	100

Kilder⁵⁷

Strøby Strand.

Mellemlagets andel af førstegangssommerhusejere i mellemkrigstiden og 40'erne blev med næsten 72 procent størst i den sommerhusby, der fra 1919 successivt udstykkedes som et langstrakt bælte, med enkelte parallelveje, langs Strøby Strand ved Nordstevns kystlinje ud til Køge Bugt (tabel II.22). Med den nye Køgevej, amtslandevejene syd for til Stevns, Sydbanen, Roskilde-Køge-Næstved, samt Østbanens trinbrat ved Egøje, lå området ganske bekvemt for den større sommerhusby, der rejste sig på stedet fra starten af 20'erne og i de følgende to årtier.

I forhold til periodens parametre for periodens sommerhusstandard, var sommerhusene ved Strøby Strand større og mere veludrustede end i sommerhusbyerne Kulhuse og Søvang, og nærmerede sig for så vidt størrelse og udrustning gennemsnitniveauet i Køge Bugts sommerhusbybælte (tabel II.23). Med sommerhuse, badehotel, pensionater og badeetablissementer fik Strøby Strand samme karakter af et sommerudflugtsområde som hovedstadsmetropolens øvrige sommerhusbyer i mellemkrigstiden og 40'erne.⁵⁸

Tabel II.23. Parametre for sommerhusstandarden ved Strøby Strand, 1919-1950

Opført, i procent:	Som selvbyg	Af bygmester	Med arkitektbistand	Af byggefirma	Total
	24,9	46,2	28,9	0,0	100
Rumfordeling, i procent:					
1 rum	2 rum	3 rum	4 rum	5 el. fl. Rum	Total
15,8	38,4	38,5	7,3	0,0	100
Toilet, i procent:	Udenfor huset	I huset	Total	Ingen med bad.	
	95,2	4,8	100	13,8 procent uden køkken	
Areal:	Mellem 15-69 m ² . I gennemsnit 39,8 m ²		Udvidelser:	I gennemsnit 10,8, m ²	
Opført, procentfordeling:			Forsynet, procentfordeling:		
Af træ	Som grundmuret	Total	Med skorsten	Uden skorsten	Total
100	0,0	100	19,5	80,5	100
Opført på, procentfordeling:	Vandforsyning, procentfordeling:		Spildevandsafledning, procentfordeling:		
Piller	Fundament	Udenfor hus	I hus	Ingen	Sivebrønd m.m.
29,8	70,2	15,9	84,1	19,8	80,2

Kilder⁵⁹

Kapitel 6

Sommerhusbyerne som en regionsudfordring

Med mellemkrigstidens og 40'ernes udbygning af hovedstaden og forstadsdannelserne udenom genereredes en hidtil uset regional vilkårlig byspredning med en mere regionalt vidtgående planløs spredning af metropolens bybebyggelsesarter. Sammen med hovedstadsmetropolens forstadsdannelser kom dens samtidig stadig større sommerhusbyer i oplandet til at udgøre et betydeligt urbant pres. En regional udfordring, der forstærkedes af velfærdsstatens behov for at inddæmme dette pres og den politisk-administrative rammestrukturs vanskelighed ved at tilvejebringe rammebetingelserne herfor.

Urbaniseringens pres

Parallelt med hovedstadens udbygning fortsatte den forstadsdannelse, der i det nordlige opland havde taget sin begyndelse omkring århundredskiftet. Fra de ældre villabyer ved Øresund bredte Gentofte Kommunes forstadsbebyggelse sig, som før nævnt, mod nord og vest, og smeltede her sammen med dels villabyen i Søborg, der i Gladsaxe Kommune samtidig bredte sig til landsbyerne Buddinge og Bagsværd, dels de villakvarterer, som fra den gamle stationsby i Lyngby voksede mod syd og i øvrigt også mod vest og øst. I Lyngby-Taarbæk Sognekommune opstod samtidig større villakvarterer i Sorgenfri og Virum, hvilket også blev tilfældet i Holte, Nærum og Vedbæk i Søllerød Sognekommune. På samme tid omdannedes den indre og østlige del af Vestegnen og Tårnby til forstad, hvorved der dannedes et stadig bredere lag af forstæder uden om hovedstaden fra Øresundskysten til Køge Bugts kyst. Inden for de enkelte forstæder opstod med de begrænsede byplanmæssige beføjelser, kommunerne var udrustet med forskellige kvartersdannelser: Fortrinsvis meget store områder med enfamiliehuse og efterhånden noget etagebyggeri fortrinsvis langs gennemgående veje.

Med den koncentriske udbygning af hovedstaden og den tilsvarende lagvise forstadsdannelse, kom hovedstadsmetropolen op gennem mellemkrigstiden og 40'erne til at udgøre et stadig større sammenvokset bylegeme med en uhensigtsmæssig opblanding af forskellige kvartersdannelser, lange trafik-, forsynings- og spildevandsafledningslinjer og betydelige afstande fra såvel hovedstaden som forstæderne til oplandets ubebyggede og rekreative områder. Friluftsområder for hovedstadsmetropolens stadig større befolkning, som forstadsbebyggelserne samtidig gjorde et stadig større indhug i eller direkte afspærret adgang til. I form af det langstrakte villabælte med indhegnede haver helt ned til Øresunds kystlinjen og det nordlige forstadsområdes omklamring af egnens store sø- og skovområder.⁶⁰

Hertil føjede sig i hovedstadsmetropolens opland på samme tid en planløse spredning af sommerhusbyer, der mange steder ledsagedes privatejede kroer, traktørsteder, badehoteller- og etableringer, pensionater og kommercielt drevne feriesteder og teltlejre helt ud til kysten. Selv om sommerhusbyspredningen i første omgang ikke i samme omfang, som de samtidige forstadsdannelserne skabte samme barrierer for den interaktion i hovedstadsmetropolen, som var afgørende for dens funktion som en byregion, førte den til en tilsvarende afspærring og ødelæggelse af kystlinjen og andre naturområder. En betydelige regional udfordring i forhold metropolbefolkningens adgang til rekreative friluftsområder og dermed for dens levevilkår, som var af afgørende betydning for arbejdskraftens produktionsevne og dermed dens interaktion som produktionsfaktor mellem byregionens funktionelt forskelligartede byeheder.

En planløs spredning af sommerhusbyer, som i perioden heller ikke kunne indgå at møde en stadig større kritik. Tidens byggeteknikere savnede tilstrækkelige forskrifter for vej- og kloakanlæg i sommerhusbyer, opførelse af de enkelte sommerhusbyggerier og de installationer, der her blev opsat. Danmarks Naturfredning og friluftorganisationerne pegede på skadevirkningerne af sommerhusbebyggelsernes spredning helt frem til og langs kystlinjerne, mens arkitekter påviste, hvorledes disse bebyggelser misklædte de åbne landskaber. For hygiejniskere udgjorde sommerhusområdernes vandforsynings- og spildevandsafledningsforhold en betydelig sundhedsrisiko.

Ikke blot i form af for korte afstande mellem udgravede vandbrønde og latriner, afløbsledninger og sivebrønde, men også i form af den øgede anvendelse af wc'ere, der fulgte af indlæggelse af vandværksvand, og som skabte betydelige forureningsudfordringer ved toiletvandets udledning til enten sivebrønde eller åbne vandløb med udledning til hav-, fjord- og søområder.⁶¹

Den tidlige velfærdsstats aktionsfelt

Samtidig med den stadig mere udtalte kritik af sommerhusbyspredningen i hovedstadsmetropolen opbyggedes under første verdenskrig og op gennem mellemkrigstiden og 40'erne den tidlige velfærdsstat; jf. APENNEDIX I.B. Kendetegnet ved et stadig mere udbygget socialt sikrende og omfordelende velfærdssystem, offentlig varetagelse af betydende samfundsopgaver og en direkte regulering af den økonomiske vækst og forskellige dele af samfundsøkonomien. Hertil føjede sig en række instrumenter til imødegåelse af de negative sideeffekter af særlig industrialismens urbanisering, da dens planløs byspredning, vilkårlige fordeling af bebyggelsesarter og dårlige boligforhold stod i et modsætningsforhold velfærdsstatens bestræbelser for at øge den økonomiske vækst og hæve den brede befolknings levevilkår.

Mens statsapparatet af hensyn til den private ejendomsret og det frie byggeinitiativ hidtil havde været yderst tilbageholdende med at regulere byernes bebyggelse og understøtte boligbyggeri, gik den tidlige velfærdsstats bestræbelser i mellemkrigstiden og 40'erne således i retning af udbredt subsidiering af socialt boligbyggeri, stram bebyggelsesplanlægning og tilvejebringelse af rekreative både nære og fjernere friluftsområder for almenheden. Elementer i velfærdsstatens udvidede aktionsfelt, der ikke kunne undgå også at omfatte hovedstadsmetropolens urbane pres og dermed tillige den regionale udfordring, som sommerhusbyspredningens indhug i og afspærring af adgang til kyst- og naturområder udgjorde til ugunst for den øvrige del af metropolbefolknings friluftsliv og dermed levevilkår.

Den politisk-administrative rammestruktur

Med hovedstadsmetropolens stadig større udbredelse til forstadsbæltet uden for hovedstaden, den samtidigt tiltagende sommerhusbyspredning og varetagelsen af den tidlige velfærdsstats stadig flere opgaver, stilledes metropolens kommunale politisk-administrative rammestruktur i det 20. århundredes første halvdel overfor tiltagende problemer i forhold til håndteringen af metropolens både lokale og regionale udfordringer. Forsøg på at løse disse udfordringer under ét gennem en indlemmelse af samtlige af hovedstadsmetropolens kommuner i Københavns Kommune blev gjort op gennem mellemkrigstiden, men faldt til jorden i slutningen af 30'erne.

Da den i 1939 nedsatte Hovedstadskommission først barslede med sin betænkning i 48, blev der inden midten af århundredet dermed ikke gjort forsøg på omstrukturere hovedstadsmetropolens kommunale politisk-administrative rammestruktur, således at den kunne modsvare og overvinde de såvel lokale som regionale udfordringer, som metropolen stod overfor som en funktionel byregion.⁶²

Manglende regionale beføjelser

Forstæderne forblev dermed i gennem perioden organiseret som landets øvrige landkommuner og havde hermed ikke blot færre beføjelser, men der hvor skattegrundlaget var lavest også økonomisk ringere forudsætninger for at håndtere de lokalkommunale opgaver, der fulgte med overgangen fra land til forstad og de opgaver, som den tidlige velfærdsstat samtidig lagde ud til kommunerne. Hertil kom den buket konkrete regionale udfordringer, som urbaniseringen forstærkede i hele hovedstadsmetropolen, og som kommunerne ikke kunne håndtere enkeltvis. De købstadskommunalt organiserede to hovedstadskommuner, oplandets købstæder, Københavns Amtskommune og de ydre amtskommuner havde ganske vist regionale amtskommunale lovfæstede beføjelser, men de rummede langt fra virkemidler til at inddæmme de fælles regionale udfordringer, som hovedstadsmetropolen stod overfor, og

kunne i øvrigt kun udøves inden for de geografiske områder, disse kommunale myndigheder dækkede.

Virkemidler, som blandt andet omfattede regulerings- og planlægningsbeføjelser i forhold til de udfordringer, der i det meste af mellemkrigsperioden fulgte af hovedstadsmetropolens byspredning og de samtidige betydelige sommerhusbydannelser. De to hovedstadskommuner og siden flere af sognekommunerne i forstæderne fik ganske vist fra tiden omkring århundredeskiftet og frem til den sidste mellemkrigstid, i mangel af byplanmæssige lovhjælpemende beføjelser, på eget initiativ tilvejebragt stadig flere instrumenter til at gennemføre en bebyggelsesmæssig planlægning omfattende stadig større byområder. Men de muliggjorde ikke en kommunegrænseoverskridende regional planlægning og styring af den regionalt planløse byspredning og fordeling af bebyggelsesarterne, der særlig kendetegnede hovedstadsmetropolens, og vandt samtidig ikke større udbredelse i mindre købstadskommuner og sognekommuner med bymæssige bebyggelser så som større eller mindre stationsbyer, landevejsbyer og ladepladser. Og slet ikke i det store antal sognekommuner, der i hovedstadsmetropolens både nærmere og fjernere opland kom til at omfatte stadig større sommerhusbyer.⁶³

Sommerhusbykommunerne

Når større eller mindre sommerhusudparcelleringer var blevet godkendt af Matrikeldirektoratet og senere udført, havde de stedlige sognekommuner således alene via lokale bygningsreglementer beføjelser til at regulere konstruktionen og anvendelsen af de enkelte bygninger, der rejstes på grundene, ved godkendelse og anlæg af private og offentlige veje mulighed for at styre vejudlæg og via stedlige sundhedsvedtægter beføjelser til at regulere de sanitære forhold. Med disse stærkt begrænsede regulerings- og planlægningsbeføjelser, og da mange sommerhusudstyknings gennemførtes over en længere årrække og de stedlige sognekommuner bevidst ikke ønskede eller ikke havde økonomiske og administrative ressourcer til fuldt ud at håndhæve bygningsreglementerne og vej- og sundhedslovgivningen og dermed udnytte de planlægningspotentialer, der var indlejret heri, blev resultatet:

Dels at sommerhusområderne fik karakter af uregulerede langstrakte bybebyggelser, der strakte sig gennem et ofte større antal sognekommuner. Dels udparcellering af ofte små grunde, hvor en hensigtsmæssige placering af husene i forhold til hinanden og den nødvendige afstand mellem brønd og vandindførsel og latrin, afløbsledning og sivebrønd blev vanskelig at realisere. Dels en indskrænkning af den stedlige bade- og strandret til enten en lille fællestrand for det pågældende sommerhusområdes beboere eller alene til strandgrundejerne. Dels irregulære udlæg af sideveje mellem den stedlige strandvej og kystlinjen med stærkt varierende bredder af og afstande mellem disse sideveje: Nogle meget smalle, andre bredere og med stærkt varierende indbyrdes afstande, hvilket dannede stærkt forskellige dybder af de til sidevejene stødende enkelte irregulære parceller.

Et planløst mønster, der blev særdeles udbredt i sommerhusbybælterne langs Køge Bugt og Kattegatkysten og i sommerhusbyerne ved Kulhuse og Strøby Strand. Kun hvor der gennemførtes større samlede private sommerhusudstyknings, fik disse i et mere homogent præg. I form af regulært førte gennemgående veje og sideveje og dermed mere regulære parceller, som f.eks. ved Ishøj Strand, i dele af områderne ved Solrød Strand, i visse af sommerhusbyerne omkring fiskerlejerne, ved den planlagte naturudlagte sommerhusbebyggelser ved Tibirke Bakker, syd for Tibirke Hegn og Asserbo og Liseleje plantager samt i Søvang på Sydamer.

Kom hovedstadsmetropolens sommerhussognekommuner til at indgå blandt de af landets kommuner, der i mellemkrigstiden havde de svageste forudsætninger for at gennemføre en planlægning af den fremtidige bebyggelse, fik disse som andre sognekommuner med bymæssig bebyggelse i perioden bedre muligheder for at regulere de enkelte byggerier for så vidt disses byggetekniske forhold. I 1926 udvidedes lovgivningen om brandpolitiet på landet

med byggebestemmelser, der på en række områder svarede til købstædernes bygningslovgivning, ligesom alle sognekommuner i hovedstadsmetropolens sommerhusbyer i tiden frem til midten af det 20. århundrede fik et af Justitsministeriet godkendt bygningsreglement.⁶⁴ Købstædernes bygningslov blev dermed de facto overført til disse sognekommuner, hvilket bevirkede, at disse oprettede stedlige bygningskommissioner til at føre tilsyn med nybyggeriet ud fra reglementernes bestemmelser og til i nogle tilfælde at give indstilling om kommende udstykninger med tilknyttede forslag til udstykningsplaner og udstykningsdeklarationer, som sognerådet siden tiltrådte. En lokalkommunal planform, som blev særlig udbredt i efterkrigstiden; jf. APPENDIX VII.

Sammen med sognekommuners samtidig forøgede tilsyn med overholdelsen af de lokale sundhedsvedtægter afgørende forudsætninger for, at sommerhusbyggeriet op gennem mellemkrigstiden mange steder efterhånden standardmæssigt bedredes gradvist i takt med de realindkomststigninger, som kom det sommerhusbyggede mellemlag af mindre selvstændige og øvrige funktionærer til gode. Standardforbedringer, der blev stadig tydeligere i løbet af 30' - og 40'erne samtidig med, at myndighederne fra slutningen af 30'erne udrustedes mere gennemgribende bebyggelsesplanmæssige beføjelser, der også rummede potentialer for i højere grad at kunne planlægge udviklingen af kommende sommerhusbyer.⁶⁵

Kapitel 7

De første regulerings- og planlægningsbestræbelser

Som følge af mellemkrigstidens planløse byspredning og fordeling af bebyggelsesarterne særlig i hovedstadsmetropolen og landets øvrige storbyer, blev der fra slutningen af 30'erne tilvejebragt forbedrede vilkår for en mere gennemgribende byplanlægning og regulering af byggeriet i det åbne land. Virkemidler, der i et vist omfang også fik betydning for udbredelsen af hovedstadsmetropolens sommerhusbyer.

Forsøg på planløsninger

Den siddende socialdemokratisk-radikale regering fik således på dette tidspunkt gennemførte en række mere vidtgående bebyggelses- og boliglovpakker, som omfattede både betydelige ændringer af naturfredningslovgivningen og lovpakker, der byggede videre på den lovgivning, som helt tilbage fra tiden omkring første verdenskrig havde lagt de første sten til fundamentet for velfærdsstatens boligpolitik og første bebyggelsesreguleringer, og omfattede: Dels en landsdækkende byplanlov og en byggelov for København fra 38 og lov om boligsyn og saneringer fra 39. Dels fornyet og udvidet statslig långivning til socialt boligbyggeriet fra 1938 samt huslejetilskud- og regulering fra 1937-1939.

Selv om byplanloven fra 1938 ikke blot gav hovedstadskommunerne og en række forstadskommuner, der allerede, som førnævnt, med egne virkemidler var slået en på en stadig mere gennemgribende bebyggelsesplanlægning, men også samtlige af landets købstadskommuner og sognekommuner med større bymæssig bebyggelse et fast greb om den lokale byplanlægning, rummede den ingen regionale byplanmæssige beføjelser. En svaghed, som tillige var indlejret i den første byplanlov fra 1925, der i øvrigt af en række omstændigheder ikke fik større betydning, og som bevirkede, at Dansk Byplanlaboratorium i 1928 nedsatte Egnplanudvalget.⁶⁶

Et udvalg, der med statslig og kommunal deltagelse og senere med bistand fra Københavns Kommunes Byplanafdeling gennem et forslag til en egnplan skulle imødegå hovedstadsmetropolens regionalt planløse byspredning og fordeling bebyggelsesarter. Et egnplanarbejde, der dog efter Socialdemokratiet i 1929 havde genvundet regeringsmagten snart sporede i retning af at tilvejebringe planmæssigt gennemførte regionale arealreservationer for metropolbefolkningens friluftliv, der ellers var henvist til de folkeparker og idrætsanlæg, som hovedstadskommunerne og nogle forstadskommuner allerede havde tilvejebragt og siden tilvejebragte.⁶⁷

Naturfredningsplanlægning

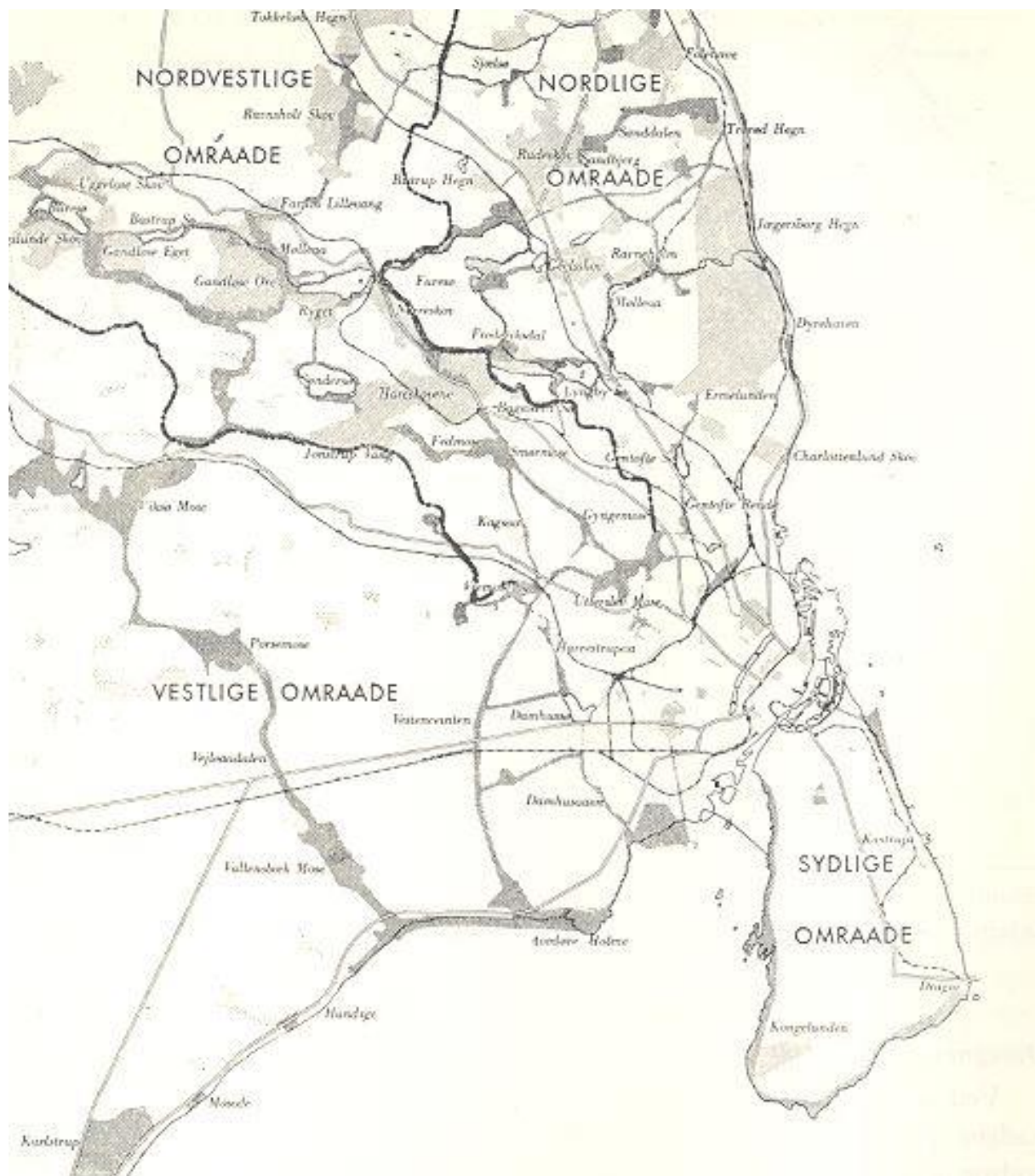
Et friluftsliv, der i velfærdsstatens kultur- og fritidssøjle fik en central placering, idet denne form for fritidsanvendelse blev set som afgørende for de brede lags restitution, sundhed og konkrete tilegnelse af steders natur- og kulturhistorie og dermed for sammes fysiske og kulturelle højnelse; jf. Kapitel 1. Da urbaniseringens pres i hovedstadsmetropolen lagde stadig flere barrierer for et fritidsliv i det fri for de store samfundslag, der ikke havde økonomisk mulighed for at udleve friluftslivet i egen villa-, sommerhus- eller kolonihave, blev det et bærende element i velfærdsstatens kultur- og fritidspolitik, at tilvejebringe vidstrakte rekreative områder i hovedstadsmetropolens opland.

Nordforstæderne

Med den første naturfredningslov fra 1917 var der ganske vist, udover generelle regler om adgang til offentligt ejede skove, uopdyrkede områder og strandarealer, til bevaring af værdifulde naturområder og sikring af almenhedens adgang til disse hjemlet mulighed for fredning eller offentlig arealerhvervelse mod, at statens bidrog med halvdelen af erstatningen til grundejerne og hovedstads-, købstads- og amtskommunerne med restbeløbet.⁶⁸ Men det

blev først fra slutningen af 20'erne og i de følgende årtier, at der i hovedstadsmetropolen åbnedes for større regionale rekreative områder til de brede befolkningslag.

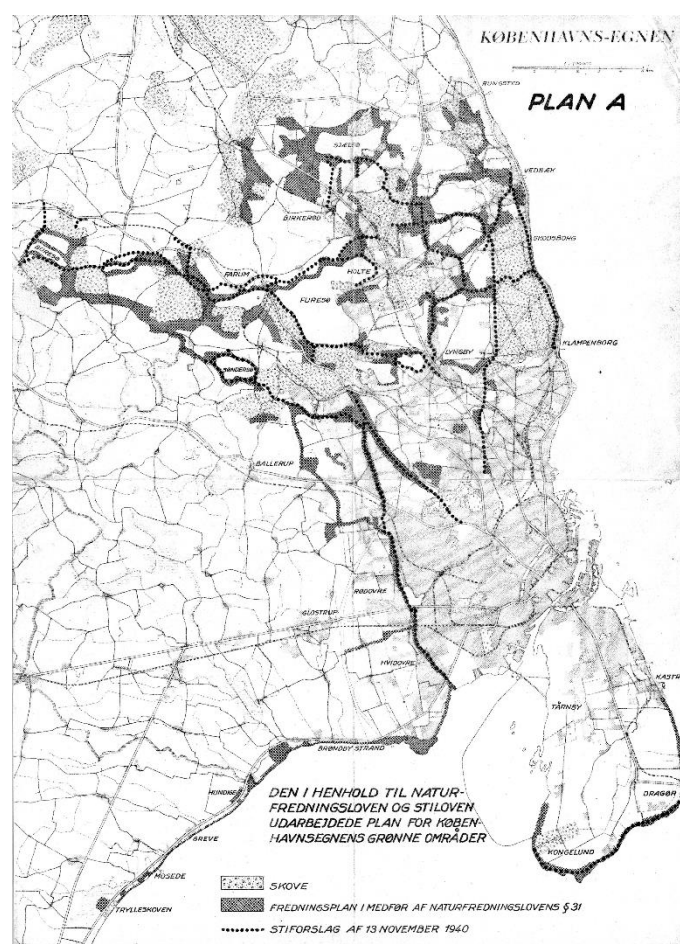
På statsminister Stauning initiativ og ud fra den finansieringsmodel, der indgik i 1917-naturfrødeningsloven, overgik omkring 1930 en række strandgrunde i Gentofte Kommune til offentlig eje, og omdannedes til Charlottenlund, Hvidøre og Bellevue strandparker.⁶⁹ Et afsæt for at spore Egnspanudvalgets arbejde i retning af på forhånd at reservere de politisk højprioriterede friluftsområder inden, der udarbejdedes en egentlig egnspan, og som mundede ud i, at udvalget i 1936 udgav bogen "Københavns-Egnens grønne områder"; i daglig tale betegnet: "Den grønne betænkning".⁷⁰

Den grønne betænkningens forslag til hovedstadsmetropolens, krydsskraverede, rekreative områder i 1936. (Københavnsegnens grønne områder, 1936)

Samlet lagde Den grønne Betænkning op til etableringen af et meget omfattende, differentieret og sammenhængende system af naturparker i hele den ydre hovedstadsmetropol med konkrete forslag til landskabsfredning og- erhvervelse med henblik på rekreativ arealanvendelse. Fredninger og erhvervelser, der skulle forhindre yderligere ødelæggelse af metropoloplandets landskaber gennem spredte og tilfældige udstykninger, og samtidig sammen med eksisterende naturområder sikre hovedstadsbefolkningen vidstrakte rum for alle former for friluftsliv. Samtidig udstak Den grønne Betænkning et udflugtstrafiksystem bestående af cykel- og gangstier og udflugtsveje for motorkørende både i radiale linjer til og fra hovedstaden og forstædernes naturområder samt ude i og mellem disse områder.⁷¹

Med den centrale betydning fritids- og friluftslivet for de berede masser havde i den socialdemokratiske arbejderbevægelse, og det særlige engagement statsminister Stauning lagde i sagen, gennemførte regeringen umiddelbart efter fremlæggelsen af Den grønne Betænkning den lovgivning og de administrative dispositioner, der skulle sikre betænkningens virkeliggørelse. Naturfrednings sagen overførtes fra Justitsministeriet til Statsministeriet, og i 1937 forelå en ny naturfredningslov. I forhold til 1917-loven kom den nye lov til at rumme en lang række betydelige nyskabelse i form af: Dels færdselsret for almenheden i privatejede naturområder opnået via fredningskendelser, der tillige kunne anvendes til at sikre offentligheden mulighed for på samme sted at tage ophold, bade og rejse telte. Dels mulighed for uden erstatning at belægge større områder en fredningsplan. Loven etablerede desuden generelle beskyttelseslinjer, der skulle hindre bebyggelse nærmere end 100 m fra kyst og 300 m fra skov. Hertil kom almindelige bestemmelser for offentlighedens færdsel i privatejede naturområder og om fri adgang til alle kyster og offentlige skove.

Frednings- og stiplanen fra 1940. (Redegørelse for udvalgets arbejde og for planernes videreførelse, Udvalget vedrørende Københavnsegnens grønne områder, 1954)

Da det var tanken, at Den grønne Betænkning skulle danne grundlag for en fredningsplan for hovedstadens opland, og da der var usikkerhed om den nye naturfredningslovs bestemmelser om fredningsplaner, gennemførtes i 38 og 40 tillægslove, der muliggjorde foreløbig fredning. Områder, der indgik i en tinglyste fredningsplanen kunne således alene udnyttes som hidtil, og den eksisterende "tilstand" i området måtte kun ændres med overfredningsnævnets tilladelse.

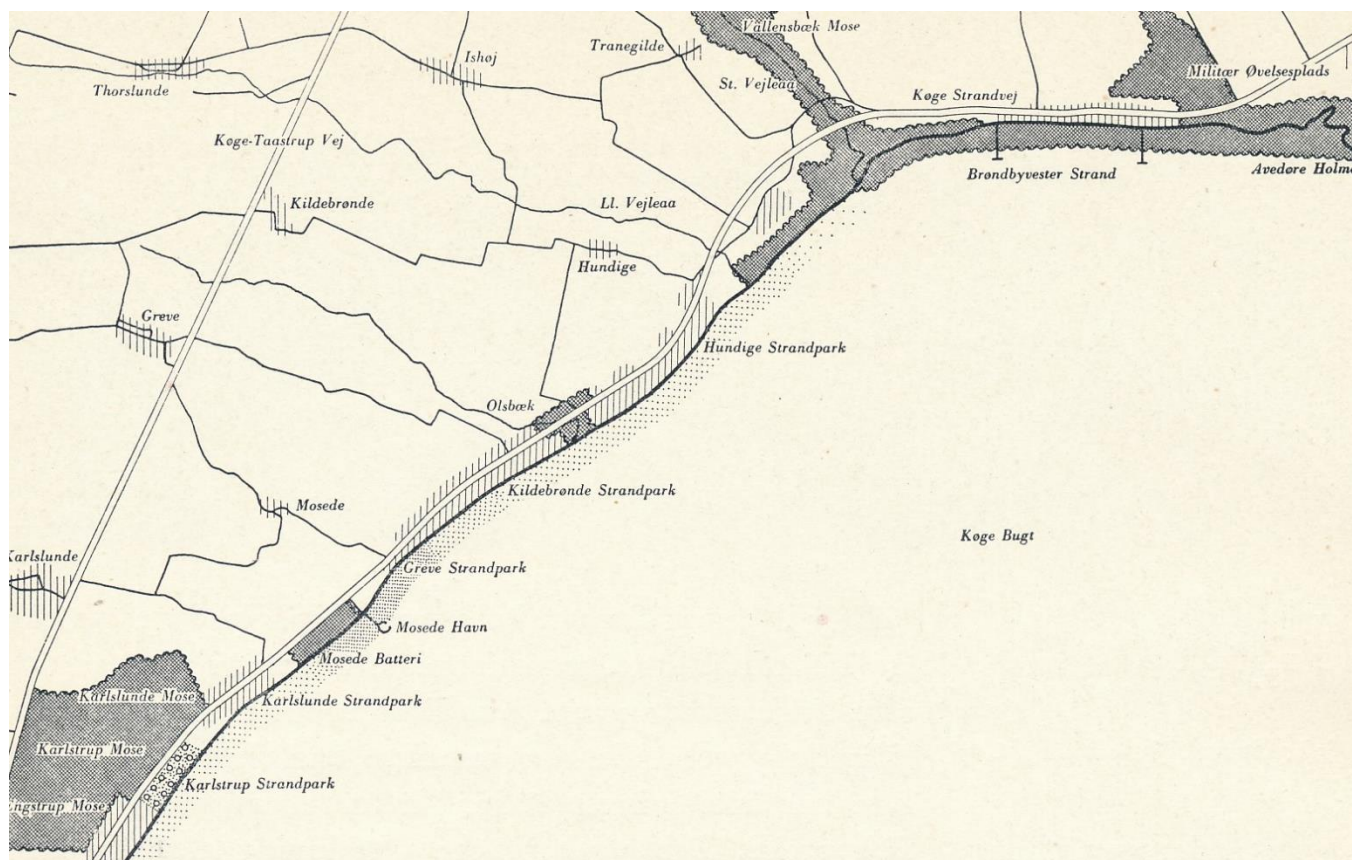
Til udarbejdelse af en fredningsplan for hovedstadsmetropolen nedsatte Statsministeriet et særligt tremandsudvalg, der blev det første fredningsplanudvalg i Danmark og arbejdede frem til 1954. I samspil med kommuner, amter, fredningsnævn, Danmarks Naturfredningsforening samt en af lodsejerne stiftet interesseorganisation, udarbejdede fredningsplanudvalget i årene 1938-1940 en fredningsplan for hele hovedstadsmetropolens område. Efter gennemførelsen af den såkaldte stilov fra 1940 indarbejdede fredningsplanudvalget i fredningsplanen desuden en plan for cykel- og gangstier og udflugtsveje med tilhørende parkstriber og parkeringspladser. Statsministeriet kunne efter loven erhverve de nødvendige arealer hertil og pålægge områder, der støtte op til eller lå i nærheden af stierne servitutter med henblik på fredning, adgangsret, byggelinjer, og senere anlæggelse af folkeparker, badestrande og lejrpladser. Arealerne kunne efterfølgende erhverves af det offentlige ved køb eller ekspropriation efter samme fremgangsmåde som ved arealafståelse til jernbaneanlæg, og skulle efter anlæggenes fuldførelse overgå til de stedlige amts- eller sognekommuner. Staten stillede som en af tidens beskæftigelsesforanstaltninger 3 mio. kr. til rådighed for selve sti- og vejanlæggene.⁷²

Op gennem 1940'erne og den første halvdel af 50'erne gennemførtes efter fredningsplanen i det væsentligste de fredninger, arealerhvervelser og stianlæg, der var lagt op til i Den grønne Betænkning i hovedstadsmetropolens nordlige egne, der finansieredes gennem naturfredningslovens statslige og kommunale fordelingsnøgler. Hermed åbnedes meget betydelige områder for hovedstadens friluftliv, ligesom der tillige lagdes rammer for den videre byspredning og forstadsdannelse i den nordlige del af hovedstadsmetropolen og dermed også begrænsninger for udlæggelse af yderlige sommerhusbebyggelser i disse områder.⁷³

Køge Bugt

Selv om hovedparten de foreslåede rekreative områder på Vestegnen, som Den grønne Betænkning havde lagt op til, ikke kom til at indgå i fredningsplanen, blev Køge Bugt-området en del af planen, som følge af den høje rekreative prioritet dette tillagdes. For i højere grad at udnytte de rekreative opholdspotentialer ved Køge Bugt, havde Den grønne Betænkning lagt op til en sydlig radial udflugtsforbindelse, med gang- og cykelsti, der skulle udlægges fra Valby Fælled langs Kalvebod Strands kystlinje, gennem kommende fredede strandenge ved Avedøre Holme og føre frem til den påtænkt fredede militære øvelsesplads ved Vestvoldens sydligste del ved Køge Bugt, hvorfra der langs volden skulle udlægges en sti, der skulle føre frem til de rekreative områder mod nord.

Kystforbindelseslinjen ved Avedøre skulle herfra forsætte som et parkbælte langs kystlinjen, passere kommende fredede engarealer ved Store Veljås udløb i Køge Bugt for at forsætte til Lille Vejle Å syd for. Da kysten hertil var uegnet til badning, foreslog betænkningen etablering af kunstige strande ved opfyldning ud i bugten i første omgang ved Avedøre Holme, og hvis det her faldt heldigt ud hele vejen herfra til Hundige Strand. Syd herfor og ned til Kalstrup Strand foreslog Den grønne Betænkningen sandoppumpning, hvorved de smalle strandbredder ville blive udvidet betydeligt, fredning af de sidste ledige områder i tilknytning til allerede etablerede anlæg samt arealerhvervelser ved Olsbæk og Mosede strande. I tilknytning til de allerede åbnede strandarealer ved Karlstrup Strand foresloges her fredning af de bagved liggende moser og plantager med henblik på en kommende naturpark med tilplantet skov og lejrpladser.

Den grønne Betæknings forslag til rekreative områder ved Køge Bugt. Enkelt skravering: Bebyggelse. Skråskravering: Fredede eller erhvervede rekreative områder. Mellem Avedøre og Ishøj strande skulle der erhverves et bredt bælte til folkeparker langs kysten og etableres lejrplads på et stort militært areal ved Avedøre Strand. Ned til Vallensbæk Strand lagde betænkningen op til omfattende opfyldninger fra kysten, hvor der ved sandoppumpning skulle tilvejebringes brede strande. Engarealerne ved St. Vejleås udløb i bugten foresloges fredet af hensyn til udsigten og arealet skulle stå i forbindelse med et bredt fredet rekreativt bælte, der skulle følge åerne helt op til Buresø i Nordsjælland. Fra Ishøj Strand og sydover skulle der ved sandoppumpning etableres egentlige badestrande eller ske udvidelse af eksisterende. Ved Olsbæk, Mosede og Karlstrup strande lagde betænkningen op til etablering af strandparker. Sidstnævnte sted desuden med folkeparker og lejrpladser. (Ole Forchhammer: Københavnsegnens grønne områder, Udvalget til planlægning af Københavnsegnen Dansk Byplanlaboratorium, 1936).

Selv om de store opfyldninger i bugten og sandoppumpninger ved strandene blev udeladt, indarbejdes hovedparten af Den grønne Betæknings forslag i frednings- og stiplanen fra 1940, der kom til at omfatte meget store områder ved Køge Bugt. Betydelige arealer, som ikke i første omgang i fuldt omfang tænkte udlagt til strand- og folkeparker og lejrpladser, men som ved en senere planinddragelsen heraf sikrede fredningsplanudvalget dispositionsfrihed til senere at gennemføre frednings- og stiplanen i fuldt omfang i Køge Bugt-området og forhindrede, at yderlige sommerhusbebyggelse ville lægge sig i vejen herfor. I den følgende tid gennemførte et af Statsministeriet nedsat særligt udvalg forhandlinger med de interesserede kommuner, hvorved der, ud fra den økonomiske fordelingsnøgle, som var indlejret i naturfredningsloven, sikredes mulighed for udlæggelse af stianlæg over visse strækninger mellem Avedøre og Vallensbæk strande, og opnåedes opholds- og baderet på kysten helt til Jersie Strand.

Hertil kom betydelige konkrete fredning og rekreative arealerhvervelse ned langs Køge Bugts kyst. De store engelaner ved Store Vejle Ås og Lille Vejle Ås udløb i Køge Bugt, hvorfra der var en vid udsigt over bugten, blev dermed forskånet for sommerhusbebyggelse og på samme tid etableredes meget betydelige strand- og folkeparker med tilhørende teltlejre ved Hundige Strand, omkring et tidligere fort ved Mosede Strand og på et vidtstrakt område på begge sider af Køgevejen ved Karlslunde Strand. Med den yderste anvendelse af fredningslovgivningens

muligheder og statsmagten og hovedstads- og amtskommunernes økonomiske velvilje, lykkedes det således ved Køge Bugt inden midten af det 20. århundrede, at inddæmme yderlige sommerhusudstyknings – og bebyggelser af tilgængelige restarealer og samtidig at sikre betydelige områder til friluftlivet for den mindre bemidlede del af hovedstadsmetropolens befolkning.⁷⁴

Udlæg af rekreative områder ved Køge Bugt efter frednings- og stiplanen fra 1940. Med de betydelige rekreative arealudlæg blev der sat med effektiv stopper for yderligere sommerhusbyspredning ved Køge Bugt (Redegørelse for udvalgets arbejde og for planernes videreførelse, Udvalget vedrørende Københavnsegnens grønne områder, 1954)

Byplanlægning

Lagde fredningsplanlægningen og efterfølgende gennemførte fredninger og rekreative arealhvervelser således grænser for sommerhusbyggeriets videre udbredelse i den daværende hovedstadsmetropolis nærmeste opland, blev dette ikke tilfældet længere ude.⁷⁵ Sommerhusbybæltet langs Kattegatkysten, de tre mindre sommerhusenklaver og andre kyst- og landskabsområder, der havde potentiale til at blive bebygget med sommerhuse i et større omfang, lå uden for det, der betragtedes som det umiddelbare rekreative område for den brede metropolbefolknings friluftliv, hvorved disse fjernere dele af metropolens opland ikke kom til at indgå hverken i Den grønne Betænkning og den følgende første fredningsplanlægning. Her, og i øvrigt i langt hovedparten af landet, hvor der ikke gennemførtes naturfredningsbegrundede begrænsninger af byggeriet, blev der herved vide muligheder for sommerhusbyggeriets fortsatte regionale udbredelse inden for naturfredningslovgivningens generelle bestemmelser for bygningsafstand til skov- og kystområder og byplanlovens rammer.

Efter byplanloven fik alle købstadskommuner og sognekommuner med bymæssige bebyggelser på mere end 1.000 indbyggere, i alt 230 købstads- og sognekommuner, pligt til inden 5 år efter lovens ikrafttrædelse at udarbejde byplaner, der skulle godkendes af Indenrigsministeriet og tinglyses på samtlige ejendomme. Af hensyn til byernes funktion skulle disse betragtes som en helhed i byplanen, der skulle rumme bestemmelser om vejes beliggenhed og retning, beliggenhed af havne, torve, spor, ledningsanlæg, offentlige bygninger, parker og kirkegårde, byggegrundens dybde, bredde og areal, bebyggelsesarternes fordeling på området ud fra bolig-, forretnings- eller industriformål samt bygningers indbyrdes afstand og beliggenhed og udstrækning på grundene og deres ydere udformning, for så vidt ensartet højde og tagformer.

Mens hovedstadskommunerne og nogle af de ældre forstadskommuner gennem lokale virkemidler allerede havde truffet bebyggelsesplanmæssige dispositioner, blev byplanlovgivningen og de samlede overordnede kommunale dispositionsplaner og de mere lokale byplanvedtægter, som på dette grundlag udarbejdedes efterfølgende, det fundamentale grundlag for den lokalkommunale planlægning af den bebyggelsesmæssige udvikling i hovedstadsmetropolen i løbet af 40'erne og den første efterkrigstid, hvor sommerhusbybæltet ved Køge Bugt og sommerhusbyen Søvang efterhånden også blev en del af metropolens byplanpligtige indre dele.⁷⁶

Planmæssige rammer, som hovedstadsmetropolens opland ikke i første omgang blev omfattet af på nær købstadskommunerne i den omliggende købstadsring og enkelte sognekommuner med stationsbyer eller andre større bydannelser, der i løbet af 40'erne fik et så stort befolkningsmæssigt volumen, at disse blev omfattet af byplanpligten.⁷⁷ Af byplanpligtige sognekommuner med sommerhusbyer i hovedstadsmetropolens åbne opland blev alene Tikøb, Hellebæk-Hornbæk, Søborg-Gilleleje og Toverup, med Hundested, ved Kattegatkysten, men det blev dog først sent, at disse kommuner fik udarbejdet dispositionsplaner med efterfølgende partielle byplanvedtægter.⁷⁸

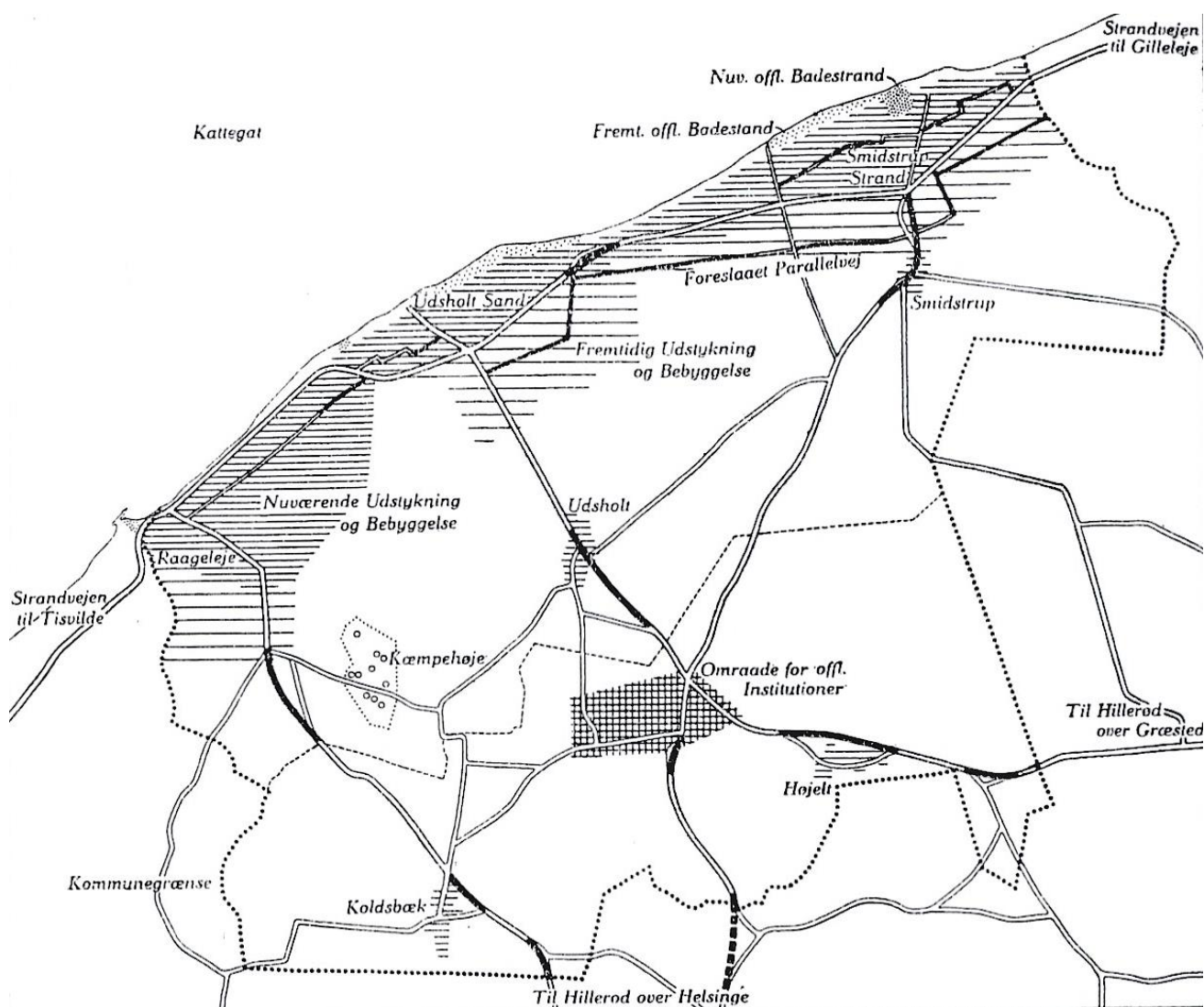
Forhold, der bevirkede, at der i betydelige dele af metropoloplandet i 40'erne og indtil den første efterkrigstids fredningsplanlægningen efterhånden nåede til disse dele af hovedstadsmetropolen, var nærmeste ubegrænsede rammer for nye sommerhusbebyggelser, så længe disse holdt sig inden for de generelle bestemmelser i de lokale bygningsreglementer, givne udstykningsplaner og- godkendesler, sundhedsvedtægter, der tillige indeholdt minimumsbestemmelser om vandindvindings og- spildevandsafledningsforhold, generelle bestemmelser i medfør vej- og naturfredningslovgivningen, og ikke kom i konflikt med andre fredningsplaner, gennemførte fredninger og offentlige rekreative arealerhvervelser. Ud over en særlig fredningsplan fra 1945 for Arrenæs, Avderød-halvø, der skød sig ud i Arresø, og pletvise mindre fredninger var ingen dele af det ydre metropolopland, hvor sommerhusbyerne var lokaliseret, underlagt sådanne naturfredningsbegrundede dispositioner.⁷⁹

Kun enkelte sognekommuner i hovedstadsmetropolen med sommerhusbebyggelser tilvejebragte tidligt og frivilligt dispositionsplaner. En af dem var Bistrup Sognekommune, som ved Udsholt og Smidstrup strande og Rågeleje indgik i Kattegatkystens lange sommerhusbybælte. Dispositionsplanen, der var udarbejdet af en af tiden førende byplanlæggere, Peter Bredsdorff, lagde udover mindre byvækstområder omkring de stedlige landbyer og et op til:⁸⁰ Dels en forstærkning af delstrækninger på de kommunale biveje, der fra de amtskommunale landeveje fra Hillerød, over Helsingør og Græsted, førte frem til sognekommunens landsbyer og sommerhusbyerne ved kystlinjen. Dels nye lag af sommerhusbebyggelser op til de eksisterende sommerhusbyer. Dels forstærkning af delstrækninger på den gennemgående strandvej med forbindelse til Gilleleje og Tisvilde og udlæg af nye tværgående parallelveje til strandvejen. Dels udlæg af ganske betydelige nye offentlige badestrade for både almenheden og sommerhusbeboerne, der havde huse længere fra kystlinjen.

På grundlag af dispositionsplanen for Bistrup Sognekommune fremlagde i Bredsdorff i 1945, som den første i Danmark, en række principielle forhold, der kunne indgå i planlægningen af kommende sommerhusbyer. Ud over vejanlæggene og de forskellige arealreservationer for kommende bebyggelse, der skulle indgå i en dispositionsplan, lagde Bredsdorff op til, at planlægningen af nye sommerhusområder skulle operere med: Etablering af grønne kiler fra baglandet frem mod kystlinje, udlæg af større sommerhusgrunde for at skabe større afstand mellem vandforsyningsanlæg og spildevandsopsamlings- og udledningsanlæg og en hensigtsmæssig placering af huse på og beplantning af de enkelte grunde af hensyn til beboernes privatliv og for at sløre den stærke opblanding byggeformer, der kendetegnede sommerhusbyerne. Herudover gav Bredsdorff forslag til prisbillige, men rationelle løsninger på

sommerhusbyernes vandforsynings- og spildevandsafledningsudfordringer og udlæg af græs- eller mosklædte jordsideveje, der tillod bilpassage, men ellers skulle være forbeholdt gående og cyklende.

Selv om Bredsdorff var fuldt bevidst om, at moderne byplanlægning kunne være en udfordring for sognekommuner med ofte stærkt begrænsede administrative og tekniske ressourcer, var det hans vurdering, at det her var muligt at tilvejebringe skitse-mæssige dispositionsplaner, der, uden anvendelse af mere detaljerede partielle byplanvedtægter, kunne realiseres ved en fuld udnyttelse af de planmuligheder, som de ikke byplanpligtige sognekommuner allerede rådede over. Det være sig forandringer i bygningsreglementer, behandling af udstykningssager og planer, inden de gik videre til Matrikeldirektoratets godkendelse, krav til private vejanlæg i forbindelse med disse kommunale godkendelse samt tilsvarende godkendelse af vandforsyningsanlæg og spildevandsordninger. Skønt Bredsdorff således opstillede realistiske muligheder for en egentlig byplanlægning i sommerhusbyer, var han helt bevidst om de problemstillinger, der ville følge af kommende meget omfattende sommerhusbydannelser, som ville kræve regionale egnsplanmæssige plandispositioner.⁸¹

Dispositionsplanen, for Blistrup Sognekommune, 1944. Forstærkning af delstrækninger på kommunale biveje, angivet med sort markering. Eksisterende sommerhusudstyknings- og bebyggelser, angivet med tæt skravering. Fremtidige områder helårsbeboelse i landsbyer og sommerhusområder, angivet med åben skravering. Kommende centerdannelse omkring Blistrup kirkesognelandsby, angivet med krydsskravering. (Peter Bredsdorff: Om planlægning af sommerbebyggelser i Arkitektens Ugehæfte, nr. 1945, s. 35)

Egnsplanlægning

Selv om der med dispositionsplaner og byplanvedtægter blev lagt faste rammer for den planmæssige bebyggelse af hovedstadsmetropolens enkelte kommuner, var myndighederne fortsat ikke udrustet med instrumenter til at styre den samlede regionale byspreddning og fordeling af bybebyggelsesarterne i metropolen. Som følge af det igangværende fredningsplanarbejde, som optog betydelige ressourcer, og nedsættelsen af Hovedstadskommissionen i 1939, i hvis arbejde også regionale organer og løsninger, herunder egnsplanlægning, skulle indgå som et meget centralt problemkompleks, kom Egsplanudvalgets øvrige regionsplanarbejde ikke videre i den første halvdel af 40'erne.⁸² Skønt besættelsestiden båndlagde mange ressourcer, hindrede dette dog ikke andre regionale planinitiativer: Dels DSB's forslag til og plan for S-banenettets udbygning fra 1940. Dels Københavns Kommunes kommission for udarbejdelse af endnu en trafikplan for hovedstaden og Dansk Ingeniørforenings nye trafiklinjeudvalg for hovedstadsmetropolens tre amtskommuner i 1944. Dels samme år Indenrigsministeriets udvalg til samordning af planlægningen i kommunerne vest for København, blot betegnet Samordningsudvalget, hvis virkeområde blev fastsat til Gladsaxe og Herlev sognekommuner og hele Vestegnen, herunder også Høje Tåstrup og Thorlunde-Ishøj sognekommuner i egnens udkant.

Samordningsudvalget forsøgte i første omgang at tilvejebringe en kommunal samordning af udstykninger for at hindre de planløse og ofte spekulative udstykninger, der skabte problemer i forhold til hensigtsmæssige vejforløb og afvandingsanlæg, og lagde bylag på bylag på de eksisterende forstadsbebyggelser, hvorved hovedstadsmetropolen i endnu højere grad risikerede at fremstå som et stadig mere kompakt og sammenbygget bylegeme. Udvalgsarbejdet omfattede en betydelig kortlægning af eksisterende og forventede udstykninger, men ud over nogle konkrete aftaler førte det ikke til delregionale planer for denne del af hovedstadsmetropolen. Til gengæld kom det til at stå klart for myndighederne, at en ukontrolleret byvækst kunne finde sted på trods af, at bykommunerne inden for egne grænser med 1938-byplanloven havde fået de nødvendige planmæssige beføjelser.

Allerede i 1936 havde Egsplanudvalgets underudvalg vedr. Københavns-egnens grønne områder i den grønne betænkning anbefalet, at betænkningens foreslåede system af rekreative friluftsområder blev en integreret del af en samlet egnsplan, og henstillet til staten og hovedstadsmetropolens kommuner og amtskommuner, at en sådan plan blev gennemført under ét, eventuelt ved en særlig lov, således at der efterfølgende kunne nedsættes en regional byplankommission til behandling af hovedstadsmetropolens udviklingsområder. Da den første fredningsplan fra 1940 havde lagt rammer for naturbeskyttende og rekreative arealreservationer, og da den fortsatte ukontrollerede bebyggelsesspredning, som Samordningsudvalget havde dokumenteret, kaldte på snarlige og videregående egnsplanmæssige dispositioner for hele hovedstadsmetropolen, genindkaldte Dansk Byplanlaboratorium på foranledning af Indenrigsministeriet Egsplanudvalget i 1945, efter på forhånd at have opnået tilsagn om økonomisk støtte fra både staten og metropolområdet kommuner- og amtskommuner.

Ved den lejlighed blev det besluttet at genoptage egnsplanarbejdet og at oprette det selvstændige Egsplankontor, der skulle udarbejde en egnsplan for hovedstadsmetropolen omfattende: Egnens udvikling som en helhed, fordelingen af arealer til bymæssig bebyggelse og områder, der skulle friholdes herfor, områdernes anvendelse til rekreative formål, boligformål, industri, værksteder, storhandel, butikker m.m., beliggenheden af lokalcentre, placeringen af større offentlige institutioner og anlæg og sø- og lufthavne samt linjeføringerne for jernbaner, hovedfærdselsvej og gennemgående gang- og cykelstier. Den kommende egnsplan skulle desuden redegøre for planens forudsætninger, de eksisterende forhold, motiverne bag de enkelte forslag og de formelle muligheder for at gennemføre planen samt rumme udkast til lovbestemmelser, som skulle kunne sikre planens gennemførelse, efter at denne forinden havde været forhandlet med de enkelte kommuner og amtskommuner og statslige myndigheder. Geografisk fastsattes hovedstadsmetropolen i det nye kommissorium nu til: Hovedstadskommunerne, Københavns Amtskommune, de tre sydøstlige sognekommuner i Frederiksborg Amtskommune samt sognekommunerne ned langs Køge Bugt i Roskilde Amtskommune.⁸³

I modsætning til Egnspanudvalgets hidtidige meget nære forbindelse til interessesfæren i Københavns Kommunes byplanafdeling, organiseredes dets Egnspankontor, der tillige blev udvalgets sekretariat, nu helt bevidst som en funktion helt uafhængig af statslige og kommunale interesser. Selve Egnspanudvalgets plenarforsamling, der fungerede som en art repræsentantskab, mødtes en gang årligt, hvor formanden aflagde beretning, således at medlemmerne af forsamlingen kunne orientere det politiske og administrative bagland om planlægningsprocessens forløb og forventede udviklingsretning.

Egnspanudvalget udpegede desuden et arbejdsudvalg bestående af statslige og kommunale topembedsmænd suppleret med særlige, men uafhængige, sagkyndige. I alt 17 medlemmer, heraf 5 repræsentanter for Københavns Kommune, en fra forstadskommunerne, en hver fra Københavns og Frederiksborg amtskommune, 6 statslige repræsentanter, en fra Industrirådet samt to sagkyndige. Arbejdsudvalget, der mødtes et par gange om måneden, fik oplæg fra Egnspankontoret og skulle i sidste ende afgive beslutningsindstilling til plenarforsamlingen. Med dette ganske omfattende apparat gennemførtes i de følgende knap 3 år et stort planarbejde, der førte til fremlæggelsen af den såkaldte Fingerplan i starten af 1948. En planramme, der potentielt kunne også udstrækkes til metropolens nærmere og fjerne områder og dermed kunne til omfatte, de meget store områder, som i den første efterkrigstid udlagdes til meget vidtstrakte sommerhusbyer.⁸⁴

Kapitel 8

Delkonklusion

Mens først aristokratiets og siden industriborgerskabets sommerslotte-, landsteder- og villaer i hovedstadsoplandet helt frem til tiden omkring første verdenskrig er blevet behandlet i en omfattende mængde litteratur, udgør det sommerhusbyggeri, der fulgte efter i mellemkrigstiden og 40'erne et forsømt forskningsområde. Det gælder i såvel den kulturhistorisk som kultursociologisk prægede arkitekturhistoriske litteratur.

Bl.a. repræsenteret ved det af Nan Dahlkild redigerede hovedværk om sommerlandets arkitektur, hvor der ensidigt sættes fokus på overklassens arkitekttegnede sommerhuse, mens behandlingen af periodens øvrige og langt mere omfattende sommerhusbyggeri ikke blot bliver fragmentarisk, men tillige fejlbehæftet. Som følge af en fejlfortolkning af den offentlige statistik, jf. note 24, ansætter Dahlkild således det samlede antal sommerhus i landet i 1945 til alene 4.180, mens byplanlæggeren Arne Gaardmand estimerer samme talstørrelse i 1950 til 40-50.000.

Denne bog har imidlertid påvist, at der i perioden opførtes 7.231 sommerhuse i hovedstadsmetropolen og dens opland. I forhold til de 700 sommervillaer, der var opført før verdenskrigen repræsenterede mellemkrigstidens og 40'ernes sommerhusbyggeaktivitet en eksplosiv vækst og dermed den første sommerhusbølge, der skyllede ind over hovedstadsmetropolen i det 20. århundrede, og som førte til, at sommerhusbyen særlig i hovedstadsmetropolens åbne opland blev et nyt urbant fænomen.

Sommerhusbyens forudsætninger

Ud fra det i Indledning i Kapitel 4 givne hovedspørgsmål A, er det blevet påvist, at sommerhusdannelsen i hovedstadsmetropolen i mellemkrigstiden og 40'erne byggede på tre forudsætninger: Periodens urbaniseringsproces, øgede fritid for bredere samfundslag og jævne økonomiske vækst.

Hovedstadsmetropolens dannelse

Med hovedstadens omdannelse fra to sammenvoksede og integrerede byer med knapt en halv mio. indbyggere omkring århundredskiftet til en hovedstadsmetropol med 1,2. mio. indbyggere i midten af det 20. århundrede med en helt udbygget hovedstad og et omliggende koncentrisk forstadsland udenom, forlængedes afstandene til metropolens nærmest liggende rekreative områder på samme tid, som bybebyggelse lagde beslag på eller afspærrede adgangen til stadig større dele af disse. En urbaniseringsproces, der løb parallelt med, at en meget stor del af befolkningen opnåede en signifikant udvidelse af ferie- og fritiden, der i stadig større omfang omsattes til forskellige former for friluftsliv i større eller mindre afstand af den fortættede hovedstadsmetropol og dens produktions- og arbejdsliv.

Fritid og friluftsliv

For funktionærer og sparsommelige faglærte arbejdere i form af et liv i det fri i eget hus og have i Københavns yderdistrikter eller forstæderne eller i haver i bygge-, havebolig- eller kolonihaveforeninger i samme områder af hovedstadsmetropolen. Et fritids og- friluftsliv, hvor havedyrkning af grøntsager kunne aflaste husholdningsøkonomien eller opfylde drømmen om at vende tilbage til den mere rurale livsform, som mange af hovedstadsmetropolens arbejdere og funktionærer eller deres forældre, som førte- og andengenerationstilflyttere, havde forladt ved tilflytning fra provinsens landdistrikter. Men også et arbejdsfrit familieliv i en havebolig, der i den sidste halvdel af det 19. århundrede var blevet normdannede for borgerskabets livsform, og som i det nye århundrede bredere samfundslag tog til sig, fik en høj prioritet på den boligpolitiske dagsorden og blev det bærende element i den nye forstadsform, havebyen, der af byplanlæggeren Ebenezer Howard udvikledes som reaktion på de engelske storbyers lagvise vækst.

For andre samfundslag gav et sommerhus en mulighed for i den arbejdsfritid både at komme på god afstand af hovedstadsmetropolens by-, arbejds- og produktionsliv og opnå de værdier, som knyttede sig til haveboligen. Helt svarende til den ene af de compensationsteseer, der i den internationale turismeforskning anses som en forklaring på sommerhusbydannelserne, jf. Indledningens Kapitel 3, har bogen således dokumenteret et modsætningsforhold mellem på den ene side produktions- og arbejdslivet og helårsboligen i den tæt bebyggede hovedstadsmetropol med de her begrænsede muligheder for lys og på den anden side det åbne land, hvor sommerhuset i fredelige, landlige og rekreative omgivelser, dels kompenserede på det levestandardunderskud, som livet og helårsboligen i "byen" udgjorde, dels gav mulighed for skabe den brugsværdi og den sociale status, som besiddelsen af en havebolig indbefattede.

Et gode, som dog forudsatte et husstandsindkomstniveau, der var så højt, at det kunne dække både udgifterne til livsforbrødenheder, skatter, kontingenter og ikke mindst en helårsbolig. Men også et husstandsindkomstniveau, som måtte forudsættes så mere udredet blandt større befolkningsgrupper, at det kunne generere større sommerhusbydannelser i hovedstadsmetropolens fjernere kystnære og rurale opland end dem, der havde kendetegnet overklassen mindre sommervillakvarterer i tiden frem til første verdenskrig. Forudsætninger for mellem- og efterkrigstidens sommerhusbyer, som bogen påviser tilvejebragtes gennem den samfundsøkonomiske udvikling, der kendetegnede mellemkrigstiden og 40'erne.

Jævn økonomisk vækst

Trods tilbagevendende kriser blev perioden således kendetegnet af en forsat industriel tilvækst og en deraf følgende jævnt stigende økonomisk og indkomstmæssig vækst, der muliggjorde et signifikant fald i fødevarers andel af det samlede privatforbrug og tilsvarende betydelige stigninger i boligudgifternes og andet konsums andel, hvori også varige forbrugsbrugere, som sommerhuse indgik. Skabte periodens økonomiske vækst et grundlag for, at større befolkningsgruppe i perioden fik mulighed for at erhverve et sommerhus, syntes dette gode dog alene at tilfalde tjenestemænd og funktionærer, der i perioden opnåede en betydelig større andel af periodens samlede og stigende indkomst og gruppen af direktører og selvstændige, der forsat disponerede over knapt halvdelen af den samlede indkomst.

Sommerhusbyernes karakter

Mens knapt 30 procent af mellemkrigstidens og 40'ernes sommerhusbyggeri i hovedstadsmetropolens af arbejdere og lavere funktionærer opførtes som illegalt helårsbeboede sommer- og lyshuse på Norvest-, Vest- og Sydegen og blev en afgørende katalysator for den stedlige forstadsomdannelse, rejstes de resterende godt 70 procent i sommerhusbyer- og enklaver i metropolens fjernere åbne opland.

Udbredelse og bykarakter

Ud fra det i Indledning givne hovedspørgsmål B er det blevet påvist, at godt tre fjerdele af dette sommerhusbyggeri, blev lokaliseret til kystområderne i hovedstadsmetropolens udkant i form af to langstrakte sommerhusbybælter: Dels et, der over 50 km fulgte Nordsjællands kystlinjen fra Helsingør til Hundested, hvor der længe før var opstået et stort antal fiskerlejer, og hvortil førte både, efter tidens forhold, gode biveje fra landeveje længere inde i landet og det nordsjællandske sidebanenet. Dels et der, over en 30 km lang strækning fra Avedøre til Jersie Strand fulgte Køge Bugts kystlinje, og som efter etablering en ny hovedlandevej i midten af 30'erne blev mere tilgængeligt. Den øvrige mindre fjerdedel af periodens sommerhusbyggeri lokaliseredes derimod til tre mindre enklaver af sommerhusbebyggelser langs kyst- og fjordstrækningerne andre steder i hovedstadsmetropolens åbne land: En på Amagers sydspids ud til Køge Bugt. En ud til Isefjordskysten ved Kulhuse i Hornsherred. En ved Strøby Strand på Nordstevns Køge Bugt-kyst. Hertil føjede sig mindre husklynger ved metropolens øvrige kyst- og søområder.

Samlet blev mellemkrigstidens og 40'erne sommerhusbyer i hovedstadsmetropolens opland således styret af behovet for at sikre sommerhusene den tætteste billighed i forhold til kysters og naturområders attraktioner, men også af den trafikale tilgængelighed til sommerhusbyerne. Hertil kom, at ældre eksisterende bymæssige bebyggelser, fiskerlejer og andre mindre husklynger, eller hovedstadsmetropolens yderste forstæder, blev lokaliserende for de første sommerhusbyer, mens de senere placeredes enten mellem allerede opståede sommerhusbyer, hvorved disse kom til at danne de sammenhængende sommerhusbybælter, eller på bar mark, hvor der ikke var sket en sommerhusbydannelse i forvejen.

Ud over den signifikante udbredelse langs kyst- og skovlinjerne blev mellemkrigstidens og 40'ernes sommerhusbyer og -bybælter i hovedstadsmetropolens opland kendetegnet af en koncentriske byvækst, hvor et eller flere bebyggelseslag, langs parallel- eller tværveje veje og uden fællesarealer, idrætspladser og større offentlige forsyningsanlæg, med tiden lagde sig uden om den ældre sommerhusbebyggelse nær ved kyst- og naturområderne. Der hvor der indlagdes elektricitet blev denne samlet varetaget af NESA, mens vandforsyningen enten klaredes ved boringer på de enkelte parceller, af private vandværker i større sommerhusbyer eller ved forsyning fra nærmeste bymæssige bebyggelse.

På nær enkelte undtagelser gennemførtes der igen kloakering af periodens sommerhusbyer, hvorved spildevand udledes på den enkelte grund, nærmeste vandløb eller til sivebrønde. Da de nærmest sommerhusbyerne beliggende ældre eksisterende bymæssige bebyggelser, fiskerlejer og landsbyer, havde dagligvarebutikker, i nogle tilfælde også andre former for detailforretninger og håndværksvirksomheder, knyttedes, der i perioden til de nordsjællandske sommerhusbyer ikke særlige bymæssige servicefunktioner til sommerhusbyerne udover mindre iskiosker. Til gengæld dannede sommerhusbyerne langs Køge Bugt grundlag for en stribe af mindre dagligvareforretninger og byggehåndværksvirksomheder ned langs Gammel Køge Landevej.

Social sammensætning

Selv om mellemkrigstidens og 40'ernes betydelige sommerhusbydannelser i hovedstadsmetropolens opland var udtryk for, at bredere samfundslag fik mulighed for at erhverve en byggegrund og på denne at opføre et sommerhus, har bogen dokumenteret, at det gode som et sommerhus repræsenterede, blev ulige fordelt. Alene 10 procent af periodens førstegangssommerhusejere i hovedstadsmetropolens opland var således arbejdere, mens tæt ved halvdelen kom fra tidens mellemlag af mindre selvstændige inden for detailhandel, håndværk og servicevirksomhed samt af øvrige, for det meste underordnede, funktionærer. Andelen af sommerhusejende kapitalejere og ledende eller akademisk uddannede funktionærer, som var helt dominerende blandt sommerhusvillaejerne før første verdenskrig, kom dermed til at ligge et godt stykke under halvdelen af tidens nye førstegangssommerhusejere.

Periodens øgede realindkomster og fritid for bredere samfundslag, slog således også igennem inden for sommerhuslivbyggeriet, uden at dets ejersammensætning på nogen måde kom til at svare til hele hovedstadsmetropolens sociale sammensætning. Med en andel på et pænt stykke over haldelen af metropolens erhvervsbeskæftigede både i 1930 og 1950, blev arbejderklassen stærkt underrepræsenteret som sommerhusejere, mens et langt større andel af selvstændige og funktionærer, og særlig øvrige funktionærer og mindre selvstændige, i forhold til disse gruppers andel af erhvervsbeskæftigede i metropolen, kom til at nyde godt af den friluftmulighed, som et sommerhusliv og -ejerskab udgjorde.

Ligesom de på samme tid fremvoksende forstæder fik hovedstadsmetropolens sommerhusbyer en forskelligartet social sammensætning. Laget af større selvstændige og højere funktionærer blev således dominerende som førstegangssommerhusejende i sommerhusbybæltet i Nordsjællands kystområde som følge af den status af sommeropholdsensklave for hovedstadsborgerskabet, som området allerede havde opnået før første verdenskrig og de højere grundværdier, der fulgte af de kyst- og landskabsmæssige attraktioner. Hertil kom den,

trods gode trafikforbindelse, betydelige afstand til hovedstadsmetropololen, som fordrede enten et motorkøretøj eller midler til de ganske dyre rejseomkostninger med tog og rutebil.

Som følge af smalle strandredder og visse kyststrækningers stillestående og plumrede vand eller tætte bevoksning med rørskov, kunne Køge Bugt ikke opvise samme attraktioner som den nordsjællandske kystlinje. Med de deraf følgende lavere grundværdier, den kortere afstand til hovedstaden, der fra de nærmeste destinationer endda kunne nås på cykel, og de forberede trafikforbindelser, der fra midten af 30´erne opnåedes gennem den nyanlagte Køgevej og DSBs hyppige rutebilstrafik på samme, blev mellemlaget af mindre selvstændige og øvrige funktionærer dominerende blandt de førstegangssommerhusejende i Køge Bugt-området sommerhusbybælte og i øvrigt også ved de tre mindre sommerhusbyer.

Selv om arbejderklassens andel af førstegangssommerhusejere i Køge Bugts sommehusbybælte og særlig i dets nordlige del, ligesom i de tre mindre sommerhusbyer, blev større end i hovedstadsmetropoloplandets sommerhusbyer som helhed, kom denne sommerhusejerandel dog stadig til at ligge langt under arbejdernes andel af de erhvervsbeskæftigede i hovedstaden og forstæderne i såvel 1930 som i 1950. I modsætning hertil har Dahlkild i sin behandling af mellemkrigstidens og 40´ernes sommerhusbyggeri, jf. Indledningens Kapitel 3, som følge sin misfortolkning af den offentlige statistik, jf. note 24, fejlagtigt hævdet, at det blev arbejdere og håndværkere, der i perioden tegnede sommerhusbyggeriet ved bl.a. Køge Bugt, og at dette følgelig blev kendetegnet af selvbyg og anvendelse af genbrugsbyggeomaterialer eller udrangeret sporvogn- og jernbanemateriel.

Sommerboligbebyggelsen

Denne bog har for samtlige af de i hovedstadsmetropololen i mellemkrigstiden og 40´erne opførte sommerhuse, ikke des to mindre kun kunnet påvise ét eksempel, hvor tidligere sporvogns- og jernbanemateriel er blevet ombygget til et sommerhus. Selvbyg, anvendelse af genbrugsmaterialer og meget små og yderst spartansk indrettede sommerhuse var ganske vist helt fremherskende i forstædernes sommer- og lysthusbyggeri i den første mellemkrigstid og tilsvarende igennem hele perioden i den indre dele af Køge Bugts sommerhusbybælte, i nogle af de tre mindre sommerhusbyer og enkelte steder i det nordsjællandske sommerhusbælte, hvor arbejderklassen udgjorde en andel, der lå signifikant over dette lags gennemsnitlige andel af førstegangssommerhusejere i hovedstadsmetropoloplandet som helhed. Men det stærkt polariserede billede af et sommerhusbyggeri præget af kolonihavehusagtige primitive sommerhuse og arkitekteregnede og ekstravagante sommervillaer, som fremgår af Dahlkilds karakteristik af periodens sommerhusbyggeri, jf. Indledningens Kapitel 3, synes ikke vallidt. I hvert tilfælde ikke i hovedstadsmetropolens opland.

Mellemlagets helt dominerede position som førstegangssommerhusejende i mellemkrigstidens og 40´ernes i hovedstadsmetropolens skabte således forudsætningen for, at metropolens gennemsnitssommerhus fik en størrelse og aptering, der lå langt over tidens gennemsnitlige kolonihavehus uden dog at komme i nærheden af førkrigstidens overklasesommervillaer. Periodens gennemsnitssommerhus var således en af en håndværksmester på et støbt fundament opført træbygning på 54 m² indeholdende 2-3 rum med køkken og indlagt vand, men uden toilet og bad i selve huset, der var tilsluttet en eller anden form for spildevandsafledning og for det mest var indrettet med en varmforsyningskilde som en installeret skorsten gav mulighed for.

Bag dette gennemsnitssommerhus lå dog betydelige regionale variationer. Som helhed blev periodens sommerhuse størst og mest veludstyrede i de dele af metropoloplandet, hvor overklasselaget af større selvstændige og højere funktionærer udgjorde en højere andel af de førstegangssommerhusejende. Det være sig i det nordsjællandske sommerhusbælte og i den sydlige del af Køge Bugt. I en særklasse af meget store og ekstravagant udrustede sommerhuse kom dog et mindretal af sommervillaer langs Kattegatskystlinjer, omkring kystens fiskerlejer og umiddelbart syd for Tibirke Hegn og Asserbo og Liseleje plantager til at

indtage. I de mellemliggende sommerhusbyer ved det nordsjællandske kystområde, længere syd for dets vestlige plantageområder og i den sydelige del af Køge Bugts sommerhusbybælte, en meget betydelig del af periodens sommerhusbyer i hovedstadsmetropolen, kom sommerhusene i størrelse og indretning i nærheden af tidens gennemsnitssommerhus.

Regulerings- og planlægningsinitiativer

Med sommerhusbyernes stadig større udbredelse i hovedstadsmetropolens opland kunne de i mellemkrigstiden og 40'erne ikke undgå at skabe såvel lokale som regionale udfordringer. Et sæt af udfordringer, der i nogen grad blev fundet lokale løsninger på, men som myndigheder på regionalt niveau i det væsentligste ikke kunne inddæmme.

Sommerhusbyen som en regionsudfordring

Den regionale udfordring som hovedstadsmetropolens byspredning i mellemkrigstiden og 40'erne udgjorde, har ikke været genstand for nærmere forskning. Ud fra det i bogens indledning givne hovedspørgsmål C, er det imidlertid blevet påvist, at der helt svarende til den regionale planløse byspredning og fordeling af bebyggelsesarterne i hovedstadsmetropolens forstæder, i metropolens opland på samme tid skete en planløs regional spredning af sommerhusbyer helt ud til kysten. En sommerhusbyspredningen, der mange steder ledsagedes privatejede kroer, traktørsteder, badehoteller- og etableringer, pensionater og kommercielt drevne feriesteder og teltlejre. Selv om sommerhusbyspredningen i første omgang ikke i samme omfang som byspredningen i de samtidige forstadsdannelserne skabte samme barrierer for den interaktion i hovedstadsmetropolen, som var afgørende for dens udvikling som en byregion, førte den til en tilsvarende afspærring og ødelæggelse af kystlinjen og andre naturområder i metropoloplandet.

En betydelig regional udfordring i forhold metropolbefolkningens adgang til rekreative friluftsområder og dermed for den reproduktion og de levevilkår, som var afgørende for arbejdskraftens produktionssevne og interaktion som produktionsfaktor i byregionen. Hertil føjede sig den fremvoksende velfærdstats samtidige bestræbelser i retning af bebyggelsesplanlægning og tilvejebringelse af rekreative både nære og fjernere friluftsområder for almenheden. Elementer i velfærdstatens udvidede aktionsfelt, der ikke kunne undgå at komme i konflikt med hovedstadsmetropolens urbaniseringsproces og forstærke den regionale udfordring, som metropolens byspredning, og dermed også sommerhusbyspredningen, i forvejen udgjorde til ugunst for en ikke ubetydelig del af den brede befolknings levevilkår.

I forhold til de udfordringer, der fulgte af mellemkrigstidens byspredning, herunder sommerhusbydannelsernes, havde hovedstadsmetropolens kommuner stærkt begrænsede regulerings- og planlægningsbeføjelser. De to hovedstadskommuner og siden flere af sognekommunerne i forstæderne fik ganske vist fra tiden omkring århundredeskiftet og frem til den sidste mellemkrigstid, i mangel af byplanmæssige lovhjælpemæssige beføjelser, på eget initiativ tilvejebragt stadig flere instrumenter til at gennemføre en bebyggelsesmæssig planlægning omfattende stadig større byområder. Men de muliggjorde ikke en kommunegrænseoverskridende regional planlægning og styring af den regionalt planløse byspredning og fordeling af bebyggelsesarterne, der særlig kendetegnede hovedstadsmetropolen, og vandt ikke større udbredelse i mindre købstadskommuner og sognekommuner med bymæssige bebyggelser, så som større eller mindre stationsbyer, landevejsbyer, ladepladser og fiskerlejer.

Og slet ikke i det store antal sognekommuner, der i hovedstadsmetropolens både nærmere og fjernere opland kom til at omfatte stadig større sommerhusbyer. Sognekommuner, der bevidst ikke ønskede eller ikke havde økonomiske og administrative ressourcer til udnytte de planlægningspotentialer, der var indlejret i de stedlige bygningsreglementerne og vej- og sundhedslovgivningen. En manglende lokal planlægningsevne- eller vilje, der medførte, at mellemkrigstidens og 40'erne sommerhusbyer fik en regional planløs karakter af langstrakte bybebyggelser, der strakte sig gennem et ofte større antal sognekommuner, og et tilsvarende

lokalt planløst præg i form af ofte små grunde, en uhensigtsmæssig placering af husene i forhold til hinanden og den nødvendige afstand mellem brønd og vandindførsel, latrin, afløbsledning og sivebrønd, beskedne fælles strandarealer, irregulære udlæg af sideveje mellem den stedlige strandvej og kystlinjen med stærkt varierende bredder af og afstande mellem disse sideveje.

Beskedne planresultater

Med afsæt i hovedstads- og købstadskommunernes egne og tidlige byplanmæssige dispositioner og den første byplanlov fra 1925 har den byplanhistoriske litteratur indgående behandlet 1938-byplanloven og navnlig dens administrative implementering, Jf. Indledningens Kapitel 3. De første egnsplaninitiativer, der blev taget i mellemkrigstiden og 40'erne, er derimod kun blevet behandlet oversigtsmæssigt samtidig med at de særlige planmæssige udfordringer i forbindelse med tidens sommerhusbyer er uberørt. Dog har undersøgelser af periodens sommerhusbyggeri i den vestlige del af Limfjordsområdet påvist, at kommunerne var yderst tilbageholdende i forhold til at regulere sommerhusbyggeriet og inddrage dette i den byplanlægning, der blev mulig efter byplanloven fra 1938. Alene 1937-naturfredningslovens bestemmelser om en minimumsafstand mellem bebyggelse og kyst og skovl, synes efter denne undersøgelse at have reguleret sommerhusbyggeriet i perioden.

Med udgangspunkt i bogens hovedspørgsmål D er det imidlertid påvist, at såvel Danmarks Naturfredningsforening og friluftorganisationerne som arkitekter, byggeteknikere og hygiejnere i samtiden var særdeles opmærksom på alle aspekter af de udfordringer, der fulgte af det stadig mere omfattende sommerhusbyggeri. Udfordringer som enkelte af tidens byplanlæggere også havde fokus på, og som foranledigede den mest førende af disse, Peter Bredsdorff, til i midten af 40'erne at udvikle retningslinjer for planlægning af sommerhusbyer og at omsatte dem konkret til en dispositionsplan, som Blistrup Sognekommune frivilligt ønskede udarbejdet for hele kommunen og dermed også for dens sommerhusby, som indgik i sommerhusbybæltet ved Kattegatkysten.

Dispositionsplaner blev en af de overordnede byplanværktøjer, som kommunerne tog i anvendelse efter vedtagelsen af 1938-byplanloven, men kun et fåtal af hovedstadsmetropolens sognekommuner med sommerhusbyer fik i 40'erne udarbejdet sådanne planer, der tillige omfattede sommerhusbebyggelserne. Mens købstadskommunerne var pligtige til at gennemføre byplanlægning, underlagdes kun bymæssige bebyggelser med over 1.000 indbyggere i sognekommune denne pligt. I hovedstadsmetropolens sognekommuner med sommerhusbyer gjaldt det kun Tikøb, Hellebæk-Hornbæk, Søborg-Gilleleje og Toverup, med Hundested. Da det tog adskillige år inden, de fire sognekommuner fik udarbejdet en dispositionsplan, og alene én sognekommune, som anført Blistrup, frivilligt udarbejdede en dispositionsplan for sine sommerhusbyer, syntes sommerhuskommunerne i hovedstadsmetropolens opland at have udvist samme tilbageholdenhed i forhold til at benytte 1938-byplanlovens planmuligheder, som det som påvist ovenfor også gjorde sig gældende i sommerhusområderne ved Limjorden.

Idet en egnsplan for hovedstadsmetropolen og lovgivning, der kunne implementere planen, først gennemførtes i de to sidste år af 40'erne, blev metropolens sommerhusbyer frem til midten af det 20. århundrede ikke underlagt hverken lokale eller regionale byplanmæssige rammer. Dog med den i forhold til det øvrige land signifikante undtagelse, der knyttede sig til de begrænsninger for yderligere helsårs- og sommerhusbyggeri, som den særlige fredningsplan for hovedstadsmetropolen fra 1940 lagde i metropolens nordlige og nordvestlige del og ned langs Køge Bugt.

Det første skridt mod en samlet egnsplan, der også kom til at omfatte dele af hovedstadsmetropolens sommerhusbyer. Fredningsplanen reserverede således meget store arealer til de brede befolkningslag friluftsliv på bekostning af snævre private byggeinteresser og dermed de individuelle fritids- og friluftsinteresser, der bl.a. kom til udtryk gennem

sommerhusbyggeri. Helt i overensstemmelse med den fremvoksende velfærdsstats kultur- og fritidssøjle, hvorefter offentlige myndigheder skulle tilvejebringe rammebetingelser for et intellektuelt og fysisk højnede, og dermed lighedsskabende, fritids- og kulturliv for de brede samfundslag.

Trods disse strammere regionale planrammer for den indre del af hovedstadsmetropolen, forblev der ude i metropolens fjernere opland fortsat frit slag for sommerhusbyggeri og dannelse af sommerhusbyer. Helt afgørende rammevilkår for at 40'ernes sommerhusbyspredning, ligesom i mellemkrigstiden, i vidt omfang kunne forsætte langs de mest attraktive kyststrækninger og mange steder ind i det bagvedliggende opland. Til skade for de dér meget betydelige landskabsværdier og for de brede befolkningslag adgang til et fjernere rekreativt friluftsliv ved skov og strand, som velfærdsstatens kultur- og friluftspolitik tillige prioriterede højt.

Selv der således ikke i mellemkrigstiden og 40'erne ikke lagdes grænser for størsteparten af sommerhusbyspredningen, var det dog forudsætningen for de enkelte sommerhusbyggerier, at disse foregik inden for gældende lovgivning og lokale bygningsreglementer og sundhedsvedtægter. Naturfredningsloven generelle bestemmelser lagde således byggelinjer på 300 og 100 fra skov og kyst, mens byggebestemmelserne for enkeltbygninger i købstædernes bygningslov i vidt omfang overførtes til sognekommunerene ved loven om brandpoliti fra 1926 og i de bygningsreglementer, som alle hovedstadsmetropolens sommerhusbykommuner fik inden midten af det 20. århundrede.

Dette bevirkede, at disse oprettede stedlige bygningskommissioner til i mange tilfælde at give indstilling om kommende udstykninger og udstykningsplaner og til at føre tilsyn med nybyggeriet ud fra reglementernes bestemmelser. Sammen med sognekommuners samtidig forøgede tilsyn med overholdelsen af de lokale sundhedsvedtægter, afgørende forudsætninger for, at de enkelte sommerhusbyerne efterhånden fik en noget mere planlagt karakter, og at sommerhusbyggeriets standard op igennem perioden bedredes gradvist i takt med de realindkomststigninger, som kom det sommerhusbyggede mellemlag af mindre selvstændige og øvrige funktionærer til gode. Et ikke ubetydeligt lokalkommunalt regulerings- og planlægningsaspekt, som, trods manglen på regionale plandispositioner, sikrede en vis samlet ensartet regional udvikling af hovedstadsmetropolens sommerhusbyer op mod midten af det 20. århundrede. Et aspekt, der ikke indgår i undersøgelserne af sommerhusområderne ved Limfjorden.

Noter:

Forkortelser:

RDT: Rigsdagstidende:

FT: Folketingstidende

TA: Tillæg A

TB: Tillæg B

TC: Tillæg C

FF: Folketingets forhandlinger

LF: Landstingets forhandlinger

Lovt.: Lovtidende

BRF: Københavns borgerrepræsentanters forhandlinger

KBF: Frederiksberg Kommunalbestyrelses forhandlinger

B: Årsberetninger, Frederiksberg Kommune

¹ Bro: Hovedstadsmetropolen – den danske byregion, 2020, s. 289-291.

² Ludvig Christensen: Arbejderne og ferien, s., 33-40 i Fritidsproblemer, AOF, 1939

³ Henning Bro: Farvel til hverdagen. Lejersport i mellemkrigstidens og 40´ernes hovedstadsmetropol i Arbejderhistorie, nr.1, 2019, s. 32-63.

⁴ Henning Bro: Farvel til hverdagen. Lejersport i mellemkrigstidens og 1940´ernes hovedstadsmetropol i Arbejderhistorie, nr.1, 2019, s. 34-38.

⁵ Lone Holden: Hvidovre – mulighedernes land, Fortid- og nutid, 1994, nr. 4, s. 342-347. Poul Sverrild: Periurban Phase and Sphere – an investigation into the urbanization of the Copenhagen suburb Hvidovre, Ph.d.-afhandling, Aalborg Universitet, 2016, s. 272-278.

⁶ Bro: Hovedstadsmetropolen – den danske byregion, 2020, s. 453-455

⁷ Bro: Boligen mellem natvægterstat og velfærdsstat, 2008, s. 540-543 og 594-596.

⁸ Johansen: Dansk økonomisk statistik 1914-1980, 1985, s. 89 og 91.

⁹ Johansen: Dansk økonomisk statistik 1914-1980, Danmarks historie, bd. 9, 1985, s. 99.

¹⁰ : Statistisk Årbog for København, Frederiksberg m.m., 1922, s. 106, 1931, s. 93 og 135, 1934, s. 157, 1945, s. 159 og 1951, s. 135.

¹¹ Hans Christian Johansen: Dansk økonomisk statistik 1914-1980, Danmarks historie, bd. 9, 1985, s. 98.

¹² Statistiske oplysninger om København og Frederiksberg 1908-1912, s. 91-93. Bro: Metropoludfordringer, 2019, s. 1240.

¹³ Johansen: Dansk økonomisk statistik 1914-1980, 1985, s. 88-92 og 99-100.

¹⁴ Johansen: Dansk økonomisk statistik 1914-1980, 1985, s. 99.

¹⁵ Statistisk Årbog for København, Frederiksberg m.m., 1934, s. 2 og 58, 1958, s. 8 og 1981, s. 244.

¹⁶ De lokale parcel- og grundejerforeninger var i mange tilfælde oprettet af de spekulanter, der opkøbte og udstykkede bøndergårde, da de som forudsætning for at Matrikeldirektoratet ville godkende udstykningsplanen og dermed opgive den hidtidige landbrugsdrift på de pågældende arealer, skulle stille med en liste af potentielle købere af parcellerne.

¹⁷ Lone Holden: Hvidovre – mulighedernes land i Fortid- og nutid, 1994, nr. 4, s. 331-356. Poul Sverrild: Periurban Phase and Sphere, 2016, s. 262-272 og 278-338.

¹⁸ Statistiks Månedsskrift, 1930, s. 107.

¹⁹ Sverrild: Periurban Phase and Sphere, 2016, s. 270-271.

²⁰ Bro: Hovedstadsmetropolen – den danske byregion, 2020, s. 1258-1260.

²¹ Matrikulæroplysninger for Gladsaxe Kommuner; <https://mingrund.gst.dk/>. Gladsaxe Kommunes digitale byggesager: <https://www.weblager.dk/app> samt Bro: Metropoludfordringer, 2019, s. 1240.

²² Matrikulæroplysninger for Rødovre Kommune; <https://mingrund.gst.dk/>. Rødovre Kommunes digitale byggesager: <https://www.weblager.dk/app> samt Bro: Metropoludfordringer, 2019, s. 1240.

²³ Digitale byggesager, Gladsaxe og Rødovre kommuner, <https://www.weblager.dk/>, Bro: Bro: Hovedstadsmetropolen – den danske byregion, 2020, s. 1251-1256.

²⁴ I mellemkrigstiden og 40´erne opførtes 7.231 sommerhuse, hvoraf 5.134 var beliggende i sommerhusområder. Lægges hertil de omkring 700 sommervillaer, der var opført inden afslutningen af første verdenskrig i 1918, må antallet af sommerhuse i sommerhusområder i hovedstadsmetropolen i 1950 have udgjort godt og vel 6.000. Et antal, der langt overtrif det samlede antal i hele landet opførte sommerhuse, der før 1945 og 1955 i den beskedne behandling af periodens og efterkrigstidens sommerhusbyggeri ansættes til henholdsvis 4.180 og 7.430 i: Nan Dahlkild: Indledning i Sommerlandets arkitektur (red. Nan Dahlkild), 2018, s. 19. Denne behandling undervurderer dermed i meget betydeligt omfang Danmarks samlede antal sommerhuse i midten af det 20. århundrede, der mindst har udgjort 10.000. Denne fejlagtige ansættelse medfører, at Dahlkild tilsvarende overestimerer tilvæksten af sommerhuse i efterkrigstiden og skyldes, at denne fejlagtigt har anvendt Det statistiske Departements angivelse af antallet af helårsbeboede sommerhuse; jf. Statistisk Årbog 1950, s. 46, 1957, s. 47. En angivelse, der indgår i Statistisk Årbogs opgørelse over fordelingen af den bymæssige boligmasse i hele landet på ejendommens art: Etagebyggeri, enfamiliehuse, rækkehus, landbrugsejendomme samt sommerhuse og barakker m.m. Statikken indeholder derimod ikke på dette tidspunkt oplysninger, om antallet af sommerhuse anvendt til ferie- og fritidsbeboelse, der som angivet var væsentligt større.

²⁵ De til sommerhuskortlægningen anvendte arkivalier, jf. Indledning og nedenstående afsnit.

- ²⁶ De til sommerhuskortlægningen anvendte arkivalier, jf. Indledning og nedenstående afsnit.
- ²⁷ Væk fra hverdagen, 2017, s. 85-88, 97, 101, 105-106
- ²⁸ De til sommerhuskortlægningen anvendte arkivalier, jf. Indledning og nedenstående afsnit samt Bro: Metropoludfordringer, 2019, s. 1240.
- ²⁹ Ud over de sandflyvningshindrende foranstaltninger som kronens fæstebønder som hoveriarbejde blev sat til, hørte også den slidsomme kørsel af tang fra Kattegatkysten og ind til sandflyvningsområderne. For at lette denne kørsel udlagdes særlige veje, der som nummererede tangveje stadig indgå som vejbetegnelser mange steder langs Kattegatkysten.
- ³⁰ Trap: Danmark, 4. udg., bd. II, 1920, s. 70-71, 100-116 og 128-132.
- ³¹ Matrikulæroplysninger for Helsingør, Gribskov og Halsnæs kommuner; <https://mingrund.gst.dk/>. Digitale byggesager, Helsingør, Gribskov og Halsnæs kommuner; <https://www.weblager.dk/> [Gribskov og Halsnæs kommuner] og <https://public.filarkiv.dk/217#e=1&p=eyI4Ijp7fX0=&encodeName=base64> [Helsingør Kommune]
- ³² Matrikulæroplysninger for Helsingør, Gribskov og Halsnæs kommuner; <https://mingrund.gst.dk/>. Digitale byggesager, Helsingør, Gribskov og Halsnæs kommuner; <https://www.weblager.dk/> [Gribskov og Halsnæs kommuner] og <https://public.filarkiv.dk/217#e=1&p=eyI4Ijp7fX0=&encodeName=base64> [Helsingør Kommune]
- ³³ Digitale byggesager, Helsingør, Gribskov og Halsnæs kommuner; <https://www.weblager.dk/> [Gribskov og Halsnæs kommuner] og <https://public.filarkiv.dk/217#e=1&p=eyI4Ijp7fX0=&encodeName=base64> [Helsingør Kommune] Matrikulæroplysninger for Helsingør, Gribskov og Halsnæs kommuner; <https://mingrund.gst.dk/>. Digitale byggesager, Helsingør, Gribskov og Halsnæs kommuner; <https://www.weblager.dk/> [Gribskov og Halsnæs kommuner] og <https://public.filarkiv.dk/217#e=1&p=eyI4Ijp7fX0=&encodeName=base64> [Helsingør Kommune]
- ³⁴ Digitale byggesager, Helsingør, Gribskov og Halsnæs kommuner; <https://www.weblager.dk/> [Gribskov og Halsnæs kommuner] og <https://public.filarkiv.dk/217#e=1&p=eyI4Ijp7fX0=&encodeName=base64> [Helsingør Kommune]
- ³⁵ Digitale byggesager, Helsingør, Gribskov og Halsnæs kommuner; <https://www.weblager.dk/> [Gribskov og Halsnæs kommuner] og <https://public.filarkiv.dk/217#e=1&p=eyI4Ijp7fX0=&encodeName=base64> [Helsingør Kommune]
- ³⁶ Digitale byggesager, Helsingør, Gribskov og Halsnæs kommuner; <https://www.weblager.dk/> [Gribskov og Halsnæs kommuner] og <https://public.filarkiv.dk/217#e=1&p=eyI4Ijp7fX0=&encodeName=base64> [Helsingør Kommune]
- ³⁷ J.P. Trap: Danmark, bd. III, 1920. 304-305, 311, 313, 368, 373-374, 376-377. <https://www.grevemuseum.dk/media/3192/den-kulturhistoriske-fortaelling-til-kulturarvskommune.pdf> <https://greve.viewer.dkplan.niras.dk/media/38899/ansoegning-til-Slots-og-Kulturstyrelsen-september-2015.pdf>
- ³⁸ Matrikulæroplysninger for Brøndby, Vallensbæk, Ishøj, Greve og Solrød kommuner; <https://mingrund.gst.dk/>. Digitale byggesager, Vallensbæk, Ishøj, Greve og Solrød kommuner; <https://www.weblager.dk/>. Matrikel- og bebyggelsesfortegnelse: Brøndby Strand (Forstadmuseet).
- ³⁹ Af periodens samlede nybyggeri udgjorde helårshuse godt en tredjedel ved Brøndby Strand og 11-16 procent ved Vallensbæk og Ishøj strande. Syd for lå samme andele på mellem 5 og 10 procent.
- ⁴⁰ Matrikulæroplysninger for Brøndby, Vallensbæk, Ishøj, Greve og Solrød kommuner; <https://mingrund.gst.dk/>. Digitale byggesager, Vallensbæk, Ishøj, Greve og Solrød kommuner; <https://www.weblager.dk/>. Matrikel- og bebyggelsesfortegnelse: Brøndby Strand (Forstadmuseet). Forhandlingsprotokol, 1919-1941 [Ishøj Lokalhistoriske Arkiv] orhandlingsprotokol, Jægerkroens Grudejerforening, Bro: Farvel til hverdagen, 2019, s. 41-42. Bro: Metropoludfordringer, 2019, s 722-723. <https://forstadmuseet.dk/historien-om/koegevejen-foer-og-nu/>
- ⁴¹ Lejrspor, Lejrklubben Danmark, nr. 5 og 6, 1930, nr. 1-2 og 5 /1931, nr. 7, 1932, og nr. 4 1934.
- ⁴² Det har været en almindelig antagelse at en betydelig del af mellemkrigstidens og 40'ernes sommerhusbyggeri, i hvert fald ved Køge Bugt og i sommerhusområder andre steder i hovedstadsmetropolen og landet som helhed i udstrakt grad kom arbejderklassen til gode. Et standpunkt som Nan Dahlkild fastholder i sin artikel Fritiden er frihedens forudsætning i værket Sommerlandets arkitektur (red. Nan Dahlkild), 2018, s. 157-161, idet han her anfører, at tidens nye weekend- og feriemuligheder også "gav anledning til en ny type af feriehus og bebyggelser for arbejdere og håndværkere". En fejlslutning, der, ligesom opgørelsen af omfanget af periodens opførte antal sommerhus, se note ovenfor, givet baseres på Dahlkilds misfortolkning af den offentlige statistik, idet den for 1955 ved opgørelsen af landets boligmasses fordeling på ejendommens art angiver, at arbejderklassens andel af helårsbeboede sommerhus udgjorde over 70 procent, mens funktionærer og selvstændige alene tegnede sig for henholdsvis 7 og 23 procent – jf. Statistisk Årbog 1957, s. 50. En fejlslutning, der dokumenteres af den her foreliggende afhandlings bagvedliggende undersøgelser, idet det her påvises, at arbejderklassens andel af førstegangssommerhusejere ved Køge Bugt og i sommerhusområderne i Søvang og Kulhuse samt ved Strøby Strand (se nedenfor) var stærkt underrepræsenteret, og at dens andel af sommerhusejere end ikke hvor denne lå højest, kom i nærhed af arbejderne andel af hovedstadsmetropolens erhvervsbeskæftigede befolkning.
- ⁴³ De bag denne bog gennemførte undersøgelser, har ikke undersøgt, om sommerhusene i den indre del af Køge Bugt-området blev anvendt til ulovlig helårsbeboelse, men det må antages, at dette i et vist omfang har været tilfældet i lighed med forstæderne i Hvidovre, Rødovre og Gladsaxe sognekommuner frem til 1930.
- ⁴⁴ Matrikulæroplysninger for Brøndby, Vallensbæk, Ishøj, Greve og Solrød kommuner; <https://mingrund.gst.dk/>. Digitale byggesager, Vallensbæk, Ishøj, Greve og Solrød kommuner; <https://www.weblager.dk/>. Matrikel- og bebyggelsesfortegnelse: Brøndby Strand (Forstadmuseet).
- ⁴⁵ Matrikulæroplysninger for Brøndby, Vallensbæk, Ishøj, Greve og Solrød kommuner; <https://mingrund.gst.dk/>. Digitale byggesager, Vallensbæk, Ishøj, Greve og Solrød kommuner; <https://www.weblager.dk/>. Matrikel- og bebyggelsesfortegnelse: Brøndby Strand (Forstadmuseet).
- ⁴⁶ Matrikulæroplysninger for Brøndby, Vallensbæk, Ishøj, Greve og Solrød kommuner; <https://mingrund.gst.dk/>. Digitale byggesager, Vallensbæk, Ishøj, Greve og Solrød kommuner; <https://www.weblager.dk/>. Matrikel- og bebyggelsesfortegnelse: Brøndby Strand (Forstadmuseet).
- ⁴⁷ Matrikulæroplysninger for Brøndby, Vallensbæk, Ishøj, Greve og Solrød kommuner; <https://mingrund.gst.dk/>. Digitale byggesager, Vallensbæk, Ishøj, Greve og Solrød kommuner; <https://www.weblager.dk/>. Matrikel- og bebyggelsesfortegnelse: Brøndby Strand (Forstadmuseet).

⁴⁸ På grundlag af sin fejltolkninger af den offentlige statistik for så vidt ansættelsen af antal sommerhuse i midten af 40' - og 50'erne, se ovenstående note, ser Nan Dahlkild evidens for, at sommerhusbyggeriet i bl.a. Køge Bugt-området "gav anledning til en mangfoldig selvbygger- og genbrugsarkitektur. Jernbanevogne, iskiosker og Ford-kasser blev indrettet til beboelse. Brugte trækasser og udrettede søn blev brugt som byggemateriale"; jf. Nan Dahlkild: Fritiden er frihedens forudsætning i værket Sommerlandets arkitektur (red. Nan Dahlkild), 2018, s. 213-216. Denne afhandling har for så vidt selvbyg og materialeanvendelse dog påvist, at den alene fremkom ved sommer- og lysthusbyggeriet i hovedstadsmetropolens nye forstæder særlig i tiden fra første verdenskrig og frem til 1930 og i et vist omfang i de indre dele af Køge Bugts sommerhusbybælte. Som helhed havde sommerhusene her og i hovedstadsmetropolens øvrige sommerhusenklaver en langt højere standard, end det indtryk Dahlkild giver. Undersøgelserne bag denne bog har endvidere kun i meget få tilfælde fundet eksempler på, at sommerhusene i mellemkrigstidens og 40'erne hovedstadsmetropol bestod af ombygget jernbane- og sporvognsmateriel og ombyggede iskiosker. En genbrugsform, der fortrinsvis anvendtes i samtidens havekolonier, men ikke i den sommerhusområder

⁴⁹ Matrikulæroplysninger for Dragør, Frederikssund og Stevns kommuner; <https://mingrund.gst.dk/>. Digitale byggesager, Frederikssund og Stevns kommuner; <https://www.weblager.dk/>. Byggesagsarkivet, Dragør Kommune.

⁵⁰ Matrikulæroplysninger for Dragør Kommune; <https://mingrund.gst.dk/>. Byggesagsarkivet, Dragør Kommune.

⁵¹ Matrikulæroplysninger for Dragør Kommune; <https://mingrund.gst.dk/>. Byggesagsarkivet, Dragør Kommune.

⁵² <http://www.dragoerhistorie.dk/laes-om-lokalhistorien/temaer/landliggertiden/>. Matrikulæroplysninger for Dragør Kommune; <https://mingrund.gst.dk/>. Byggesagsarkivet, Dragør Kommune. <http://www.dragoerhistorie.dk/>

⁵³ Mellemkrigstiden sommerlejr- og kolonier i Kulhuse omfattet en for Børnehjemmet Godthåb, Frederiksberg (1924), Stenhagen for Skole- og behandlingshjemmet Frederikshøj, Vanløse (1932), for Rysensteens Gymnasium Hyrevogns- og vognmandsforretning (1934) samt Løjerthuset for Folkebørnehaven Sortedams Dossering (1936). Indlogeringsmuligheder for de brede samfundslag udgjordes af Motorcykellejrklubben Ariels lejer fra 1938, der omfattede otte hytter på to andelsejede grunde samt Vandrehjemmet Lyshøjgaard fra 1939.

⁵⁴ Matrikulæroplysninger for Frederikssund Kommune; <https://mingrund.gst.dk/>. Digitale byggesager, Frederikssund Kommune; <https://www.weblager.dk/>.

⁵⁵ Matrikulæroplysninger for Frederikssund Kommune; <https://mingrund.gst.dk/>. Digitale byggesager, Frederikssund Kommune; <https://www.weblager.dk/>.

⁵⁶ Matrikulæroplysninger for Frederikssund Kommune; <https://mingrund.gst.dk/>. Digitale byggesager, Frederikssund Kommune; <https://www.weblager.dk/>. Trap: Danmark, 4. udgave, bd. 2, 1920, s. 180-187. Susanne Hesselkjær: Landligere i Kulture- deres betydning for lokalsamfundet, 2011.

⁵⁷ Matrikulæroplysninger for Stevns Kommune; <https://mingrund.gst.dk/>. Digitale byggesager, Stevns Kommune; <https://www.weblager.dk/>. Realregister, Strøby, 1820-1950, Retten i Store Heddinge; <https://www.sa.dk/da/brug-arkivet/arkivalieronline-se-originale-dokumenter-paa-nettet/>

⁵⁸ Matrikulæroplysninger for Stevns Kommune; <https://mingrund.gst.dk/>. Digitale byggesager, Stevns Kommune; <https://www.weblager.dk/>. Realregister, Strøby, 1820-1950, Retten i Store Heddinge; <https://www.sa.dk/da/brug-arkivet/arkivalieronline-se-originale-dokumenter-paa-nettet/> Trap: Danmark, 4. udg., bd. 3, 1921, s. 371-372. <https://koegearkiverne.dk/1287>

⁵⁹ Matrikulæroplysninger for Stevns Kommune; <https://mingrund.gst.dk/>. Digitale byggesager, Stevns Kommune; <https://www.weblager.dk/>.

⁶⁰ Henning Bro: *Fra hovedstads til hovedstadsmetropol – tiden før 1945 i Hovedstadsmetropolen efter 1945* (Red.: Henning Bro m.fl.), 2011, s. 28-39.

⁶¹ Peter Bredsdorff: Om planlægning ad sommerbebyggelser i Arkitektens Ugehæfte, nr. 1945, s. 33-34.

⁶² Bro: Hovedstadsmetropolen- den danske byregion, 2020, s. 366-391.

⁶³ Bro: Hovedstadsmetropolen- den danske byregion, 2020, s. 366-391 og 1289-1306.

⁶⁴ Mens der i slutningen af 1850'erne alene fremkom bygningslove for København, Frederiksberg og købstadskommunerne med byggebestemmelser om bygninger på enkeltparceller, men uden byplanmæssige beføjelser, blev der for landdistrikterne med en brandpolitilov for landet fra 1861 alene gennemført et mindre sæt af byggebestemmelser. Dog således at disse i stadig større omfang fra 1864 opnåede af Justitsministeriet godkendte bygningsreglementer, der i større eller mindre grad overførte bestemmelserne fra købstædernes bygningslov, som i lighed med de københavnske og frederiksbergske udvides op gennem den sidste del af 1800-tallet og den første halvdel af det 20. århundrede.

⁶⁵ Afsnittet bygger på det til ovenstående afsnit anvendte kildemateriale til kortlægning af hovedstadsmetropolens sommerhusområder i mellemkrigstiden og 40'erne samt Peter Bredsdorff: Om planlægning ad sommerbebyggelser i Arkitektens Ugehæfte, nr. 1945, s. 33-34.

⁶⁶ Egnspanudvalget, der nedsatte i 1928, sammensattes af repræsentanter for hovedstadskommunerne, København, Frederiksborg og Roskilde amtskommuner, sognekommunerne i de geografisk fastsatte områder, DSB, bestyrelsen for Københavns Havn og en række andre interesseorganisationer, som bl.a. omfattede, Danmarks Naturfredningsforening, Industrirådet, Dansk Byplanlaboratorium, Akademisk Arkitektforening og Dansk Ingeniørforening. Da Byplanafdelingen under Københavns Kommunes Stadsingeniørens Kontor, senere direktorat, repræsenterede landets samlede største byplanmæssige kompetencer, indgik Egnspanudvalget et samarbejde med afdelingen, der under dens leder, senere stadsingeniør Olaf Forchhammer, foretog projekterings-, undersøgelses- og tegningsarbejdet for udvalget. Udover økonomisk understøttelse af udvalgsarbejdet en behændig måde for Københavns Kommune også i denne omgang at sikre sig hovedindflydelsen på de egnspanmæssige dispositioner.

⁶⁷ Bro: Hovedstadsmetropolen – den danske byregion, 2020, s. 1306-1309.

⁶⁸ Lovt. 1917, s. 644-650. RDT, 1916/1917, FF, 1233ff, 1978ff, 2143ff, 3657ff, LF 661ff, 1425ff, 1452ff, TA, 3265, TB 555 og 2069.

⁶⁹ B, 1927/28, s. 32. 1928/29, s. 31. KBF, 1927/28, s. 542 og 686. 1928/29, s. 55. 1929/30, s. 31, 105, 467. 1930/31, s. 22. Journalsag, j.nr. 776/Fredningssag 57, 1927-1967, Juridisk Direktorat [Frederiksberg Stadsarkiv, A 29]

⁷⁰ Ole Forchhammer: *Københavnsegnens grønne områder*, Udvalget til planlægning af Københavnseggen Dansk Byplanlaboratorium, 1936.

⁷¹ Etableringen af de store rekreative områder i hovedstadsmetropolen og indholdet af Den grønne betænkning er nærmere behandlet i Henning Bro: *Hovedstadsmetropolen og den grønne betænkning i Den grønne metropol. Natur og rekreative områder i hovedstadsmetropolen efter 1900*, 2017, s. 168-188.

⁷² *Redegørelse for udvalgets arbejde og for planernes videreførelse*, Udvalget vedrørende Københavnsegnens grønne områder, 1954, s. 19-28. Lov om naturfredning (1937). Lovt. 1937, s. 788-800. RDT, 1936/37, FF, s. 2059, 2690, 6781, LF, s. 2379, 2433, 2481, TA, s. 3101, TB, s. 2681 og TC, s. 1937, 2061. Lov om tillæg til lov om naturfredning (1938). Lovt. 1938, s. 587. RDT, 1937-1938, FF, s. 2354, 2465, 5242, 5319, TA, s. 3525, TB, s. 227 og TC, s. 2439. Lov om tillæg til lov nr. 140 af 7. maj 1938 om naturfredning (1940). Lovt. 1940, s. 941. RDT, 1939/40, FF, 4023, 4720, 4742, LF, s. 798, 872, 1507, 1508, TA, s. 3049, TB, s. 577, 1203 og TC, s. 509, 1285. Lov om stianlæg m.v. i Københavnsegnens grønne områder (1940). Lovt. 1940, s. 1811-1813. RDT, 1940/1941, FF, s. 25, 61, 294, 301, LF, s. 105, 281, 290, TA, s. 2289, TB, s. 25, 95 og TC, s. 23, 91. Journalsag, j.nr. 776/I, 1928-1969, Juridisk Direktorat [Frederiksberg Stadsarkiv, A 29]

⁷³ *Redegørelse for udvalgets arbejde og for planernes videreførelse*, s. 29-55. Journalsag, j.nr. 776/I, 1928-1969, Juridisk Direktorat [Frederiksberg Stadsarkiv, A 29]

⁷⁴ Rigsdagsårbogen, 1929-1930, s. 156-159. Forchhammer: *Københavnsegnens grønne områder*, s. 65-81. L, 3, 1931. 12, 1931. 1, 1935. 7, 1935. 9, 1935. 12, 1935. 4, 1936. 6, 1937. 4, 1938. 1, 1940. 5, 1940. 7, 1940. 12, 1941. 1, 1942. 3, 1942. 7, 1942. 3, 1943. 5, 1943. 8, 1948. Ungdommen friluftsliv. Betænkning fra Ungdomskommissionen, 1950, s. 40-42. Journalsag, j.nr. 208, 1938/39, Sekretariatet [Frederiksberg Stadsarkiv, A10]. Journalsag, j. nr. 43/Den selvejende institution Klinten og Solbjerg, 1935-1937, Sekretariatet for Den tekniske Forvaltning [Frederiksberg Stadsarkiv, A 1202]

⁷⁵ Da fredningsplanlægningen tillige omfattede dele af det ydre og rurale Amager, og dermed også området omkring Søvang, blev der også langt grænser for videre sommerhusbyggeri.

⁷⁶ Dispositionsplanerne angav for hver kommune skitse-mæssige rammer for det fremtidige vejnet, fordelingen af bybebyggelsesarter og reservation friarealer, mens partielle bylanvedtægter omsatte disse overordnede rammer i til tinglyste og mere konkrete bestemmelser for planlægningen af bebyggelsen i mindre dele af kommunen.

⁷⁷ Hverken de to hovedstadskommuner eller købstadskommunerne i hovedstadsmetropoloplandet købstadsring kom til at omfatte sommerhusbyer – eller områder. Undersøgelser af den tidligste byplanlægning i provinsens købstadskommuner, har dog vist, at byens sommerhuse i dispositionsplanen blot var en del af dens grønne områder, hvor planen ikke gav nærmere bestemmelser om bebyggelsens art, benyttelse, ensartethed og højde. Sommerhusene var hverken særskilt til gene for nogen, og eller ikke noget, som man betragtede som en særlig vigtig del af byens udvikling; jf. Væk fra hverdagen, 2017, s. 43-44 og 263.

⁷⁸ Statistisk Årbog, 1941, s. 10-11 og 1952, s. 10-11.

⁷⁹ RDT 1937/38, s. TA, 2 3845-3855, FF, s. 2912-2921, 5266-5275, 5320, TB, 2203-2208, LF, s. 1378-1386, 1440, 1454. Lovt., 1938, s. 965-972. Min tid., 1939, s. 247-258. Arne Gaardmand: Plan over land. Dansk byplanlægning 1938-1992, s. 2016, 24-34. Sevn Illeris: Centraladministrationen og byplanlægningen 1938-1975, Byplanhistorisk Skriftserie, nr. 74, Dansk Byplanlaboratorium, s. 2003, s. 16-20. Henning Bro og Helga Mohr: Frederiksberg Kommune 1858-2008, s. 469-471. Henning Bro: Boligministeriets forhistorie i Arkiv, bd. 13, nr. 2, 1990, s. 120-147. Henrik D. Gautier: Hovedstadens forvaltning 1901-1953 i Dansk Forvaltningshistorie, bd. II (red. Tim Knudsen), 2000, s. 866-867. Betænkning om helårsbeboelse i sommerhusområder. Afgivet af det af Miljøministeriet den 12. september 1980 nedsatte udvalg vedrørende sommerhusloven §§ 7 og 7a, 1981, s., 18. Statistisk Årbog, 1942, s. 10-11 og 1952, s. 10-11.

⁸⁰ Peter Bredsdorff 1913-1981. Arkitekt og professor ved arkitektskolen. Stod bag fingerplanen; se nedenfor.

⁸¹ Peter Bredsdorff: Om planlægning ad sommerbebyggelser i Arkitektens Ugehæfte, nr. 1945, s. 33-36.

⁸² På nær Frederiksberg købstadskommunale opgradering i perioden 1858-1900 og de meget omfattende dele af de uden om Københavns liggende sognekommuner havde hovedstadsmetropolens kommunalstruktur ikke ændret sig siden landkommunalordningen fra 1841. Ud over de købstadskommunalt organiserede hovedstadskommuner kom stadig større byregion i mellekrigstiden og 40'erne til at brede sig over et stadig større sognekommuner i hele Københavns Amtskommune, i den sydøstlige del af Frederiksberg Amtskommune og i visse dele af Roskilde Amtskommune. Med de forskelligartede beføjelser som disse kommuner havde og i mangel af lovgivning, der rummede styrings- og planbeføjelser, der svarede til hovedstadsmetropolen udstrækning som en byregion kom den i perioden til at stå over et stadig større regionale udfordringer for så vidt: Egnspanlægning, mere vidtgående fredningsplansdispositioner, trafikplanlægning, samlet drift af kollektiv trafik, forsyning, sygehusvæsen, spildevandsafledning, brand- og ambulancevæsen. Da mange sognekommuner samtidig stod overfor meget betydelige økonomiske byrder ved overgangen fra land forstad og en betydelig del af de tilflyttede udgjorde arbejdere med et lavt beskatningsgrundlag udgjorde i de kommunaløkonomiske forskelle i hovedstadsmetropolens ligeledes en betydelig regional udfordring. For at håndtere disse udfordringer forsøgte Københavns Kommune, med regeringernes og Rigsdagens stiltiende accept, og i et tilfælde, Frederiksbergs, gennem en kommissionsnedsættelse, at danne en metropolkommune omfattende hele hovedstadsmetropolen under københavnsk ledelse. Da indlemmelsesforsøget i forhold til Frederiksberg ikke lykkedes i 1935 og stadig flere forstadskommuner siden trak sig for indlemmelsesforhandlinger med Københavns Kommune, faldt indlemmelsesløsningen, der bl.a. var gennemført i Berlin i 1920, til jorden. På den baggrund nedsatte regeringen i 1939 en Hovedstadskommission med henblik på en omlægning af hovedstadsmetropolens kommunalstruktur i forhold til de lokalkommunale og regionale udfordringer byregionen stod overfor.

⁸³ Beretning om Dansk Byplanlaboratoriums virksomhed, 1937-1941, 1942, s. 8-10. Referat af Det 12. danske byplanmøde 1943, 1943, s. 37-38. Referat af Det 13. danske byplanmøde, 1944, 1944, s. 51-52. Poul Lyager: Københavnske generalplantilløb 1932-1958, Byplanhistoriske Noter, nr. 26, 1992, s. 37. Betænkning afgivet af Hovedstadskommissionen, 1948, s. 221.

⁸⁴ Sven Allan Jensen: Fingerplanen – tilblivelse, oplevet fra gulvet 1945-1950, Byplanhistoriske Noter, nr. 21, 1990, s. 7-14. Skitseforslag til en egnsplan for Storkøbenhavn, udarbejdet 1947 af Egnsplankontoret, Teknisk Kontor for Udvalget til Planlægning af Københavnseggen, 1948 (herefter betegnet Fingerplanen), s. 5-7, journalsag, j.nr. 145.4, I, 1937-1970, Sekretariatet for Den tekniske Forvaltning [Frederiksberg Stadsarkiv, A 1202].